

การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์

นายประพัฒน์พงศ์ ภูวน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

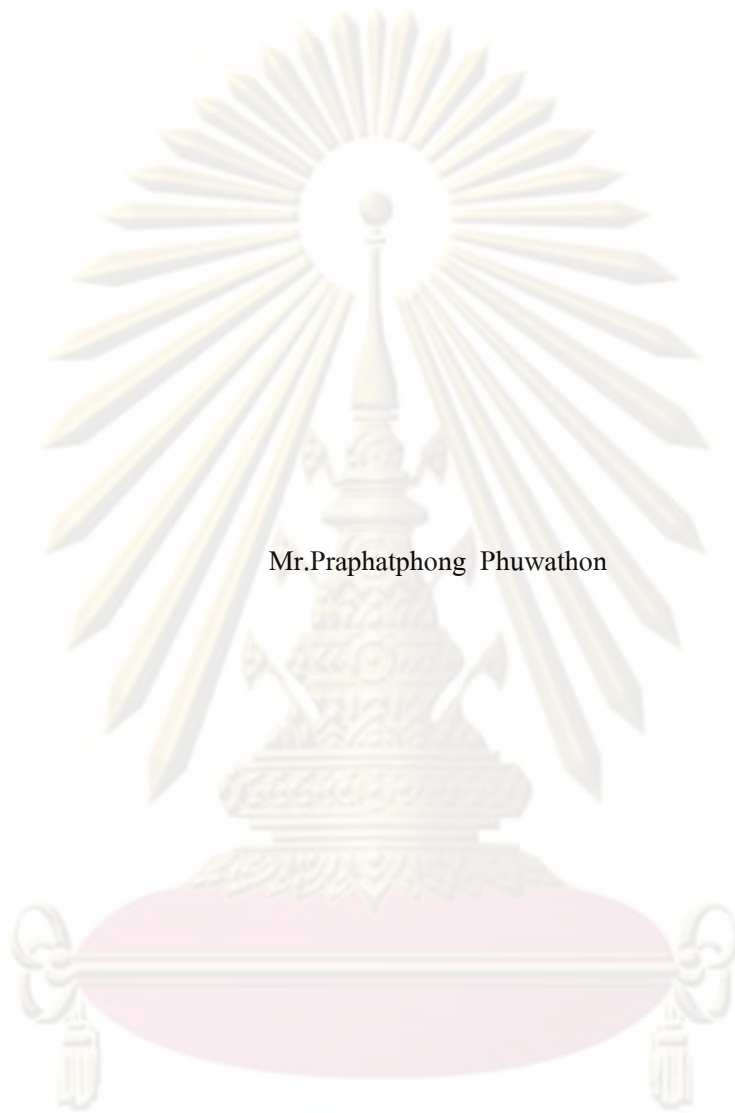
สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE THAI CLASSICAL MASKED DRAMA ON STRING
OF THE TROUPE OF LUANG RATCHAPHONG

Mr.Praphatphong Phuwathon

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Thai Dance

Department of Dance

Faculty of Fine and Applied Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2008

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การแสดงโฆษณาชักชวนของคณะโฆษณหลวงราชพงศ์

โดย

นายประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

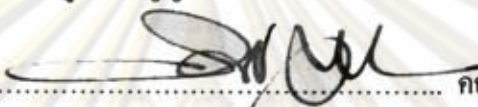
สาขาวิชา

นาฏศิลป์ไทย

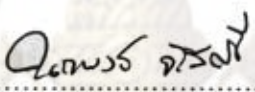
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

อาจารย์วิษชุดา วุราทิตย์

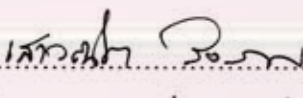
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

..... กณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ชาอณรงค์ พรุ่งโรจน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.นราพงษ์ จรัสศรี)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์วิษชุดา วุราทิตย์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต เวียงอน)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ดร.ไทโรจน์ ทองคำสุก)

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน : การแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชพงค์.

(THE THAI CLASSICAL MASKED DRAMA ON STRING OF THE TROUPE

OF LUANG RATCHAPHONG) อ. ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อ.วิษุตา วุฑฒิตย์, 139 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและลักษณะการแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชพงค์ โดย หลวงราชพงค์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์) และเพื่อวิเคราะห์การสืบทอดและลักษณะการแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชพงค์ในปัจจุบัน

ผลการวิจัยพบว่า การแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชพงค์ ก่อตั้งโดย หลวงราชพงค์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์) เมื่อ พุทธศักราช 2470 เพื่อดำเนินรอยตามบรรพบุรุษแห่งราชสกุลวัชรวิวงศ์ ด้วยการรวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ และผู้แสดงคณะเจ้าชาวของบิคา คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ มาร่วมกันจัดการแสดงโขน จนต่อมามีชื่อเสียงในการจัดการแสดงโขนจักรอกเป็นอย่างมาก

คณะโขนหลวงราชพงค์จัดการแสดงโขนในรูปแบบของโขนหน้าจอ โขนจักรอก และโขนหน้าไฟ ผู้แสดงในระยะแรกมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง กับกลุ่มคณะเจ้าชาว ระยะหลังมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มราชการซึ่งดำเนินการโดยกรมศิลปากร และกลุ่มเอกชน การฝึกซ้อม เป็นฝึกหัดการแสดงโขนตามหลักสูตรของโรงเรียนนาฏศิลป์ และการฝึกหัดตามบ้านของครูแต่ละท่าน วิธีการแสดง ผู้แสดงจะทราบบทบาทของตัวละครในการแสดงตอนต่างๆ ที่จะต้องแสดง เมื่อไปถึงสถานที่แสดงหรือก่อนจะแต่งตัวเท่านั้น การจัดการแสดงโขนเป็นไปตามแบบแผนของการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณทุกประการ เครื่องแต่งกายและหัวโขน ได้รับเครื่องแต่งกายและหัวโขนมาจากคณะละครเจ้าชาว อีกทั้งมีการสร้างเครื่องแต่งกายเพิ่มขึ้นด้วย คนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง จะบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์ วงปี่พาทย์ที่ร่วมแสดง ได้แก่ คณะกาหลง คณะจงกล คณะคลองบางใหญ่ เป็นต้น โอกาสและสถานที่แสดง จัดการแสดงโขนเนื่องในงานมงคลและงานอวมงคล สถานที่แสดงส่วนใหญ่จะเป็นวัดหรือลานกว้าง โขนคณะนี้เดินทางไปแสดงตามจังหวัดต่างๆ เกือบทั่วประเทศไทย

การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. 2490 หลังจากที่หลวงราชพงค์ภักดีถึงแก่กรรม หม่อมราชวงศ์เส วัชรวิวงศ์ ผู้เป็นน้องสาวได้ดำเนินกิจการคณะโขนหลวงราชพงค์ต่อมา จนกระทั่งท่านชราภาพจึงได้เลิกกลับไป เมื่อ พุทธศักราช 2515 ผู้ที่เกี่ยวข้องกับคณะโขนหลวงราชพงค์หลายท่านได้เข้ารับราชการในกรมศิลปากร บางส่วนตั้งเป็นคณะโขนศิษย์ครูหัยด์ (เหล่า) จัดการแสดงโขนโดยครูวิระ มีเหมือน

งานวิจัยฉบับนี้เป็นแนวทางในการศึกษา การจัดการแสดงนาฏศิลป์ไทยของคณะ โขนและละครรำในอดีต จึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการรวบรวมองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทยประเภทหนึ่ง

ภาควิชา.....นาฏศิลป์.....

ลายมือชื่อนิติศ.....

สาขาวิชา.....นาฏศิลป์ไทย.....

ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

ปีการศึกษา...2551.....

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5086611035 : MAJOR THAI CLASSICAL DANCE

KEY WORD : THE THAI CLASSICAL MASKED DRAMA ON STRING,
LUANG RATCHAPHONG

PRAPHATPHONG PHUWATHON : THE THAI CLASSICAL MASKED DRAMA ON STRING OF THE
TROUPE OF LUANG RATCHAPHONG.

THESIS ADVISOR : VIJUTA VUDHADITYA, 139 pp.

The aim of this thesis is to study the history and performance of the Thai classical masked drama on string of the troupe of Luang Ratchaphongphakdi (M.R. Liam Watchariwang) and to analyze the teaching and performing techniques of the present masked dance by this troupe.

The study found that the Thai classical masked drama on string of the troupe was initiated by Ratchaphongphakdi (M.R. Liam Watchariwang) in 1927 (B.E.2470) to follow his ancestor's wish. At first, performers were selected from Rong Rien Pren Lung (Pran Lung School), the Department of Performing Arts (or Krom Mahorasop), and a former "Chao Khao" dance troupe which belonged to his father, His Royal Highness Prince Watchariwang. Khon Ratchaphong Troupe had been a well-known dance troupe nationwide for the techniques used during the masked dancing which was to perform some parts of the dance on string.

Lung Ratchaphong Troupe had performed varieties of the Khon (masked dance) including Khon Nah Jor (masked drama on stage of the shadow play), Khon Chak Rok (masked drama on string), and Khon Nah Fai (masked drama at the cremation). At the beginning, there were 2 groups of dancers from Rong Rien Pran Luang and Chao Khao Troupe. Later, there were only dancers from the Fine Art Department (or Kromsilpakorn, the present name) and individuals. The training was as some as the training at the College of Dramatic Arts. Some dancers also had extra-hours at their dance teachers' places. The performance was very astonishing because the dancers would be informed which role and scripts to play on the date of performance. The details of dance preparation were in accordance with the formal masked dance drama at the court. The masks and costumes were handed down from Chao Khao Troupe, though some new ones were provided. The Thai classical ensemble or 'Pipat' was used during the performance. Many Pipat troupes that had performed for Khon Luang Ratchaphong were namely Ka-Long, Jong-Kol, Bang-Yai, etc. The masked drama of Lung Ratchaphong performed nationwide for many auspicious ceremonies and misfortunes mainly at temple ground.

After the death of Lung Ratchaphong in 1947 (B.E.2490), M.R.Sae Watchariwang, his younger sister, inherited the dance troupe until her destination. In 1973 (B.E.2515), many former dancers of Lung Ratchaphong Troupe had been in service for the Royal Thai Government by working at the Fine Arts Department. Some who wished to have their own dance troupes were also found. The Sit Kru Yaad (Lao) Masked Drama Troupe led by Kru Wira Mimuean is one of them.

This study, thus, provides an insight into the study, preparation, and performance of masked drama in the past which would be benefit for those who are in the knowledge of Thai classical dance.

Department : .....Dance.....

Student's Signature : Praphatphong Phuwathon

Field of Study : .....Thai Dance.....

Advisor's Signature : Vijuta Vudhaditya

Academic Year : ...2008.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์” ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ เนื่องด้วยความอนุเคราะห์จากรองศาสตราจารย์ ดร.นราพงษ์ จรัสศรี ประธาน กรรมการ และอาจารย์วิชชุดา วุชาทิพย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำในการดำเนินการวิจัย พร้อมทั้งตรวจทานแก้ไขการทำวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ต้นจนกระทั่ง สำเร็จเป็นรูปเล่มฉบับสมบูรณ์ ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงยิ่ง

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิอีกหลายท่าน ที่ได้ กรุณาให้คำแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไขการทำวิทยานิพนธ์อย่างถูกต้อง ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน อาจารย์ ดร.ไพโรจน์ ทองคำสุก และอาจารย์ ดร.ศุภวิน วัชรมูล

ขอขอบพระคุณ หม่อมหลวงวรานุช วัชรวิวงศ์ อาจารย์ประเมษฐ์ บุญยะชัย อาจารย์สมศักดิ์ ทัดติ อาจารย์ประดิษฐ์ ศิลปะสมบัติ อาจารย์เวนิช เชียรวงศ์ อาจารย์วีระ มิเหมื่อน รองศาสตราจารย์จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา และอาจารย์ท่านที่ได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ กรุณาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการวิจัยเป็นอันมาก

ขอขอบคุณ อาจารย์ชรินทร์ พรหมรักษ์ อาจารย์ปัทมา วัฒนพานิช อาจารย์จินตนา อนุวัฒน์ อาจารย์อุบลวรรณ โตอวยพร อาจารย์วรวุฒิ หมั่นสุจริต และ เพื่อนนิสิตระดับปริญญาโทหัส 50 ทุกท่านที่ได้ให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ด้วยดีเสมอมา

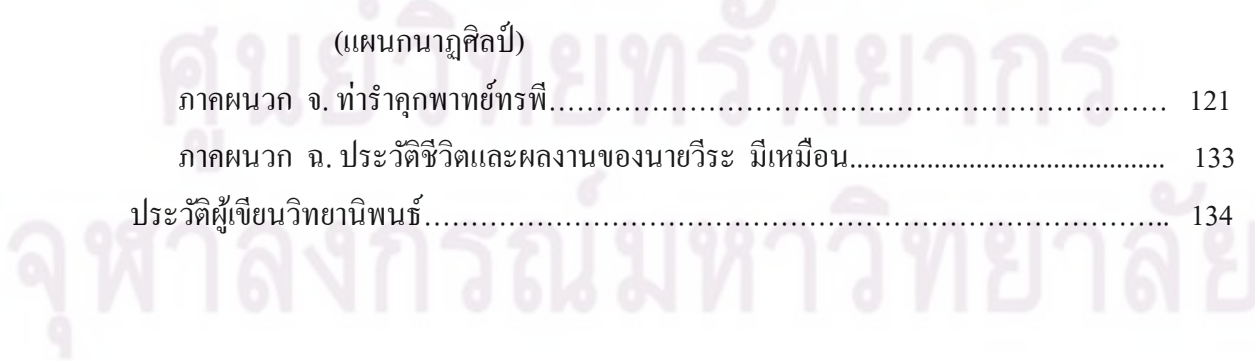
และสุดท้ายผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณแม่ประนอม ภูวชน ผู้ที่เป็นทั้งกำลัง ภาย กำลังใจ กำลังสติปัญญา ให้พร้อมที่จะฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ และให้การสนับสนุนแก่ผู้วิจัยใน ทุกๆ ด้าน ขอประโชนอันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นเครื่องคารวะต่อคุณครูบาอาจารย์ทาง นาฏยศิลป์ไทย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	6
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย.....	6
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	9
1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	9
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
2.1 ประวัติหลวงราชพงศัภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์).....	10
2.1.1 สายราชสกุลวัชรวิวงศ์.....	10
2.1.2 ราชสกุลวัชรวิวงศ์กับการแสดงโขน.....	17
2.1.3 หลวงราชพงศัภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์).....	27
2.2 การแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศั.....	32
2.2.1 การแสดงโขนหน้าจอ.....	33
2.2.2 การแสดงโขนซักรอก.....	34
2.2.3 การแสดงโขนหน้าไฟ.....	39
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	42
3.1 การศึกษาเอกสาร.....	42
3.2 การสัมภาษณ์.....	45
3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	46

บทที่	หน้า
4 การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์.....	48
4.1 มูลเหตุของการจัดตั้งคณะ.....	48
4.2 การจัดการแสดง.....	51
4.2.1 การแสดงโขนชักรอก.....	51
4.2.2 โอกาสของการแสดง.....	60
4.2.3 ผู้แสดง.....	61
4.2.4 การฝึกหัด.....	74
4.2.5 การจัดผู้แสดง.....	76
4.2.6 วิธีการแสดง.....	76
4.2.7 กระทบท่ารำ.....	84
4.2.8 เครื่องแต่งกายและหัวโขน.....	86
4.2.9 คนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง.....	90
4.3 การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน.....	93
4.3.1 กรมศิลปากร.....	96
4.3.2 คณะโขนศิษย์ครูหัด (เหล่า).....	97
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	100
รายการอ้างอิง.....	104
ภาคผนวก.....	108
ภาคผนวก ก. คำประกาศ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์.....	109
ภาคผนวก ข. ราชพระนามพระโอรสและพระธิดา.....	111
ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์	
ภาคผนวก ค. คำประกาศ พระองค์เจ้าวัชรวิงส์.....	115
ภาคผนวก ง. ราชนามข้าราชการกระทรวงที่โอนมากรมศิลปากร.....	117
(แผนกนาฏศิลป์)	
ภาคผนวก จ. ทำรำลูกพาทย์ตรี.....	121
ภาคผนวก ฉ. ประวัติชีวิตและผลงานของนายวีระ มีเหมือน.....	133
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	134

1	แผนภูมิสายราชสกุลวัชรวิวงศ์.....	11
2	ตารางแสดงขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัย.....	42
3	ตารางแสดงรายนามผู้แสดงของคณะโขนหลวงราชพงศ.....	50
4	แผนภูมิการสืบทอดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ.....	9

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมเทเวศร์วัชรินทร์.....	12
2 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์.....	14
3 หลวงราชพงศักรัตน์ (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์).....	16
4 วัดแจ้ง วัดประจำราชสกุลวัชรวิวงศ์.....	18
5 ประเพณีรำพาข้าวสาร.....	19
6 ศิระเจ้าเงาะที่ตกทอดมาจากคณะเจ้าขาว.....	24
7 หม่อมหลวงบุญเลื่อง วัชรวิวงศ์.....	28
8 สมาชิกราชสกุล “วัชรวิวงศ์”.....	32
9 การแสดงโขนหน้าจอของกรมศิลปากร.....	33
10 ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช การแสดงโขนชักรอก.....	36
ตอนศึกพรหมาศตร์	
11 โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน.....	37
12 ระเบียบการแสดงโขนชักรอก ณ โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน.....	38
13 การแสดงโขนชักรอก เรื่อง รามเกียรติ์ ชุดศึกพรหมาศตร์ ของกรมศิลปากร.....	38
14 การแสดงโขนหน้าไฟ เรื่องรามเกียรติ์ ชุดลักสีดา ของกรมศิลปากร.....	39
15 ไม้สำหรับปลูกโรงโขน.....	53
16 ด้ายผูกแจว.....	55
17 สาแหกรอกกับหูโกลกรอก.....	55
18 โกลกรอก.....	56
19 โกลกรอก แบบเป็นสร้อยตัว 4 เส้น.....	56
20 การชักรอกให้ผู้แสดงโขนผ่านไปผ่านมา.....	57
21 ทำเล่นแวนแก้วสุรกานต์ในบทบาทขององคต.....	58
22 การชักรอกให้ผู้แสดงโขนแหะลง.....	59
23 การแสดงโขนของอดีตนักเรียนโรงเรียนพรานหลวงที่มาอยู่กับหลวงราชพงศักรัตน์.....	62
24 การวางพวงมาลาของอดีตนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง เนื่องในวันมหาธีรราชเจ้า.....	62
25 จำเริญงานรัศรุค (เฉลิม รุทระวณิช).....	63
26 จำห่วยุทธการ (สุค ษจันทร).....	64
27 ครุทองเริ่ม มงคลนัฏ.....	64

ภาพที่	หน้า
28 นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ).....	65
29 นายเพ็ญ ปัญญาพล.....	65
30 ครูหยัด ช้างทอง.....	67
31 ครูเจริญ เวชเกษม แสดงเป็น ฤๅษีโคบุตร.....	67
32 นายปัญญา นิตยสุวรรณ.....	68
33 การตั้งพิธีเบิกหน้าพระบนเวทีหรือโรงโขน.....	78
34 โกร่ง.....	79
35 การแสดงโขนชักรอก เรื่องรามเกียรติ์ ชุดศึกมังกกรกันฐ์ของคณะโขนครูหยัด (เหล่า)...	81
36 ทับทรวง ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	86
37 สังวาล ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	86
38 ปิ่นแห้งหรือเข็มขัด ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	87
39 ทองกรหรือกำไลแฉง ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	87
40 หน้าพระฤๅษี ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	88
41 ฉฎาพระ ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	88
42 มงกุฎนาง ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	89
43 ปิ่นจุหรือเพชร ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	89
44 หัวโขนมัจฉานู ของคณะโขนหลวงราชพงศ์.....	90
45 วงปี่พาทย์เครื่องห้า.....	91
46 วงปี่พาทย์เครื่องคู่.....	91
47 วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่.....	92
48 กลองทัดเตา.....	93
49 หม่อมราชวงศ์เส วัชรวิงศ์ กับครูทองเริ่ม มงคลนัฏ.....	94
50 บ้านพักของนายวิระ มีเหมื่อน อำเภอสามโก้ จังหวัดอ่างทอง.....	96
51 ครูวิระ มีเหมื่อน.....	97
52 ลูกพาทย์ทรี ทำที่ 1.....	122
53 ลูกพาทย์ทรี ทำที่ 2.....	122
54 ลูกพาทย์ทรี ทำที่ 3.....	123
55 ลูกพาทย์ทรี ทำที่ 4.....	123
56 ลูกพาทย์ทรี ทำที่ 5.....	124
57 ลูกพาทย์ทรี ทำที่ 6.....	124

ภาพที่	หน้า
58	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 7..... 125
59	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 8..... 125
60	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 9..... 126
61	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 10..... 126
62	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 11..... 127
63	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 12..... 127
64	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 13..... 128
65	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 14..... 128
66	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 15..... 129
67	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 16..... 129
68	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 17..... 130
69	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 18..... 130
70	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 19..... 131
71	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 20..... 131
72	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 21..... 132
73	คฤหาสน์ตรีพี ทำที่ 22..... 132

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การแสดงโขนในอดีต จะมีเฉพาะโขนหลวงขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ ตลอดจนผู้ว่าราชการเมืองหัดโขนได้ไม่ห้ามปรามตั้งแต่แรก¹ นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อพัฒนาการของศิลปะการแสดงแขนงนี้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อมีการฝึกหัดโขนขึ้นหลายคณะแล้วนั้น ย่อมมีการประชันขันแข่งกันอยู่ในที่ด้วยกลวิธีการแสดงต่างๆ ทำให้ศิลปะการแสดงโขน คุรุโขน ผู้แสดงโขน บทโขน และเครื่องแต่งกาย พัฒนามาตามกันไปด้วย²

จากพระบรมราชานุญาตดังกล่าว ส่งผลให้การแสดงโขนหลวงแบบราชสำนัก ออกสู่ภายนอกเขตพระบรมมหาราชวัง ไม่ว่าจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทั้งในพระนครและหัวเมืองต่างๆ ได้แก่ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ 1 กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3) สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ในรัชกาลที่ 2 พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาบวรวิจิตรธรรมราช (น้อย) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6) เป็นต้น

การแสดงโขนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศของผู้เป็นเจ้าของ เพราะการฝึกหัดต้องใช้ผู้คน และกำลังทรัพย์เป็นจำนวนมาก ซึ่งในระยะเวลาต่อมาการแสดงโขนเอกชน มุ่งเน้นการนำเสนอด้วยกลวิธีต่างๆ ที่ทำให้ผู้ชมเกิดความน่าสนใจ มิได้เป็นเครื่องประดับบารมีเช่นแต่ก่อน มีลักษณะเป็นการแสดงเชิงพาณิชย์ ดังจะเห็นได้จากการเก็บเงินค่าภาษีอากรของการแสดงมหรสพต่างๆ ขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช 2402 เรียกว่า “ภาษีโขนละคร” การเก็บภาษีอากรดังกล่าว สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ได้อธิบายไว้ว่า

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : คลังวิทยา, 2508), หน้า 19.

²สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 50.

...การเรียกเก็บภาษีโขนละครทำให้เจ้าของคณะละครเรียกค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น แต่มิได้กระทบกระเทือนธุรกิจบันเทิงแต่อย่างใด เพราะการเก็บภาษีโขนละครได้จำนวนเงินเพิ่มขึ้นทุกปี และจากการมีภาษีโขนละครเช่นนี้ทำให้พิจารณาเห็นว่า ลักษณะของการแสดงเป็นไปเพื่อธุรกิจที่ให้ความบันเทิงแก่สามัญชนมากขึ้น แทนที่การแสดงเพื่อประดับเกียรติยศหรือบำเรอความสุขชนชั้นสูงอย่างในอดีต เมื่อกลุ่มคนคหบดีเปลี่ยนจากชนชั้นสูงที่มีรสนิยมประณีต มีการศึกษาสูง มาเป็นสามัญชน คุณภาพของละครที่รับจ้างแสดงครั้งนี้ก็คงลดคุณภาพลงเป็นอย่างสามัญตามไปด้วย...³

การแสดงโขนชักรอก เป็นกลวิธีหนึ่งที่มีการนำมาใช้ประกอบการแสดงโขนได้หลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นการแสดงโขนหน้าจอ หรือการแสดงโขนฉาก ด้วยการใช้รอกดึงตัวผู้แสดงให้ลอยขึ้นเหนือพื้นเวที เหมาะสำหรับการแสดงท่าทางการเดินทางไปในอากาศของตัวละครที่กำลังดำเนินการแสดงอยู่นั้น ทำให้เกิดความสมจริงและทำให้ผู้ชมการแสดงประทับใจ

กำเนิดของการแสดงโขนชักรอกในประเทศไทย ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีมาตั้งแต่สมัยใด แต่มีหลักฐานทางเอกสารที่มีการบันทึกไว้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กล่าวถึงการแสดงโขนชักรอกไว้ในงานพระเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกชิบดี พ.ศ. 2339 ความว่า

...อนึ่งในการมหรสพสมโภชพระบรมอัฐิครั้งนั้น มีโขนชักรอกโรงใหญ่ ทั้งโขนวังหลวง และวังหน้า แล้วประสมโรงเล่นกลางแปลง เล่นเมื่อศึกทรรศรฐ์ ยกทัพกับ 10 ชุน 10 รถ โขนวังหลวงเป็นทัพพระรามยกไป แต่ทางพระบรมมหาราชวัง โขน วังหน้าเป็นทัพทศรฐ์ ยกออกจากพระราชวังบวรฯ มาเล่นรบกันในห้องสนามหลวงหน้าพลับพลา ถึงมีปืนบาเหรียมรางเกวียนลากออกมายิงกันคังสนั่นไป...⁴

และในงานฉลองวัดพระเชตุพน พ.ศ. 2344 ก็ได้กล่าวถึงการแสดงโขนชักรอกไว้อีกด้วย ความว่า

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545), หน้า 77.

¹¹³ ๑	โรงโขนแข่งฟ้าเพริศ	ไพศาล
	งามฉากช่องวิมาน	เมฆไม้
	ปราสาทผละพลาทวาร	หวังน้ำ คุณา
	พระราชคำริใช้	รอกกว่านแก้วนกลฯ ⁵

นอกจากเอกสารข้างต้นที่กล่าวมาแล้วนั้น ปัญญา นิตยสุวรรณ ได้สันนิษฐานไว้ว่าการแสดงโขนชักรอกน่าจะเกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย หรือไม่ก็กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไว้ดังนี้

...ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงแต่งกองทัพไทยไปตีเมืองเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2369 ในการเดินทางไปราชการทัพครั้งนั้น หม่อมเจ้าทับ ในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ได้แต่งนิราศทัพเวียงจันทน์ พรรณนาโขนชักรอกที่เมืองเวียงจันทน์ว่า

มีโรงโขนใหญ่เยี่ยมเยี่ยมสะอาด	งามประหลาดน่าชมดูคนเล่น
มีรอกร้อยห้อยเหาะเห็นเหมาะครัน	เป็นจักรผันเลี้ยวไต่กันไปมา

ที่หม่อมเจ้าทับ บรรยายการแสดงโขนชักรอกของลาวที่ว่า เป็นจักรผันเลี้ยวไต่กันไปมา แสดงว่าโขนชักรอกที่ลาว แสดงเป็นตอนหนุมานเหาะขึ้นไปไต่จับนางเบญกายตอนนางลอย จากการที่หม่อมเจ้าทับและคนไทยที่ไปถึงเวียงจันทน์ ได้ดูการแสดงโขนของลาวแล้วไม่ได้แสดงความตื่นเต้น แสดงว่าโขนชักรอกในเมืองไทยมีมาก่อนเป็นเวลานานแล้ว อาจจะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์หรือไม่ก็สมัยกรุงอยุธยาตอนปลาย ดังที่กล่าวมานี้...⁶

⁵พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2546), หน้า 68.

⁶ปัญญา นิตยสุวรรณ, รวมงานนิพนธ์ ของ นายปัญญา นิตยสุวรรณ ภาควิชาอักษรศาสตร์ สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2548 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2548), หน้า 140.

อีกทั้งยังมีหลักฐานที่แสดงว่ามีการแสดงโขนชักรอกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ซึ่งเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ห้องที่ 9 ภาพตอนล่างเป็นการมหรสพมิโขนชักรอก ตอนศึกพรหมาศตร์หรือหักคอช้างเอราวัณอยู่ภาพหนึ่ง

นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ได้มีการจัดการแสดงโขนชักรอก สำหรับการรับรองพระราชอาคันตุกะเป็นประจำ ที่โรงโขนหลวงสวนมิกสกวัน ซึ่งเป็นโรงละครที่ทันสมัยในครั้งนั้น เพราะได้มีการก่อสร้างขึ้นตามรูปแบบของโรงละครในทวีปยุโรป เวทีแสดงยกพื้นมีขอบ ผู้ดูโขนนั่งดูวงนอกทั้ง 3 ด้าน บนฝามีร่องสำหรับสายรอกวิ่งบนเพดาน เมื่อตัวโขนแสดงตอนเหาะก็จะชักรอกให้ลอยมากลางเวทีได้⁷ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองบัญชาการกองทัพอากาศที่ 1 ถนนราชดำเนินนอก ตรงข้ามวังปารุสกวัน และตัวโรงละครถูกรื้อไปแล้ว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นยุคทองของการแสดงโขนก็ว่าได้ เพราะพระองค์เอาพระราชหฤทัยใส่ดูแลทุกขุสขุ และโปรดเกล้าฯ ตั้งกรมมหรสพขึ้นเป็นกรมขนาดใหญ่ที่ทรงดูแลใกล้ชิดอยู่ ทรงตั้งทำเนียบยศตำแหน่งและนามบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการกรมมหรสพ ทั้งครูพระ ครุ นาง ครูยักษ์ ครูลิง ครูรำโคม จำอวด (ตลกโขน) ปากย์-เจรจา คลังเครื่องโขน และผู้รักษาโรงโขน เป็นจำนวน 50 ราชทินนาม อีกทั้งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดศิลปะทางโขนละครและดนตรีปี่พาทย์ขึ้นในกรมมหรสพอีกด้วย ครั้งแรกเรียกว่า “โรงเรียนทหารกระบี่หลวง” ต่อมาเป็น “โรงเรียนพรานหลวง”⁸ ให้อยู่ในระดับเดียวกันกับโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์อื่นๆ ในขณะนั้นอีก 3 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (ปัจจุบันเป็นโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย) โรงเรียนราชวิทยาลัย (บางขวาง) และโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่

⁷ทวี มุขธระโกษา, พระมหาธีรราชเจ้า (พระนคร : แพร่พิทยา, 2506), หน้า 685.

⁸ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครหรือคู่มืออันนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2516), หน้า 84.

เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ยังปรากฏว่ามีคณะโขนของราชสำนัก เจ้านาย ขุนนาง และสามัญชน แสดงกันต่อมา ศุภพร สังขมรรทร⁹ ได้รวบรวมไว้ ดังนี้

1. กรมปีพาทย์และโขนหลวง กระทรวงวัง
2. คณะนาฏราช ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร
3. คณะละครเจ้าขาว (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์)
4. คณะบรรทมสินธุ์ ของพระยาอนิรุทธเทวา (หม่อมหลวงฟื้น พึ่งบุญ)
5. คณะหลวงราชวงศ์ ของหลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)
6. คณะหลวงรามภรตศาสตร์ (ยม มงคลนัฏ)

นอกจากรายนามของคณะโขนข้างต้นแล้ว ปัญญา นิตยสุวรรณ ได้กล่าวถึง คณะโขนต่างๆ อีก ดังนี้

1. คณะนรสิงห์ ของครูพานัส โรหิตาจล
2. คณะไทยศิริ ของครูมัลลี คงประภักดิ์
3. คณะไพฑูรย์นาฏศิลป์ ของคุณไพฑูรย์ ศราคณี
4. คณะนราศิลป์ ของคุณจินดา ปานสมุทร
5. คณะดำรงนาฏศิลป์ ของนายฮวด จุยประเสริฐ¹⁰

ผู้วิจัยพบว่า โขนเอกชน “คณะหลวงราชวงศ์” เป็นคณะโขนจักรอกที่มีชื่อเสียงมากคณะหนึ่ง ก่อตั้งโดยหลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์) โอรสพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ (พระโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ต้นราชสกุล

⁹ศุภพร สังขมรรทร, “คณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498 - 2538” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 7.

¹⁰ปัญญา นิตยสุวรรณ, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายปัญญา นิตยสุวรรณ ป.ช., ป.ม. ณ ฌาปนสถาน วัดมกุฏกษัตริยาราม วันจันทร์ที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2548 (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไอเดีย สแควร์, 2548), หน้า 160.

วัชรวิวงศ์) ซึ่งท่านได้สืบทอดกิจการคณะละครของบิดา คือ “คณะละครเจ้าขาว” ที่นิยมเรียกขานตามพระนามเดิมที่ว่า หม่อมเจ้าขาว วัชรวิวงศ์ และจัดตั้งคณะโขนขึ้นในเวลาต่อมา

ใน พ.ศ. 2470 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุบกรมมหรสพ เป็นเหตุให้โรงเรียนพรานหลวงที่ทำการฝึกหัดโขนหลวงนั้นถูกยกเลิกตามไปด้วย นักเรียนพรานหลวงส่วนหนึ่งฝึกหัดโขนหลวงที่บ้านเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์(หม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวังในขณะนั้น และคณะโขนหลวงราชวงศ์จึงได้รวบรวมนักเรียนพรานหลวงที่แยกย้ายกันไปร่วมแสดง และได้ดำเนินการแสดงโขนเกือบทั่วประเทศ¹¹

ในระยะเวลาต่อมาผู้ที่เคยแสดงโขนและพากย์-เจรจาในคณะโขนหลวงราชวงศ์ ได้เป็นครูผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทยให้แก่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากรต่อมา จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ได้แก่ ครูหุ่น ปัญญาพล ครูทองเริ่ม มงคลนัฏ ครูเจริญ เวชเกษม นายเจริญ จันทร์เพื่อน นายปัญญา นิตยสุวรรณ เป็นต้น¹²

แม้ว่าคณะโขนหลวงราชวงศ์จะได้ยุบเลิกไปแล้วในประมาณปี พ.ศ. 2515 แต่ก็มีผู้ซื้อซื้อเครื่องโขนยกโรง และตั้งคณะโขนขึ้นใหม่ในเวลาต่อมา คือ คณะโขนจักรอกครูหัด (เหล่า) โดย นายหัด เพิ่มสุวรรณ และคณะโขนจักรอกศิษย์ครูหัด (เหล่า) ที่จัดการแสดงอยู่ในปัจจุบันโดย นายวีระ มีเหมือน

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า โขนหลวงราชวงศ์เป็นคณะโขนเอกชน ที่มีการสืบทอดการแสดงโขนจักรอกมาแต่โบราณ และได้ถ่ายทอดศิลปะแขนงนี้ให้แก่วงการนาฏศิลป์ไทยในปัจจุบัน โดยมีการแสดงที่ยังคงใช้วิธีการแสดงและอุปกรณ์ของคณะโขนหลวงราชวงศ์ ซึ่งนับเป็นมรดกอันทรงคุณค่าที่ยังคงหลงเหลือ ให้แก่นุชนรุ่นหลังได้รักษาสิ่งมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจใคร่ศึกษาประวัติความเป็นมาของคณะโขนหลวงราชวงศ์ ตลอดจนลักษณะการแสดงที่เป็นแบบเฉพาะ พร้อมทั้งวิธีการจัดการแสดง อันนับว่าเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทยอย่างหนึ่ง

¹¹ คีตก หวังในธรรมและปัญญา นิตยสุวรรณ, “ศิลปินที่น่ารู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนัฏ” นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 (มีนาคม 2527) : 14.

¹² สุจิตร ตูลยานนท์, “ละครเจ้าขาว” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 12 (2542) : 5776.

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและลักษณะการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ โดย หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)
2. เพื่อวิเคราะห์การสืบทอดและลักษณะการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ในปัจจุบัน

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาลักษณะการจัดการแสดงและเอกลักษณ์การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ ในระหว่างปี พ.ศ. 2470 ซึ่งเป็นปีก่อตั้งคณะและจัดการแสดง ถึง พ.ศ. 2515 ซึ่งเป็นปีที่ยุบคณะ
2. ศึกษาลักษณะการสืบทอดและวิธีการถ่ายทอดการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ในปัจจุบัน

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ใช้วิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) เป็นการศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เพื่อสืบประวัติความเป็นมา ทำความเข้าใจหาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และคาดการณ์อนาคต ด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง เช่น หนังสือ ตำรา งานวิจัย บทความต่างๆ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งค้นคว้าข้อมูลต่างๆ ได้แก่

- หอสมุดแห่งชาติ
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดปริทัศน์ มหวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2. การศึกษาจากการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแสดงโขนคณะหลวงราชวงศ์ ได้แก่ กลุ่มสมาชิกราชสกุลวัชรวิวงศ์ กลุ่มนาฏยศิลป์ที่เคยแสดงโขนคณะโขนหลวงราชวงศ์ และกลุ่มนาฏยศิลป์ที่เคยแสดงโขนคณะโขนจักรอกครุหัยด์ (เหล่า)

3. การศึกษาโดยการนำข้อมูลที่ได้รับมาเรียบเรียง ศึกษา วิเคราะห์ และสรุปผลการวิจัย

4. นำเสนอผลการวิจัยให้ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏยศิลป์ไทยร่วมพิจารณาตรวจสอบ เสนอแนะ และปรับปรุง จนสำเร็จเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์ วิทยานิพนธ์แบ่งเป็นบทดังนี้

บทที่1 บทนำ

- 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- 1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 1.3 ขอบเขตของการวิจัย
- 1.4 วิธีดำเนินการวิจัย
- 1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ
- 1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

บทที่2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- 2.1 ประวัติหลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)
  - 2.1.1 สายราชสกุลวัชรวิวงศ์
  - 2.1.2 ราชสกุลวัชรวิวงศ์กับการแสดงโขน
  - 2.1.3 หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)
- 2.2 การแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์
  - 2.2.1 การแสดงโขนหน้าจอ
  - 2.2.2 การแสดงโขนจักรอก
  - 2.2.3 การแสดงโขนหน้าไฟ

บทที่3 วิธีดำเนินการวิจัย

- 3.1 การศึกษาเอกสาร
- 3.2 การสัมภาษณ์
- 3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 4 การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์

4.1 มูลเหตุของการจัดตั้งคณะ

4.2 การจัดการแสดง

4.2.1 การแสดงโขนชักรอก

4.2.2 โอกาสของการแสดง

4.2.3 ผู้แสดง

4.2.4 การฝึกหัด

4.2.5 การจัดผู้แสดง

4.2.6 วิธีการแสดง

4.2.7 ภาระงานทำรำ

4.2.8 เครื่องแต่งกายและหัวโขน

4.2.9 ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง

4.3 การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน

4.3.1 กรมศิลปากร

4.3.2 คณะโขนศิษย์ครูหัด (เหล่า)

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บรรณานุกรม

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทยมิให้เสื่อมสูญ
2. ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาองค์ความรู้อื่นๆทางนาฏศิลป์ไทย นับว่าเป็นการพัฒนาผลงานทางด้านนาฏศิลป์อีกทางหนึ่ง

1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

โขนหลวงราชวงศ์ หมายถึง การแสดงโขนเอกชน คณะหลวงราชวงศ์ ของหลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)

โขนชักรอก หมายถึง การแสดงโขนที่ใช้กลวิธีการชักรอกผู้แสดงตัวโขนประกอบการแสดงด้วย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาชีวิตประวัติและผลงานของหลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์ เลี่ยม วัชรวิวงศ์) ในเชิงลึก คือ การศึกษาภูมิหลังจากราชสกุลวัชรวิวงศ์ เพื่อให้ทราบปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์ โดยการแบ่งเนื้อหาของการศึกษา ดังนี้

2.1 ประวัติหลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)

2.1.1 สายราชสกุลวัชรวิวงศ์

- 1) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์
- 2) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์
- 3) หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)

2.1.2 ราชสกุลวัชรวิวงศ์กับการแสดงโขน

- 1) เจ้าจอมมารดาน้อยระนาด
- 2) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์
- 3) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์

2.2.3 หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)

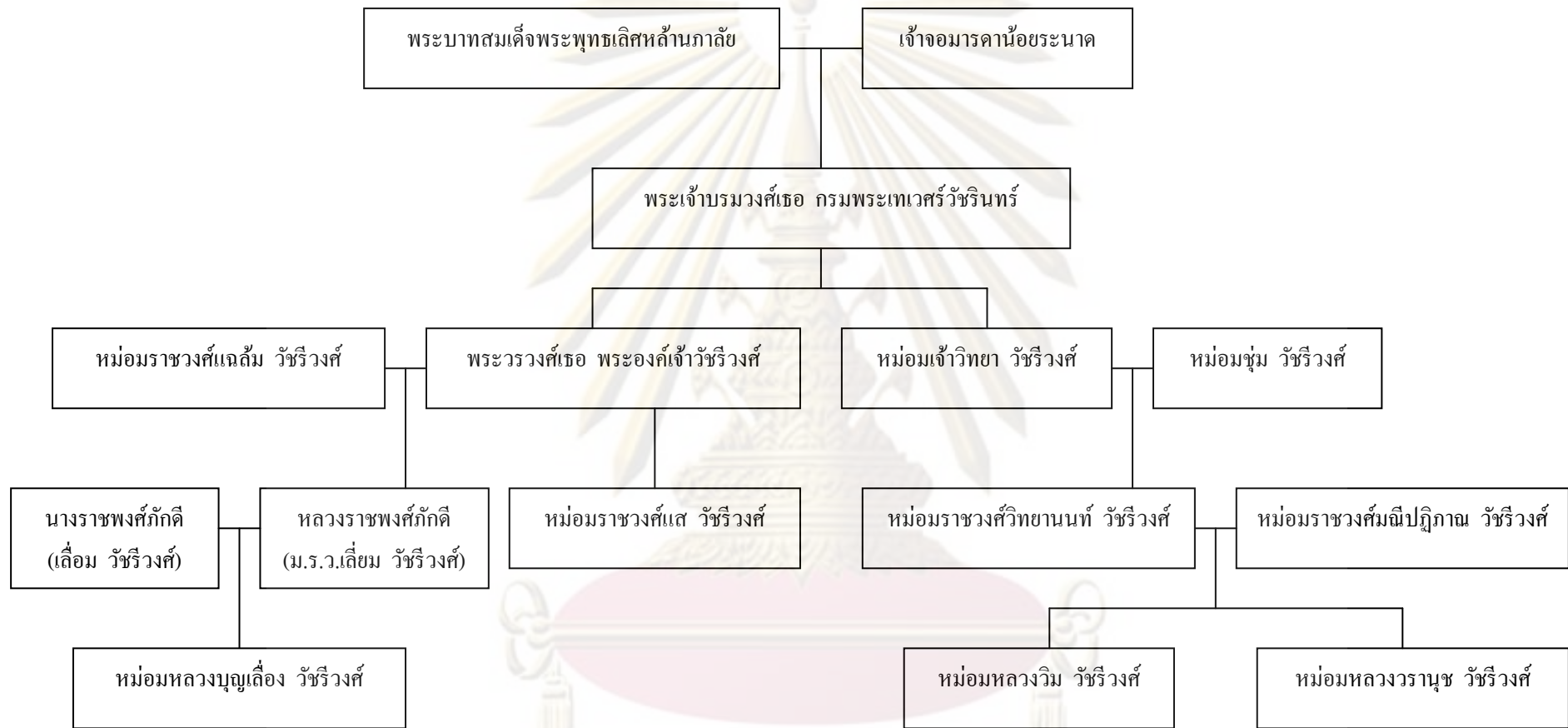
2.2 การแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์

- 1) การแสดงโขนหน้าจ่อ
- 2) การแสดงโขนชักรอก
- 3) การแสดงโขนหน้าไฟ

2.1 ประวัติหลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์)

2.1.1 สายราชสกุลวัชรวิวงศ์

ราชสกุลวัชรวิวงศ์ เป็นมหาสาขาหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต้นราชสกุล คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ สมาชิกราชสกุลวัชรวิวงศ์ทุกลำดับชั้นต่างรับราชการสนองพระเดชพระคุณบ้านเมือง ดังจะได้กล่าวในลำดับต่อไป

ศูนย์วิทยพัชรพยากร
 ตารางที่ 1 แผนภูมิสายราชสกุลวัชรวิงศ์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ พระนามเดิมว่า “พระองค์เจ้าชายกลาง” เป็นพระราชโอรสลำดับที่ 44 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 และเป็นลำดับที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาน้อยระนาด ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน 3 แรม 12 ค่ำ ตรงกับวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ปีฉลู สัปทก จ.ศ. 1167 พุทธศักราช 2348¹

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ทรงมีพระเชษฐภคินี 1 พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิง (ไม่ปรากฏพระนาม พระราชธิดาลำดับที่ 40) ประสูติเมื่อ ปีมะจิด จัตวาศก จุลศักราช 1164 พุทธศักราช 2345 สิ้นพระชนม์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ภาพที่ 1 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์วิฑยานนท์ วัชรวิงศ์

¹กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2536), หน้า 21.

เจ้าจอมมารคาน้อยระนาด เป็นธิดาเจ้าสุวรรณ ชาวกรุงศรีอยุธยา หลบหนีพม่าเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก รอนแรมมากับพรรคพวกตามลำน้ำเจ้าพระยาในตอนค่ำคืน มาสว่างตรงวัดแจ้งบ้านสามโคก เมืองปทุมธานี จึงได้แวะหุงต้มอาหาร เพื่อเอาเรือไปยังกรุงธนบุรี กล่าวกันว่าได้เจอดินกลายเป็นทองตรงวัดแจ้ง จึงตั้งใจว่าเมื่อตั้งหลักฐานมั่นคงแล้วจะมาสร้างวัดที่นี่ ต่อมาจึงสร้างเป็นวัดประจำราชสกุลวัชรวิวงศ์ ต่อมาเจ้าสุวรรณได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอภัยพิพิธ บุตรชายเป็น พระศิริสมบัติ ทั้งสองท่านรับราชการในกรมท่าซ้าย (คำสำเภา) พระศิริสมบัติมีธิดาเป็นเจ้าจอมมารดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง 3 ท่าน²

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ เมื่อปีกุน ตรีศก จุลศักราช 1213 พุทธศักราช 2394

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เลื่อนขึ้นเป็น กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ เมื่อปีจอ ฉศก จุลศักราช 1236 พุทธศักราช 2417³

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ได้ทรงว่าการในตำแหน่งต่าง ๆ คือ

- รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว - ทรงกำกับกรมช่างทองสิบหมู่
- ทรงกำกับกรมล้อมพระราชวัง
- รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - ทรงว่าการกรมวัง
- เป็นองค์ประธานว่าความศาลราชตระกูล
- รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ทรงเป็นองค์ประธานที่ประชุมพระราชวังสนามจันทร์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
- ทรงเป็นที่ปรึกษาองคมนตรี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ สิ้นพระชนม์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันอังคาร เดือน 4 ขึ้น 8 ค่ำ ปีชวด อัฐศก จุลศักราช 1238 ตรงกับวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2419 พระชันษา 73 ปี

²ว. วัชรวิวงศ์, “ร. 6 โปรดเสวยอะไร ?” มานวสาร ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กุมภาพันธ์ 2525) : 42.

³กรมศิลปากร, จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2545), หน้า 196-197.

2) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ พระนามเดิมว่า “หม่อมเจ้าขาว” เป็นพระโอรสลำดับที่ 9 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2387⁴ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ 2 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์
ที่มา : จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ผนวชเป็นสามเณรอยู่ ณ วัดราชบูรณะ ได้เข้าแปลพระปริยัติธรรมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพุทธศักราช 2403 แต่แปลตกไม่ได้เป็นเปรียญ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ เมื่อปีมะแม สัปตศก จุลศักราช 1257 พุทธศักราช 2438 ตรงกับวันที่ 29 มีนาคม พุทธศักราช 2439

⁴ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี (กรุงเทพมหานคร : รำไทยเพรส, 2543), หน้า 70-72.

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิทย์ได้ทรงว่าการในตำแหน่งต่างๆ คือ

- ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ทรงเป็นตุลาการศาลราชตระกูล
  - ทรงเป็นผู้ช่วยอธิบดีศาลฎีกา
  - ทรงเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์
  - ทรงว่าการกรมโขน

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิทย์ สิ้นพระชนม์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ปีฉลู ตรีศก จุลศักราช 1263 พุทธศักราช 2444 พระชันษา 57 ปี

3) หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิทย์) เป็นโอรสในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิทย์ กับหม่อมราชวงศ์แลลัม วัชรวิทย์ เกิดเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 10 ตรงกับวันที่ 16 กันยายน ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช 1250 พุทธศักราช 2431 ณ วังข้างวัดราชบูรณะ นิยมเรียกกันว่า “วังเจ้าขาว” บางแห่งเรียกว่า “วังจักรเพชร” หรือ “วังวัชรวิทย์” ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

ภาพที่ 3 หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิทย์)

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิทย์) และ หม่อมหลวงบุญเลื่อง วัชรวิทย์

เมื่ออายุประมาณ 5-6 ปี ท่านอา คือ หม่อมเจ้าหญิง วัชรวิงศ์ นำหลวงราชพงศั กักดีไปมอบให้อยู่กับท่านเจ้าคุณธรรมดิลก (อิม) เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) เรียนหนังสือ ไทยและภาษาบาลีในสำนักวัดราชบูรณะ

ในปี พุทธศักราช 2446 อายุได้ 16 ปี บวชเป็นสามเณร และอุปสมบทเป็นภิกษุ ในปี พุทธศักราช 2451 เป็นระยะเวลา 1 พรรษา ลาจากเพศสมณะกลับมาอยู่วังเจ้าชวากับท่านป้า และท่านอาต่อไป

ต่อมาท่านป้า (หม่อมเจ้าหญิงละมุน) จึงได้นำไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวงใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2452 ได้รับพระราชทาน สัญญาบัตรเป็น “นายชั้น มหาดเล็กหุ้มแพร ต้นเชือก เวรเคช”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2453 ได้ ลาออกจากกรมมหาดเล็กหลวง ไปรับราชการอยู่ในกรมพระคลังข้างที่ ต่อมาได้รับพระราชทาน สัญญาบัตรเป็น “หลวงราชพงศั กักดี” หลังจากนั้นประมาณ 2 ปี จึงได้ลาออกจากราชการมา ประกอบอาชีพผู้จัดการแสดงโขน ดำเนินรอยตามตระกูลวัชรวิงศ์ต่อไป

หลวงราชพงศั กักดี ถึงแก่กรรม ที่บ้านตำบลคลองตัน อำเภอพระโขนง จังหวัด พระนคร เมื่อวันที่ 11 กันยายน พุทธศักราช 2490 เวลา 05.30 น. สิริอายุได้ 59 ปี 2 เดือน 25 วัน พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 ธันวาคม พุทธศักราช 2491

2.1.2 ราชสกุลวัชรวิงศ์กับการแสดงโขน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ลำดับ ที่ 2 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ในรัชสมัยของพระองค์อยู่ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สถาป บ้านเมืองกำลังพัฒนาให้มีความเป็นปึกแผ่น เจริญรุ่งเรืองเช่นเดียวกันกับกรุงศรีอยุธยาในอดีต ศิลปวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ

ราชสกุลวัชรวิงศ์ เป็นมหาสาขาหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่สมาชิกราชสกุลต่างให้ความสนใจในศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างต่อเนื่องทุกลำดับชั้น ได้แก่ นาฏศิลป์ไทย การแสดงโขน การแสดงละครรำ การบรรเลงดนตรีไทย ประเพณีรำพาข้าวสาร เป็นต้น ดังจะได้กล่าวในลำดับต่อไปนี้

1) **เจ้าจอมมารดาน้อยระนาด** ธิดาพระยาอภัยพิพิช (สุน) ชาวกรุงศรีอยุธยา ต่อมาถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นผู้ที่มี

ความสามารถในการตีระนาดเป็นอย่างมาก จึงได้รับฉายาว่า “น้อยระนาด” บางแห่งขานนามตามทีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานนามว่า “น้อยหน่อระนาด”⁵

อนึ่ง “ประเพณีรำพาข้าวสาร” ซึ่งหมายถึง การขอข้าวสาร หรือเรียไรข้าวสาร ซึ่งมีจุดเริ่มต้นที่วัดแจ้งนี้นับว่า เจ้าอมมารดาระนาดน้อย เป็นผู้ให้กำเนิดประเพณีนี้นั่นเอง⁶ บางแห่งกล่าวว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ เป็นให้กำเนิดประเพณีรำพาข้าวสาร⁷ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 4 วัดแจ้ง อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี วัดประจำราชสกุลวัชรวิงศ์

ที่มา : <http://www.samkhok.net>

⁵หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน พุทธศักราช 2549 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549), หน้า 112.

⁶ธำรงค์ศักดิ์ อายุวัฒน์, ราชสกุลจักรวิงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ 1991, 2544), หน้า 56-57.

⁷<http://www.oknation.net>

รำพาท้าวสาร การทำบุญอย่างหนึ่งเนื่องในเทศกาลออกพรรษา ด้วยการร้องเพลงขอข้าวสารเพื่อนำไปถวายวัด ซึ่งเป็นประเพณีเก่าแก่ของชาวอำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ตำนานนิษฐานว่า มีมาตั้งแต่สมัยต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และปฏิบัติติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีจุดเริ่มต้นที่วัดแจ้ง ซึ่งเป็นวัดประจำราชสกุลจักรีวงศ์

ภาพที่ 5 ประเพณีรำพาท้าวสาร

ที่มา : <http://www.oknation.net>

กล่าวกันว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ พระนามเดิมว่า “หม่อมเจ้าขาว” ได้มาบูรณะวัดแจ้งทุกปี และพระองค์เป็นผู้ริเริ่มให้มีการรำพาท้าวสารขึ้น เพื่อนำไปถวายพระให้เป็นทุนในการปฏิสังขรณ์วัดต่อไป สิ่งที่แสดงว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มประเพณีรำพาท้าวสารนี้ คือ การร้องเพลงรำพาท้าวสารจะขึ้นต้นด้วยพระนามของพระองค์ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อพระองค์ท่าน ชาวจังหวัดนนทบุรีเรียกประเพณีนี้ว่า “รำพาท้าวสารพระองค์เจ้าขาว”

ประเพณีรำพาท้าวสาร นิยมกระทำกันในช่วงหลังออกพรรษา คำว่า “รำพาท้าวสาร” มีความหมายว่า การร้องเพลงขอข้าวสาร เพื่อไปถวายวัดนั่นเอง มักจะกระทำร่วมกับประเพณีตักบาตรพระร้อยของชาวจังหวัดปทุมธานี

ช่วงระยะเวลาของวันออกพรรษา ถึงวันประเพณีตักบาตรพระร้อย ผู้เข้าร่วมประเพณีรำพาท้าวสารจำนวนตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป จะออกไปรำพาท้าวตามบ้านเรือนของประชาชน

ทั่วๆ ไป พายเรือออกไปตามลำคลอง เพื่อขอรับบริจาคข้าวสาร มาไว้ใช้ต้มเลี้ยงพระ เครื่องดนตรีที่บรรเลงประกอบ ได้แก่ กลอง ฉิ่ง กรับ เป็นต้น

ภายในเรือจะมีกระบุงหรือกระสอบใส่ข้าวสาร มีผู้สูงอายุหนึ่งท่านแต่งกายนุ่งขาวห่ม นุ่งเป็นประธานอยู่กลางเรือไม่ต้องทำอะไร ส่วนคนอื่นๆ แต่งกายตามสบาย หรือแต่งกายที่ตกลงกันไว้ก็ได้ ผู้ที่นั่งอยู่ริมกราบเรือจะช่วยกันพายเรือ และมีคนคัดท้ายที่เรียกว่า “ถือท้ายเรือ” หนึ่งคน ทุกคนจะพายไปพร้อมๆ กัน เหมือนกับการแข่งเรือ เมื่อเรือจอดที่หัวบันไดบ้านแล้วจึงเริ่มร้องเพลง

ผู้ที่เริ่มต้นเสียงหรือแม่เพลงจะนำขึ้นว่า “เจ้าขาว ลาวละลอกเอย มาหอมดอก ดอกเอ้ยลำไย แม่เจ้าประคุณที่เอาส่วนบุญมาให้” จากนั้นทุกคนจะร้องรับพร้อมกันว่า “เอ๋ เอ๋ เอ๋ หลา เอ๋ หล่า ขาว เอย” แล้วก็ร้องไปเรื่อยๆ เพื่อเชิญชวนให้มาร่วมกันทำบุญ โดยจะเปลี่ยนเป็นดอกอะไรก็ได้จนกว่าเจ้าของบ้านจะตื่นหรือออกมาทำบุญ

เมื่อเจ้าของบ้านได้ยินเสียงเพลง ก็จะเอาขันตักข้าวสารลงมาให้ที่เรือ พร้อมกับยกมือขึ้นไหว้เป็นการอนุโมทนาด้วย คณะรำพาข้าวสารได้รับบริจาคแล้วก็จะให้ศีลให้พรเป็นเพลง ให้เจ้าของบ้านอยู่เย็นเป็นสุข และทำมาค้าขึ้น โดยร้องว่า “ทำบุญกับพี่แล้วเอยขอให้ทราชมะขมิ ความสุข นึกถึงเงินให้เงินมากอง นึกถึงทองให้ ทองไหลมา เอ๋ เอ๋ เอ๋ หล่า เอ๋ หล่า ขาว เอย” เมื่อร้องเพลงให้พรเสร็จแล้ว ก็จะพายต่อไปยังบ้านเรือนอื่นๆ คณะรำพาข้าวสารจะเริ่มตอน ประมาณ 19.00 น. เรือจะไปจนกว่าจะเช้า จึงเลิกพากันกลับบ้านของตน และเริ่มในคืนต่อไปที่ ตำบลอื่นๆ จนกระทั่งข้าวของที่ได้มาเพียงพอที่จะทอดกฐินจึงยุติการรำพาข้าวสาร

ตัวอย่างบทร้องเพลงรำพาข้าวสาร

ลอ ลา นาวาจอดเอ้ย	ประทับทอด อยู่หัวบันได
โอ้พ่อขา แม่คุณ ลูกเอาผลบุญมาให้	(ลูกคู่) เอลา เอ้ลา เอหล่า ขาวเอย
	แล้วร้องซ้ำ
ลูกผู้เป็น เหมือนดั่งไก่แจ้ เอย	มาร้องเซงแซ่ อยู่ที่ใต้ถุน
ให้แม่โปรย ข้าวสารลงมาทำทาน เอ้ย เอานบุญ	(ลูกคู่) เอลา เอ้ลา เอหล่า ขาวเอย
	แล้วร้องซ้ำ
น้ำเหนือ มันไหลล่อง เอย	น้ำในคลอง มันก็ไหลขึ้น
แม่จงแผ่เมตตา ที่พวกเรามาคราครีน	(ลูกคู่) เอลา เอ้ลา เอหล่า ขาวเอย
	แล้วร้องซ้ำ

ทำบุญด้วยข้าว ให้แม่มีเงินเต็มถัง
ทำบุญด้วยข้าว หรือทำบุญด้วยสตางค์

ทำบุญ ไม่เสียข้าวสุกแล้วเอ
ให้แม่มีสุขขเลิศัน นะนะนะแม่ขนตางอน
คิดข้าวขอให้ข้าวกองเอ
ทองเอ๋ย ทองคำ ละแม่กรวดน้ำเอาไปเถิด
ถ้ามีลูกหญิง ขอให้สืบสายเอ
ให้เขาถือละเล็อง ไปทั่วทั้งเมืองมนุษย์ เอ

ถ้าทำบุญด้วยสตางค์ ให้แม่มีเงินเป็นไหเอ
แล้วแต่แม่ จะหลั่งน้ำใจ

(ลูกคู่) เอลา เอ้ลา เอหล่า ขาวเอ
พวกลูกแก้ว เอ้ย จะให้พร

(ลูกคู่) เอลา เอ้ลา เอหล่า ขาวเอ
ถ้าแม่คิดทอง เอ้ย ขอให้ทองนี้เกิด

(ลูกคู่) เอลา เอ้ลา เอหล่า ขาวเอ
ถ้าแม่มีลูกชาย ขอให้ถือสมุท

(ลูกคู่) เอลา เอ้ลา เอหล่า ขาวเอ

2) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ทรงเป็นพระราชโอรสใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติเมื่อพระราชบิดาเสด็จดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงเป็นผู้ใกล้ชิดกับพระราชบิดา ได้มีโอกาสตามเสด็จไปทุกหนทุกแห่ง ที่พระราชบิดาทรงนำพระองค์ตามไปด้วยเสมอ และทรงถ่ายทอดวิชาพระราชประเพณีโบราณเกี่ยวกับการปกครอง คติความ รัฐประศาสนศาสตร์อย่างใกล้ชิด นับว่าพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายสิ่งหลายอย่างในตัวพระองค์เอง ทรงเรียนวิชาเหล่านั้นอย่างแตกฉาน อย่างที่ไม่มีใครเสมอเหมือนพระองค์

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูของพระองค์ คือ การจัดการทอดกฐิน ที่ วัดแจ้ง อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี อันเป็นวัดประจำราชสกุลวัชรินทร์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีประวัติความเป็นมาที่สำคัญต่อบรรพบุรุษของพระองค์ท่าน คือ ท่านเจ้าสัวสุนหรือพระยาอภัยพิพิธ ผู้มีศักดิ์เป็นตา และเจ้าจอมมารดาน้อยพระนาค

การทอดกฐินที่ วัดแจ้งนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ จะทรงจัดให้มีการแสดงโขนด้วยเสมอ ที่เรียกกันว่า “โขนราชวงศ์” ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คณะโขนที่จัดการแสดงโขนราชวงศ์ น่าจะเป็นของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ด้วยเหตุผล 3 ประการ ได้แก่

ประการแรก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีฐานะเป็นพระเชษฐาร่วมพระราชบิดากับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์

ประการที่สอง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทรงมีละครผู้ชาย เพราะการแสดงโขนและละครนอกเป็นการแสดงของศิลปินผู้ชาย มิได้อยู่ในข้อห้ามที่มีให้เอกชน มี จึงคงจะได้ฝึกฝนขึ้นหลายโรงเหมือนกัน⁸

ประการที่สาม วังบ้านหม้อของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ กับ วังจักรเพชรของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ มีอาณาเขตใกล้ชิดติดกันอยู่ที่ใน โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยและโรงเรียนเสาวภาในปัจจุบัน โดยใช้ประตูวังหันออกสู่แม่น้ำ เจ้าพระยา บริเวณตลาดปากคลองตลาด และท่าโรงยา⁹ ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งกรมท่า ค้าขายกับ ต่างประเทศ กันมีพระยาอภัยพิพิธ (สุน) เจ้ากรมท่าชายผู้เป็นต้นสกุลฝ่ายเจ้าจอมมารดาของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์

จากข้อสันนิษฐานข้างต้น ทำให้ทราบว่า การจัดการแสดงโขนราชวงศ์ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ และการที่ทรงกำกับกรมช่างทองสิบหมู่ นั้น นอกจากจะเป็นความสนใจพระทัยส่วนพระองค์แล้ว ผู้วิจัยคาดว่าน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการปลูกฝังให้ทายาท ในลำดับต่อไป ได้การจัดการแสดงโขนและละครรำจนมีชื่อเสียงเป็นอย่างมากในเวลาต่อมา ดังจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

3) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ พระโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ นอกจากจะทรงรับราชการเป็นตุลาการศาลราชตระกูล เป็นผู้ช่วยอธิบดีศาลฎีกา ภายหลังทรงเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ดำเนินรอยตามพระบิดาที่ทรงเป็นองค์ประธานว่าความศาลราชตระกูลยังทรงว่าการกรมโขนใน พุทธศักราช 2419 ถึง พุทธศักราช 2436¹⁰ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ ทรงเป็นเจ้าของคณะเจ้าขาว ใช้ชื่อคณะตามพระนามเดิมว่า “หม่อมเจ้าขาว” ได้จัดการแสดงโขนและละครรำ ทั้งละครใน ละครนอก และละครพันทาง มีชื่อเสียงมากคณะหนึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดัง

⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปินแห่งชาติไทย (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2497), หน้า 102.

⁹ หม่อมราชวงศ์วิฑานนท์ วัชรวิวงศ์, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อมราชวงศ์วิฑานนท์ วัชรวิวงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน พุทธศักราช 2549 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549), หน้า 94.

¹⁰ สุจิตร์ ตูลยานนท์, “ โขน, กรม ” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2 (2542) : หน้า 797.

จะเห็นได้จาก คณะเจ้าขาวได้มีเข้าไปจัดการแสดงโขนและละครรำในพระบรมมหาราชวัง แสดงหน้าที่นั่งถวายพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเป็นประจำ

การดำเนินกิจการจัดการแสดงโขนและละครรำของคณะเจ้าขาว อยู่ในความดูแลของพระขนิษฐาของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ 3 พระองค์ คือ หม่อมเจ้าพริ้ง วัชรวิงศ์ หม่อมเจ้าพร้อม วัชรวิงศ์ และหม่อมเจ้าพลบ วัชรวิงศ์

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คณะเจ้าขาว เป็นคณะละครที่ตกทอดมาจากหม่อมเจ้าลมนุน (เต่า) วัชรวิงศ์ พระเชษฐภคินีของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวถึงคณะละครผู้หญิงที่หัดเล่นละครนอก เมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีชื่อเสียงมาก คือ ละครของหม่อมเจ้าเต่า (หม่อมเจ้าลมนุน) ในกรมพระเทวศรีวชิรินทร์¹¹ และต่อมาหม่อมเจ้าหญิงทั้ง 3 พระองค์ จึงร่วมกันดูแลดังที่หม่อมราชวงศ์วิทย์ยานนท์ วัชรวิงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า

...เริ่มต้นก่อนรัชสมัยพระปิยมหาราช รัชกาลที่ 5 โขนผู้หญิงก็มีโขนของพระองค์เจ้าโศภณีย์ และของพระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “โขนเจ้าขาว” ความจริงเจ้านายพระองค์นี้ ท่านทำราชการว่าการศาลหม่อมเจ้าหญิง 3 พระองค์ผู้น้องเป็นผู้ดำเนินการทั้งสิ้น ผู้เขียนของกล่าวพระนามไว้ตามที่บรรดาศักดิ์ญาติเรียกว่า ท่านป้าพริ้ง ท่านป้ากลาง ท่านป้าพลบ โขนละคร มีอยู่ด้วยกัน 3 ชั้น คือ ชั้นใหญ่ ชั้นกลางและชั้นเล็ก...¹²

จากข้อความข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ท่านป้ากลาง ที่หม่อมราชวงศ์วิทย์ยานนท์ วัชรวิงศ์ กล่าวถึงนี้ น่าจะหมายถึง หม่อมเจ้าพร้อม วัชรวิงศ์ เพราะไม่ปรากฏพระนาม “หม่อมเจ้าหญิงพร้อม” ในรายพระนามพระโอรสและพระธิดา ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวศรีวชิรินทร์ จากหนังสือพระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี (ดูภาคผนวก ข.)

¹¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : คลังวิทยา, 2508), หน้า 208.

¹² หม่อมราชวงศ์วิทย์ยานนท์ วัชรวิงศ์, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อมราชวงศ์วิทย์ยานนท์ วัชรวิงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน พุทธศักราช 2549 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549), หน้า 92.

หม่อมเจ้าพลบ วัชรวิงศ์ สิ้นชีพิตักษัย เมื่อวันที่ 15 มกราคม พุทธศักราช 2441 ในระยะต่อจากนั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คณะเจ้าชาวอยู่ในความดูแลของหม่อมเจ้าหญิง วัชรวิงศ์ และหม่อมเจ้าพร้อม วัชรวิงศ์ เพราะในระยะเวลาต่อมาจะปรากฏพระนามเพียง 2 พระองค์ ดังที่กล่าวถึงในหนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ คุณครุหมัลลี คงประภัสร์ ได้ออกพระนามว่า “เสด็จพระองค์หญิงหญิงฯ และเสด็จพระองค์หญิงพร้อมฯ”¹³ และในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 12 ของบทความละครเจ้าขาว ได้ออกพระนามว่า “หม่อมเจ้าหญิงหญิง วัชรวิงศ์ และหม่อมเจ้าพร้อม วัชรวิงศ์”¹⁴ เป็นต้น

ภาพที่ 6 ศิระะเจ้าเงาะที่ตกทอดมาจากคณะเจ้าขาว

ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

¹³หมัลลี คงประภัสร์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณครุหมัลลี คงประภัสร์ 19 กุมภาพันธ์ 2515 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส นครหลวงกรุงเทพธนบุรี (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2515), หน้า 2.

¹⁴สุจิตร ตูลยานนท์, “ละครเจ้าขาว” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 12 (2542) : หน้า 5776.

นอกจากคณะเจ้าชวามีชื่อเสียงในการจัดการแสดงละครว่าเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากครุละครคนสำคัญของคณะเจ้าชวา คือ หม่อมเป่า เป็นผู้ที่มีความสามารถมาก เป็นที่ยอมรับกันในการแสดงละครนอก เรื่อง สังข์ทอง ในบทบาทของ “เจ้าเงาะ” อีกทั้งหม่อมเป่ายังมีศักดิ์เป็นหลานของเจ้ากรับ สามัญชนเจ้าของคณะละครผู้ชายที่จัดการแสดงละครจำนองมีชื่อเสียงมาก จนสามารถนำเงินมาสร้างวัดละคอนทำในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁵ หม่อมเป่า เป็นภรรยาของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ต่อมาได้ไปเป็นครุละครคนสำคัญของคณะละครเจ้าพระประยูรวงศ์ พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากคณะเจ้าชวามีครุละครคนสำคัญ เช่น หม่อมเป่า แล้ว คณะเจ้าชวาก็มีผู้แสดงที่มีความสามารถหลายท่าน ได้แก่ ครูมัลลิก คงประภัสร์ ครูหุ่ญ ปัญญาพล ครูปุม เป็นต้น ครูมัลลิก คงประภัสร์ และครูหุ่ญ ปัญญาพล เป็นผู้มีชื่อเสียงมาก ได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณแสดงถวายหน้าที่นั่งและต่อมาได้มาเป็นครูสอนนาฏศิลป์ไทยรุ่นแรกของโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ เมื่อ พุทธศักราช 2477 ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สังกัดสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร

นายมนตรี ตราโมท ศิลปินแห่งชาติ พุทธศักราช 2528 ได้กล่าวถึงการจัดการแสดงละครนอกหน้าที่นั่งถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ว่า

...ถ้าแม้มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรละครนอก ก็มักจะโปรดเกล้าฯ ให้หาตัวละครนอกของเอกชนเฉพาะผู้มีชื่อเสียงรวมกันเข้าไปแสดงถวาย เท่าที่ข้าพเจ้าจำได้ก็มี ครูหุ่ญ ปัญญาพล นางหิม นางอึ่ง นางวง และคุณครูหมั่น บางครั้งที่ต้องให้ข้าราชการกรมมหรสพร่วมด้วยก็มี พระยานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) และ พระจัดศรียงค์ (ป่วน สุนทรนัญ) การแสดงละครนอกชุดนี้ได้แสดงถวายหลายครั้ง และปีพายุที่บรรเลงประกอบก็ใช้วงหลวงกรมมหรสพตามเคย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้รู้จักคุ้นเคยกับครูหมั่นมาตั้งแต่นั้น...¹⁶

¹⁵สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 125.

¹⁶มัลลิก คงประภัสร์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณครูมัลลิก คงประภัสร์ 19 กุมภาพันธ์ 2515 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2515), หน้า 16.

ครูหุ่น ปัญญาพล เป็นผู้แสดงคณะเจ้าขาวที่มีความสามารถในการแสดงละครรำเป็นอย่างมาก ดังที่กล่าวถึงในหนังสือปัญญาพลรำลึก ความว่า

...แม่ยังได้รับพระราชทานเงินเดือน เดือนละ 30 บาท เป็นประจำทุกเดือนจาก ล้นเกล้าล้นกระหม่อมรัชกาลที่ 6 ในฐานะครูละครหลวง ซึ่งจะเรียกตัวไปก็ต่อเมื่อจะมีละครถวายหน้าพระที่นั่ง (ข้าราชการในสมัยนั้นเริ่มต้นเงินเดือน 20 บาท) แม่นั้นเป็นละครคนโปรดของล้นเกล้าล้นกระหม่อมรัชกาลที่ 6 มาก ถึงกับพระราชทานเข็มทองคำชिरาวุธ ป.ร. ชั้นสาม เฉพาะที่แสดงเป็นตัวท้าวสามลตอนลงกระท่อม แม่ได้แสดงถวายทอดพระเนตรถึง 17 ครั้ง...¹⁷

จากคำกล่าวข้างต้น ทำให้ทราบว่า คณะเจ้าขาว เป็นคณะละครที่มีชื่อเสียงมาก เพราะมีครูละคร และผู้แสดง ที่มีความสามารถในการแสดงโขนและละครรำเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงในขณะนั้น และมีความสำคัญต่อวงการนาฏศิลป์ไทยเป็นอย่างมาก เพราะเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทย ที่มีสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม

2.2.3 หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์)

หลวงราชวงศ์ภักดี¹⁸ มีพี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน 3 คน คือ

1. หม่อมราชวงศ์เชื้อ วัชรวิงศ์ (ถึงแก่กรรมเมื่ออายุยังเยาว์)
2. หม่อมราชวงศ์หญิงชิต วัชรวิงศ์ (ถึงแก่กรรมเมื่ออายุยังเยาว์)
3. หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์)

เมื่ออายุประมาณ 5-6 ปี หม่อมเจ้าพริ้ง วัชรวิงศ์ ผู้เป็นอา ทรงเล็งเห็นว่า หม่อมมารดาหลวงราชวงศ์ภักดี คือ หม่อมราชวงศ์แฉล้ม วัชรวิงศ์ เป็นผู้เลี้ยงบุตรยาก จึงได้นำหลวงราชวงศ์ภักดีไปมอบถวายให้อยู่กับท่านเจ้าคุณธรรมดิลก (อิม) เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะ

¹⁷เพ็ญ ปัญญาพล, ปัญญาพลรำลึก (พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2504), ไม่ระบุเลขหน้า.

¹⁸หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์)และหม่อมหลวงหญิงบุญเลื่อง วัชรวิงศ์, ตายแล้วไปไหนตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดย พระยาอรรถศาสตร์โสภณ พิมพ์บรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงราชวงศ์ภักดี (ม.ร.ว.เลี่ยม วัชรวิงศ์) และ ม.ล.หญิงบุญเลื่อง วัชรวิงศ์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2491 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทรัฐภักดี จำกัด, 2490), หน้า ๑.

(วัดเลียบ) ในขณะนั้น จึงได้เริ่มศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทยและภาษาบาลี ในสำนักวัดราชบูรณะ นั้น โดยมีท่านเจ้าคุณธรรมดิลก (อิม) เป็นอาจารย์ด้วย

ครั้นถึง พุทธศักราช 2446 หลวงราชพงศักรักดีมีอายุได้ 16 ปี บรรพชาเป็นสามเณร โดยท่านเจ้าคุณธรรมดิลก (อิม) เป็นผู้จัดการให้ เมื่อมีอายุ 20 ปี ครบอุปสมบทใน พุทธศักราช 2451 จึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เป็นระยะเวลา 1 พรรษา จึงได้ลาสิกขาบทจากเพศสมณะ กลับไปอยู่ที่วังเจ้าขาวต่อไปกับท่านป้า คือ หม่อมเจ้าละมุน วัชรวิงศ์ และท่านอา

หลังจากหลวงราชพงศักรักดีลาสมณะเพศกลับมาอยู่วังเจ้าขาวแล้ว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หลวงราชพงศักรักดีน่าจะได้มีส่วนร่วมในการจัดการแสดงโขนและละครรำคณะเจ้าขาว ของพระบิดา คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ซึ่งอยู่ในความดูแลของท่านอาทั้ง 3 พระองค์ คือ หม่อมเจ้าพริ้ง วัชรวิงศ์ หม่อมเจ้าพร้อม วัชรวิงศ์ (หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์) ได้กล่าวถึง พระนามหม่อมเจ้าหญิง 3 พระองค์ ผู้ดำเนินกิจการคณะเจ้าขาว ตามที่บรรดา วงศ์ญาติเรียกว่า ท่านป้าพริ้ง ท่านป้ากลาง ท่านป้าพลบ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หม่อมเจ้าพร้อม เป็นพระนามของ ท่านป้ากลาง ตามที่หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์ กล่าวถึง) และหม่อมเจ้าพลบ วัชรวิงศ์¹⁹

ต่อมา หม่อมเจ้าละมุน วัชรวิงศ์ จึงได้นำหลวงราชพงศักรักดีไปถวายตัว เข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กหลวงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับพระราชทานสัญญาบัตร เป็น นายชั้น มหาดเล็กหุ้มแพร ต้นเชือก เวรเดช เมื่อวันที่ 25 กันยายน พุทธศักราช 2452

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตใน พุทธศักราช 2453 หลวงราชพงศักรักดีได้ลาออกจากกรมมหาดเล็กหลวง ไปรับราชการอยู่ในกรมพระคลังข้างที่ และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็น “หลวงราชพงศักรักดี”

เมื่อ พุทธศักราช 2454 หลวงราชพงศักรักดีได้ทำการสมรส กับ นางราชพงศักรักดี (เลื่อม วัชรวิงศ์) ที่บ้านเลขที่ 1129 ตำบลบางยี่ขัน อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี มีธิดา 1 คน คือ หม่อมหลวงหญิงบุญเรือง วัชรวิงศ์

¹⁹หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน พุทธศักราช 2549 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549), หน้า 92.

ภาพที่ 7 หม่อมหลวงบุญเลื่อง วัชรวิวงศ์

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงราชพงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิวงศ์) และ หม่อมหลวงบุญเลื่อง วัชรวิวงศ์

หลวงราชพงศ์ภักดีได้รับราชการอยู่ในกรมพระคลังข้างที่ได้ประมาณ 2 ปี จึงได้ลาออกจากราชการ มาประกอบอาชีพผู้จัดการแสดงโขน ดำเนินรอยตามราชสกุลวัชรวิวงศ์ต่อไป

เมื่อ พุทธศักราช 2470²⁰ หลวงราชพงศ์ภักดีจัดตั้งคณะโขนเอกชนขึ้น โดยการรวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง สังกัดกรมมหรสพ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า กรมมหรสพเคยเป็นกรมใหญ่ในสังกัดกรมมหาดเล็ก ซึ่งต้องมีรายจ่ายเป็นเงินมากมาย ว่าโดยหลักรัฐประศาสนโยบาย ทรงพระราชดำริว่า “เป็นการสมควรแท้ที่จะสงวนวิธีอันเป็นศิลปะชั้นสูงอันหนึ่งของชาติ ถ้าหากว่าไม่เป็นเงินมากมาย ก็เต็มพระราชหฤทัยที่จะสละพระราชทรัพย์รักษาไว้ แต่จำนวนที่เป็นอยู่บัดนี้เหลือความสามารถของพระคลังข้างที่จะรักษาไว้ได้ จึงต้องขอความเห็นจากเสนาบดีสภา”²¹

²⁰ ดิลก หวังในธรรมและปัญญา นิตยสุวรรณ, “ศิลป์ที่น่ารู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนนท์” นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 (มีนาคม 2527) : 14.

²¹ สุจิตร์ ตุลยานนท์, “มหรสพ, กรม” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 10 (2542) : หน้า 4813-4814.

เสนาบดีสภาได้ประชุมกันเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468 ลงมติว่าเสนาบดีสภาได้ประชุมกันเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468 ลงมติว่า

1. ให้ยุบเลิกกรมมหรสพ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 เป็นต้นไปให้ยุบเลิกกรมมหรสพ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 เป็นต้นไป
2. เครื่องโขนละครสัมภาระทั้งปวง ให้กรมมหรสพมอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสำหรับพระนคร มีบัญชีรายละเอียดสิ่งของต่างๆ เหล่านี้อยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 44 พ.ศ. 2470
3. จะได้พิจารณาต่อไปว่า สิ่งใดควรจะรักษาไว้หรือจะเลหลังออกเสียบ้าง ส่วนที่รักษาไว้เช่น เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ หน้าโขน อาวุธ ปัจจุบันตกทอดมาเป็นของ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

โรงเรียนพรานหลวงก็ถูกยุบตามไปด้วย ข้าราชการที่คณาจารย์และนักเรียนต่างแยกย้ายกันประกอบอาชีพต่างๆ บรรดานักเรียนของโรงเรียนพรานหลวงหลายนาย ต่างมาอยู่กับหลวงราชพงศักรัตติ เพื่อร่วมกันจัดการแสดงโขน ได้แก่ จำเริญงานรัดรูด (เฉลิม รุทระวณิช) จำห่วยุทธการ (สุค คชจันทร์) หม่อมหลวงแสวง บรรยงคเสนา นายรงค์ภักดี (เจียร จารุจรณ) คุณป้อ ไม่ทราบนามสกุล คุณฉัตร สุนทรายน สิบบอกไข ไม่ทราบนามสกุล (ต่อมาเป็นจำนายสิบตำรวจอยู่จังหวัดภูเก็ต) คุณเพ็ง ปัญญาพล (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “เพ็ญ”) ครูทองเริ่ม มงคลนัญ เป็นต้น

นอกจากนักเรียนของโรงเรียนพรานหลวงแล้ว หลวงราชพงศักรัตติยังดำเนินการสืบทอดกิจการการแสดงโขนและละครของคณะเจ้าขาว ด้วยการรวบรวมผู้แสดงที่มีอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมาก แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นใหญ่ ชั้นกลาง และชั้นเล็ก ซึ่งผู้เป็นผู้หญิงล้วน ดังนั้นเมื่อมีจัดการแสดงโขนขึ้น จะใช้ผู้หญิงแสดงในบทบาทของตัวพระกับตัวนาง เช่น พระราม พระลักษมณ์ นางสีดา เป็นต้น และใช้ผู้ชายแสดงในบทบาทของตัวยักษ์กับตัวลิง เช่น ทศกัณฐ์ หนุมาน สุครีพ เป็นต้น

ผู้แสดงของคณะเจ้าขาวที่มีชื่อเสียง ได้แก่ ครูมัดดี คงประภัสร์ ครูหุ่น ปัญญาพล และครูป้อม เป็นต้น โดยนิยมเรียกค่านำหน้าแล้วตามด้วยชื่อว่า “นายโรง” หมายถึงผู้ที่แสดงเป็นตัวพระเอกหรือเจ้าของคณะโขนและละครว่า เช่น นายโรงหมั้น นายโรงหุ่น นายโรงป้อม เป็นต้น

การจัดการแสดงโขนของหลวงราชวงศ์ภักดีจะตระเวนเกือบทั่วประเทศไทย ซึ่งนิยมจัดการแสดงโขนซักรอกจนมีชื่อมากในเวลานั้น โดยจัดการแสดงเป็นประจำตามวัดทางด้านทิศตะวันออกของกรุงเทพมหานครและจังหวัดปทุมธานี ใ้เรือเป็นพาหนะในการเดินทาง คือ เรือบรรทุกรถกับเรือบรรทุกลูกเรือและพื้นโรงโขน

หลวงราชวงศ์ภักดีเป็นผู้มีอัธยาศัยสุภาพ มีอารมณ์เยือกเย็น ไม่ฉุนเฉียวง่าย ทั้งมีความโอบอ้อมอารีต่อบรรดาญาติมิตรและบุคคลทั่วไป และบำเพ็ญตนอยู่ในศีลธรรม มีใจฝักใฝ่ในพระพุทธศาสนาและการกุศลอยู่เป็นเนืองนิตย์ จนเป็นที่ชอบพอกว้างขวางต่อหมู่พระสงฆ์และเจ้าอาวาสวัดต่างๆ เป็นอันมาก

จริยาวัตรดังกล่าวของหลวงราชวงศ์ ปรากฏเด่นชัดจากการจัดการแสดงโขนในต่างจังหวัด คือ เมื่อเสด็จและพื้นเวทีไปถึงสถานที่แสดง หลวงราชวงศ์ภักดีจะต้องไปสืบถามว่า “นักแสดงในถิ่นนั้นมีใครบ้าง” จะต้องเชิญให้มาวิสาสะ โดยหลวงราชวงศ์ภักดีจะเรียกนักแสดงเหล่านั้นว่า “พ่อนั้นพ่อนี้ ทุกคำไป” และได้อาศัยเจ้าน้ำคำอย่างว่านี้ใช้เป็นที่อกลาง ช่วยกระชับมิตรภาพให้กระชับแน่นเข้าไป เหตุร้ายต่างๆ ก็หาได้เกิดขึ้นไม่ หากผู้ใดเข้าไม่ถึงตัวโรงโขนหรือโรงลิเก ต้องถูกขว้างปา เคยปรากฏมาแล้วว่าจอโขนขาด ผู้แสดงได้รับอันตรายหัวร้างข้างแตกเลยทีเดียว ทั้งนี้เป็นเพราะเสื่อร้ายได้กลายเป็นแมวไปเสียแล้ว²²

อีกสิ่งหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องในการจัดการแสดงโขนในต่างจังหวัด คือ สุราเถื่อน ได้แก่น้ำขาว กระแช่ เจ้าภาพจะดื่มสุราเถื่อนใส่กาให้ผู้มาร่วมในงานดื่มกันอย่างเปิดเผย บางครั้งหลวงราชวงศ์ภักดีเมื่อดื่มสุราเถื่อนแล้วเกิดอารมณ์สนุก ก็จะหยิบเสื่อราชประแตนสวมใส่ออกไปนอกจอ เพื่อพากย์-เจรจาโขนอย่างสนุกสนาน แม้แต่เจ้าหน้าที่ตำรวจที่รักษาความสงบจำนวน 2 นาย สะพายปืนยาวพระราม 6 เข้ามาหลังจอโขน ก็รับรองด้วยสุราเถื่อน ในต่างจังหวัดมักจะผ่อนผันไม่จับกุมกัน บางครั้งตำรวจเมา เมื่อถึงเวลา 24.00 น. ถึงกับล้มป้านกหวีดให้หมดพลัง

หลวงราชวงศ์ภักดีนับว่าเป็นผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์ แม้อายุจะย่างเข้าสู่วัยชราก็ยังมีความแข็งแรงคล่องแคล่ว เป็นผู้มีสุขภาพดีไม่มีโรคภัยประจำตัวแต่อย่างใด เมื่อว่างจากการจัดการแสดงโขน มักจะหาโอกาสไปเที่ยวต่างจังหวัดต่างๆ อยู่เสมอ ในครั้งสุดท้ายได้ไปที่หวาง

²² หม่อมราชวงศ์วิฑิตยานนท์ วัชรวิงศ์, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อมราชวงศ์วิฑิตยานนท์ วัชรวิงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน พุทธศักราช 2549 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549), หน้า 92.

จังหวัดทางภาคใต้ เมื่อกลับมากรุงเทพมหานครแล้วเริ่มป่วยกระเสาะกระแสะเรื่อยมา แต่ก็ยังคงเดินไปไหนมาไหนได้

ครั้นถึงวันที่ 8 กันยายน พุทธศักราช 2490 หลวงราชวงศ์ภักดีมีอาการไข้กำเริบขึ้น จนถึงวันที่ 11 กันยายน พุทธศักราช 2490 เวลา 05.30 น. หลวงราชวงศ์ภักดีถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ ที่บ้านตำบลคลองตัน อำเภอพระโขนง จังหวัดพระนคร สิริอายุได้ 59 ปี 2 เดือน 25 วัน พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 ธันวาคม พุทธศักราช 2491

หลังจากหลวงราชวงศ์ภักดีถึงแก่กรรมแล้ว หม่อมราชวงศ์หญิงแสด วัชรวิงศ์ ผู้เป็นน้องสาวได้ดำเนินกิจการการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์ต่อมา จนกระทั่งท่านชราภาพจึงได้เลิกเล่นไปในปี พุทธศักราช 2515

ภาพที่ 8 สมาชิกราชสกุล “วัชรวิงศ์”

1. พลตรี หม่อมหลวงพงศ์เสวต	วัชรวิงศ์
2. หม่อมราชวงศ์แสด	วัชรวิงศ์ (แถวหน้าจากซ้ายคนที่ 2)
3. นางอุไร	วัชรวิงศ์ ณ อยุรยา
4. นางสาวอรพินท์	วัชรวิงศ์ ณ อยุรยา
5. นางอรุณพรรณ	วัชรวิงศ์ ณ อยุรยา
6. ร้อยตำรวจโท หม่อมหลวงพิศิษฐ์	วัชรวิงศ์
7. หม่อมหลวงอินทโชติ	วัชรวิงศ์
8. หม่อมหลวงวิม	วัชรวิงศ์ (แถวหลังจากขวาคนที่ 3)
9. หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์	วัชรวิงศ์ (แถวหลังจากขวาคนที่ 2)
10. นายพนวงศ์	วัชรวิงศ์ ณ อยุรยา

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์

2.2 การแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์

คณะโขนหลวงราชวงศ์จะการจัดการแสดงโขนในรูปแบบของการแสดงโขนหน้าจอเป็นหลัก และนิยมจัดการแสดงโขนซักรอก เป็นการใช้กลวิธีอย่างหนึ่ง โดยการนำรอกมาใช้ประกอบการแสดงโขนหน้าจอ ทำให้การแสดงโขนมีความน่าสนใจมากขึ้น การแสดงโขนซักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์มีชื่อเสียงมาก นอกจากนี้คณะโขนหลวงราชวงศ์ได้จัดการแสดงโขนในรูปแบบอื่นๆ คือ การแสดงโขนหน้าไฟ ดังจะได้อธิบายถึงรูปแบบของการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์ ดังนี้

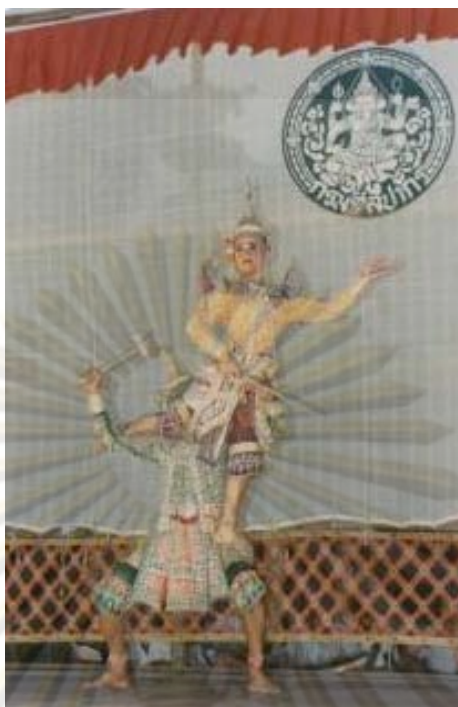
2.2.1 การแสดงโขนหน้าจอ เป็นการแสดงโขนประเภทหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ สันนิษฐานว่าพัฒนามาจากการแสดงหนังใหญ่ ดังจะเห็นได้จากการแสดงที่เรียกว่า “หนังติดตัวโขน” โดยการจัดการแสดงโขนให้เป็นส่วนหนึ่งของการแสดงหนังใหญ่ ในบางตอนที่มีความสำคัญ เพื่อให้ผู้แสดงโขนสามารถอวดฝีมือการแสดงกระบวนท่ารำต่างๆ ด้วยลีลาอันงดงาม

ยกตัวอย่างเช่น การแสดงหนังติดตัวโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอนทศกัณฐ์ลงสวน เมื่อการแสดงหนังใหญ่มาถึงตอนทศกัณฐ์จะไปหานางสีดาที่อุทยาน ผู้แสดงโขนตัวทศกัณฐ์จะออกมารำเพลงฉุยฉาย จนไปพบและเกี่ยวนางสีดา นางสีดาไม่สนใจกลับแข่งดำ ทำให้ทศกัณฐ์โกรธออกจากตำหนักนางสีดา ต่อจากนี้ไปก็จะแสดงเป็นแบบหนังใหญ่ตามเดิม เป็นต้น

เมื่อนำการแสดงโขนมาแสดงแทรกอยู่ในการแสดงหนังใหญ่มากขึ้น จนเลิกการแสดงหนังใหญ่และแสดงโขนเพียงอย่างเดียว การแสดงโขนที่มาแทนหนังใหญ่ ก็ยังคงจอหนังใหญ่ตามเดิม ต่อมามีการปลูกโรงยกพื้นสูงระดับสายตาของผู้ชมการแสดง แก้ไขให้มีประตูเข้าออก 2 ข้าง คือ ด้านซ้าย และด้านขวา มีการเขียนรูปลัทธิของพระรามทางด้านขวาของเวที และเขียนรูปปราสาทราชวังของทศกัณฐ์ทางด้านซ้ายของเวที จึงเรียกการแสดงโขนรูปแบบนี้ว่า “การแสดงโขนหน้าจอ”

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 9 การแสดงโขนหน้าจอของกรมศิลปากร

ที่มา : <http://www.finearts.go.th>

การแสดงโขนหน้าจอ ดำเนินเรื่องด้วยการพากย์ การเจรจา การขับร้อง และ เพลงหน้าพาทย์ ซึ่งบรรเลงโดยวงปี่พาทย์ขนาดต่างๆ ตามความเหมาะสมของโอกาสที่แสดง ได้แก่ วงปี่พาทย์เครื่องห้า วงปี่พาทย์เครื่องคู่ และวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ ตำแหน่งที่ตั้งของวงปี่พาทย์จะอยู่ด้านหน้าของเวทีหรือโรงโขน ด้วยการยกพื้นเป็นเวทีที่ต่ำกว่าเวทีหรือโรงโขน ซึ่งนักดนตรีที่บรรเลงจะหันหน้าเข้าหาผู้แสดง ต่อมาภายหลังกรมศิลปากรได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้วงปี่พาทย์ย้ายมาตั้งอยู่ทางด้านหลังจอหนังใหญ่ โดยเว้นช่องว่างด้านล่างระหว่างจอหนังใหญ่กับพื้นเวทีด้านในประมาณ 1 เมตร แล้วนำไม้บางๆ กว้างประมาณ 2 นิ้ว มาตีให้ติดไขว้กันเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน แบบที่เรียกว่า “จัดตะะ” แล้วทาสีแดง เพื่อให้ นักดนตรีที่นั่งบรรเลงอยู่หลังจอหนังใหญ่ เห็นผู้แสดงโขนที่กำลังแสดงอยู่บนเวทีได้อย่างชัดเจน การที่เปลี่ยนตำแหน่งที่ตั้งของวงปี่พาทย์ให้มาอยู่ทางด้านหลังจอหนังใหญ่ นี้ มีประโยชน์ต่อการจัดการแสดงหลายประการ เช่น นักดนตรีที่นั่งบรรเลงอยู่ไม่บังสายตาของผู้ชมการแสดงโขน การติดต่อกันระหว่างผู้กำกับการแสดงและผู้บรรเลงปี่พาทย์ก็สะดวกสบายขึ้น²³

²³ปัญญา นิตยสุวรรณ, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายปัญญา นิตยสุวรรณ ป.ช.,ป.ม. ณ ฌาปนสถาน วัดมกุฏกษัตริยาราม วันจันทร์ที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2548 (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไอเดีย สแควร์, 2548), หน้า 160.

2.2.2 การแสดงโขนจักรอก เป็นกลวิธีหนึ่งที่มีการนำมาใช้ประกอบการแสดง โขนได้หลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นการแสดงโขนหน้าจอ หรือการแสดงโขนฉาก ด้วยการใช้รอก ดึงตัวผู้แสดงให้ลอยขึ้นเหนือพื้นเวที เหมาะสำหรับการแสดงท่าทางการเดินทางไปใน อากาศของตัวละครที่กำลังดำเนินการแสดงอยู่นั้น ทำให้เกิดความสมจริงและทำให้ผู้ชมการแสดง ประทับใจเป็นอย่างมาก

กำเนิดของการแสดงโขนจักรอกในประเทศไทย ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามี มาตั้งแต่สมัยใด แต่มีหลักฐานทางเอกสารที่มีการบันทึกไว้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัช สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กล่าวถึงการแสดงโขนจักรอกไว้ในงานพระ เมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิเบศร พ.ศ. 2339 ความว่า

...อนึ่งในการมหรสพสมโภชพระบรมอัฐิครั้งนั้น มีโขนจักรอกโรงใหญ่ ทั้งโขนวังหลวง และวังหน้า แล้วประสมโรงเล่นกลางแปลง เล่นเมื่อศึก ทรรศกรรฐ์ ยกทัพกับ 10 ชุน 10 รด โขนวังหลวงเป็นทัพพระรามยกไปแต่ทาง พระบรมมหาราชวัง โขนวังหน้าเป็นทัพศกกรรฐ์ ยกออกจากพระราชวังบวรฯ มาเล่นรบกันในห้องสนามหลวงหน้าพลับพลา ถึงมีปืนบาหะรียมวางเกวียนลาก ออกมายิงกันดังสนั่นไป...²⁴

และในงานฉลองวัดพระเชตุพน พ.ศ. 2344 ก็ได้กล่าวถึงการแสดงโขนจักรอก ไว้อีกด้วย ความว่า

¹¹³ ๑	โรงโขนแข่งฟ้าเพริศ	ไพศาล
	งามฉากช่องวิมาน	เมฆไม้
	ปราสาทพละพลาทวาร	ห้วงน้ำ คุนา
	พระราชดำริใช้	รอกกว้านแก้วนกลฯ ²⁵

²⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยา ทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค) พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรม ศิลปากร, 2545), หน้า 77.

²⁵พระขำนิโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2546), หน้า 68.

นอกจากเอกสารข้างต้นที่กล่าวมาแล้วนั้น ปัญญา นิตยสุวรรณ ได้สันนิษฐานไว้ว่าการแสดงโขนจักรอกน่าจะเกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย หรือไม่กี่กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไว้ดังนี้

...ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงแต่งกองทัพไทยไปตีเมืองเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2369 ในการเดินทางไปราชการทัพครั้งนั้น หม่อมเจ้าทับ ในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ได้แต่งนิราศทัพเวียงจันทน์ พรรณนาโขนจักรอกที่เมืองเวียงจันทน์ว่า

มีโรงโขนใหญ่เยี่ยมเยี่ยมสะอาด งามประหลาดน่าชมดูมสัน
มีรอกร้อยห้อยเหาะเห็นเหมาะครัน เป็นจักรผันเลี้ยวไต่กันไปมา

ที่หม่อมเจ้าทับ บรรยายการแสดงโขนจักรอกของลาวที่ว่า เป็นจักรผันเลี้ยวไต่กันไปมา แสดงว่าโขนจักรอกที่ลาว แสดงเป็นตอนหนุมานเหาะขึ้นไปได้จับนางเบญจกายตอนนางลอย จากการที่หม่อมเจ้าทับและคนไทยที่ไปถึงเวียงจันทน์ ได้ดูการแสดงโขนของลาวแล้วไม่ได้แสดงความตื่นเต้น แสดงว่าโขนจักรอกในเมืองไทยมีมาก่อนเป็นเวลานานแล้ว อาจจะมีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์หรือไม่ก็สมัยกรุงอยุธยาตอนปลาย ดังที่กล่าวมานี้...²⁶

ภาพที่ 10 ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช

การแสดงโขนจักรอก ตอนศึกพรหมาสตร์

ที่มา : <http://www.finearts.go.th>

²⁶ปัญญา นิตยสุวรรณ, รวมงานนิพนธ์ ของ นายปัญญา นิตยสุวรรณ ภาควิชาศิลปกรรม สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2548 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2548), หน้า 140.

อีกทั้งยังมีหลักฐานที่แสดงว่ามีการแสดงโขนชักรอกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ซึ่งเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ห้องที่ 9 ภาพตอนล่างเป็นการมหรสพมีโขนชักรอก ตอนศึกพราหมณ์หรือหักคอช้างเอราวัณอยู่ภาพหนึ่ง

นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการจัดการแสดงโขนชักรอกประกอบการแสดงโขนฉาก สำหรับการรับรองพระราชอาคันตุกะเป็นประจำ ที่โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน ซึ่งเป็นโรงละครที่ทันสมัยในครั้งนั้น เพราะได้มีการก่อสร้างขึ้นตามรูปแบบของโรงละครในทวีปยุโรป เวทีแสดงยกพื้นมีขอบ ผู้ดูโขนนั่งดูวงนอกทั้ง 3 ด้าน บนฝามีร่องสำหรับสายรอกวิ่งบนเพดาน เมื่อตัวโขนแสดงตอนเหาะก็จะชักรอกให้ลอยมากลางเวทีได้²⁷ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองบัญชาการกองทัพภาคที่ 1 ถนนราชดำเนินนอก ตรงข้ามวังปารุสกวัน และตัวโรงละครถูกรื้อไปแล้ว

ภาพที่ 11 โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน

ที่มา : งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร

มหาจักรพรรดิ พระมงกุฎเกล้า เจ้าแผ่นดินสยาม

²⁷ ทวี มุขระโกษา, พระมหาจักรพรรดิ (พระนคร : แพร่พิทยา, 2506), หน้า 685.

ภาพที่ 12 ระเบียบการแสดงโขนชักรอก ณ โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน
วันที่ 12 ธันวาคม พุทธศักราช 2473
ที่มา : รายงาน เรื่อง โรงโขนหลวง ของ ไพโรจน์ ทองคำสุก

ภาพที่ 13 การแสดงโขนชักรอก เรื่อง รามเกียรติ์ ชุดศึกพรหมาศตร์ ของกรมศิลปากร
เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พุทธศักราช 2503 ถึง วันที่ 29 มกราคม พุทธศักราช 2504
ณ หอประชุมกระทรวงวัฒนธรรม สนามเสือป่า
ที่มา : THE KHON and LAKON

เมื่อปลายปี พุทธศักราช 2503 กรมศิลปากร ปรับปรุงการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ชุดศึกพรมมาสเตอร์ โดยให้การแสดงโขนเป็นแบบโขนชักรอก ในตอนหนุมานเหาะขึ้นไปห้กค้อช้างเอราวัณ หลังจากที่จัดทำบทและเตรียมการฝึกซ้อมพร้อมที่จะนำออกแสดง ณ โรงละครศิลปากร ก็พอดีในคืน วันที่ 9 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2503 เกิดไฟไหม้โรงละครศิลปากร วอดหมดทั้งหลัง กรมศิลปากรจึงต้องสร้างฉากขึ้นใหม่ แล้วย้ายไปแสดงที่ หอประชุมกระทรวงวัฒนธรรม สนามเสือป่า ปัจจุบันเป็นของสำนักพระราชวัง โดยเริ่มการแสดงตั้งแต่วันที่ 30 ธันวาคม พุทธศักราช 2503 ถึง วันที่ 29 มกราคม พุทธศักราช 2504 รวม 35 รอบ

2.2.3 การแสดงโขนหน้าไฟ เป็นการจัดการแสดงโขนชุดสั้นๆ เพื่อเป็นให้เกียรติและแสดงความเคารพแก่ผู้วายชนม์ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหรือฌาปนกิจศพ จะแสดงเมื่อตอนประชุมเพลิง ขณะที่บรรดาผู้ร่วมงานขึ้นไปบนเมรุในตอนเผาหลอก ปัจจุบันนิยมแสดงก่อนที่จะมีการพระราชทานเพลิงศพหรือฌาปนกิจศพ เพื่อให้ผู้ที่มาร่วมในงานได้ชมการแสดงโขนระหว่างรอพิธีการ การจัดการแสดงโขนหน้าไฟของคณะโขนหลวงราชวงศ์โดยทั่วไปจะแสดงโขนหน้าไฟตอนเย็น และจะแสดงโขนหน้าไฟตอนกลางคืน

ภาพที่ 14 การแสดงโขนหน้าไฟ เรื่องรามเกียรติ์ ชุดลักสีดา ของกรมศิลปากร

ที่มา : นิตยสารศิลปากร ปีที่ 49 เล่ม 1

ตำแหน่งของผู้แสดงจะเป็นเช่นเดียวกันกับการแสดงโขนฉาก²⁸ คือ ตั้งเตียงตรงกลาง ผู้แสดงโขนเมื่อเข้าเฝ้าจะนั่งแบบปากพนัก คือหัวแฉกนั่งใกล้เตียงแล้วขยายแฉกบานออกเป็นรูปตัววี (V) ผู้แสดงออกด้านขวา และเข้าทางด้านซ้าย เป็นต้น การเลือกชุดการแสดงโขนหน้าไฟนั้น นิยมแสดงตอนที่ให้ผู้แสดงไม่มากนัก เพราะมีระยะเวลาการแสดงอันจำกัดประมาณ 45 นาทีเท่านั้น และพื้นที่สำหรับการแสดงไม่กว้างขวางนัก ได้แก่ ลักสีดา (พระรามตามกวาง) นางลอย ลำนำกษัตริย์ ถวายสิ่ง ลงอุโมงค์ นารายณ์ปราบหนุมาน (นิ้วเพชร) สีกพรหมาสตร์ ขับพิเภก เข้าห้องนางวานรินทร์ นางควา²⁹ เป็นต้น

สรุป

ราชสกุลวัชรวิวงศ์ เป็นมหาสาขาในพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากษัตริย์องค์ที่ 2 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ต้นราชสกุล คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าจอมมาดามน้อยระยะนาถ สมาชิกราชสกุลวัชรวิวงศ์ทุกลำดับชั้น นอกจากการเข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณแล้ว ต่างให้ความสนใจศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างต่อเนื่อง ได้แก่

เจ้าจอมมารดาน้อยระยะนาถ เป็นธิดาของเจ้าสุวสุน หนีพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก เข้ามายังกรุงธนบุรี ต่อมารับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอภัยพิพิธ (สุน) รับราชการในกรมท่าซ้าย เจ้าจอมมารดาน้อยระยะนาถ เป็นผู้ที่มีความสามารถในการบรรเลงระนาด ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า “น้อยหน่อระยะนาถ” และเป็นผู้ให้กำเนิดประเพณีรำพาข้าวสาร มีจุดเริ่มต้นขึ้นที่วัดแจ้ง ซึ่งเป็นวัดประจำราชสกุลวัชรวิวงศ์ บางแห่งกล่าวกันว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ เป็นผู้ให้กำเนิดประเพณีรำพาข้าวสาร โดยชาวนนทบุรีเรียกประเพณีนี้ว่า “รำพาข้าวสารพระองค์เจ้าขาว”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าจอมมาดามน้อยระยะนาถ ทรงกำกับกรมช่างทองสิบหมู่ ทรงกำกับกรมล้อมพระราชวัง ทรงว่าการกรมวัง เป็นองค์ประธานว่าความศาลาพระระกูล ทรงเป็นองค์ประธานที่ประชุมพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทรงเป็นที่ปรึกษาองคมนตรี ทรง

²⁸ไพโรจน์ ทองคำสุก, โขนหน้าไฟ นาฏกรรมแห่งวิถีชีวิตไทย นิคมสารศิลปากร ปีที่ 49 เล่ม 1 (มกราคม 2549) : 58

²⁹สัมภานันท์ สมยศ พึ่งเพาะปลูก ผู้ที่เคยแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์, 20 มิถุนายน 2550.

จัดถิ่นมาทอดที่วัดแจ้ง บ้านสามโคก เมืองปทุมธานีเป็นประจำ โดยเฉพาะการจัดการแสดงโขนที่เรียกว่า “ โขนราชวงศ์ ”

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ พระนามเดิมว่า “ หม่อมเจ้าขาว วัชรวิงศ์ ” เป็นพระโอรสลำดับที่ 9 ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ทรงว่ากรรมการโขนใน พ.ศ. 2419-2436 และทรงเป็นเจ้าของคณะเจ้าขาว และมีโรงละครของพระองค์เอง จัดการแสดงละครรำหลายๆชนิด ทั้งละครใน ละครนอก และละครพันทาง ที่มีชื่อเสียงมาก ต่อมาครูละครและผู้แสดงได้ถ่ายทอดองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทยให้กับคณะละครอื่นๆ ด้วย

หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) เป็นโอรสในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ กับหม่อมราชวงศ์แลลัม วัชรวิงศ์ ได้จัดตั้งคณะ “ โขนหลวงราชวงศ์ ” เพื่อดำเนินรอยตามตระกูลวัชรวิงศ์ โดยรวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ ที่แยกย้ายกันไปมาร่วมกันจัดการแสดงโขน และกลุ่มแสดงคณะเจ้าขาว จนมีชื่อเสียงมากในการจัดการแสดงโขนชั่วคราว

การจัดการแสดงของคณะโขนหลวงราชวงศ์ จะจัดการแสดงโขนในรูปแบบของการแสดงโขนหน้าจอเป็นหลัก และนิยมจัดการแสดงโขนชั่วคราว เป็นการใช้กลวิธีอย่างหนึ่ง โดยการนำออกมาใช้ประกอบการแสดงโขนหน้าจอ ทำให้การแสดงโขนมีความน่าสนใจมากขึ้น การแสดงโขนชั่วคราวของคณะโขนหลวงราชวงศ์มีชื่อเสียงมาก และการแสดงโขนในรูปแบบอื่นๆ คือ การแสดงโขนหน้าไฟ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ในครั้งนี้ ใช้วิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) เป็นการศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เพื่อสืบประวัติความเป็นมา ทำความเข้าใจ หาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และคาดการณ์อนาคต ด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วิเคราะห์จากข้อมูลที่ไม่สามารถวัดเป็นปริมาณได้ ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย ตั้งแต่เดือนเมษายน พุทธศักราช 2551 ถึง เดือนมีนาคม พุทธศักราช 2552 ดังนี้

3.1 การศึกษาเอกสาร

3.2 การสัมภาษณ์

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

ตารางที่ 1 ตารางแสดงขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัย

(เริ่มทำวิทยานิพนธ์เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ 2551)	2551								2552			
	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.
1. ขึ้นเสนอโครงร่างวิทยานิพนธ์	←	→										
2. ขึ้นเก็บรวบรวมข้อมูล	←					→						
3. ขึ้นตรวจสอบข้อมูล					←				→			
4. ขึ้นวิเคราะห์ข้อมูล							←					→
5. ขึ้นเรียบเรียงและเสนอผลการวิจัยให้อาจารย์ที่ปรึกษา									←			→
6. ขึ้นจัดพิมพ์ผลการวิจัย											←	→

3.1 การศึกษาเอกสาร

การศึกษาเอกสาร (Document Research) เป็นการค้นคว้าเพื่อให้ได้ข้อมูลจากเอกสาร ที่มีความเกี่ยวข้องกับการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ทั้งหนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความ จากแหล่งค้นคว้าข้อมูลต่างๆ ได้แก่

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- หอสมุดแห่งชาติ

- หอวิชาฐานุสรณ์
- สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- ห้องสมุดเพื่อการเรียนรู้ ซอยพระนาง
- TK PARK อุทยานการเรียนรู้

เอกสารที่ใช้ในการศึกษา แบ่งตามแหล่งที่มาของข้อมูลได้เป็น 2 ประเภท ประกอบด้วย

เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ข้อมูลที่ผู้บันทึกเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง หรือเห็นเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง ได้แก่

- “โขนชักรอก : การแสดง” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 2
- โคลงสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ โดย พระชานโฆหาร
- จดหมายเหตุทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 โดย กรมศิลปากร
- ดายแล้วไปไหน บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์)
- ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณครุर्मลดี กงประภัทร์
- ปัญญาพลรำลึก ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นายเพ็ญ ปัญญาพล
- พระมหาธีรราชเจ้า โดย ทวี มุขระโกษา
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ของเจ้าพระทิพากรวงศ์ (เจ้า บุญนาค)
- รามเกียรติ์ วิธีจัดโรงให้ตัวโขนเล่น ที่เขียนลงในสมุดไทคำ

ข้อมูลที่ได้รับจากเอกสารชั้นต้น ทำให้ทราบลักษณะของการแสดงโขนชักรอกในอดีตถึงปัจจุบัน และชีวประวัติของผู้ที่เกี่ยวข้องกับคณะโขนหลวงราชวงศ์

เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ข้อมูลที่มีผู้เขียนบันทึก ผู้บันทึกไว้โดยไม่ได้ อยู่ในเหตุการณ์นั้นๆ แต่อาจได้รับการถ่ายทอดอีกต่อหนึ่ง ได้แก่

- “โขน,กรม” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2 โดย สุจิตร์ ตุลยานนท์
- เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี
- คำนานละครอิเหนา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา คำนวณราชานุภาพ
- พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี โดย พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฑฒย์ เกษมศรี
- ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดย ชำรงศักดิ์อายุวัฒน์
- ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) โดย กรมศิลปากร
- ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดย ชำรงศักดิ์อายุวัฒน์
- ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) โดย กรมศิลปากร
- รวมงานนิพนธ์ ของ ปัญญา นิตยสุวรรณ
- “ละครเจ้าขาว” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 12 โดย สุจิตร์ ตุลยานนท์
- วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477 โดย สุรพล วิรุฬห์รักษ์
- วิทยานิพนธ์เรื่อง การแสดงที่วังมัจฉาสถาน ของ สุदारัตน์ กัลยา
- วิทยานิพนธ์เรื่อง คณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498-2538 ของ ศุภิพร สังขมรรทร
- วิทยานิพนธ์เรื่อง นามานุกรมนาฏศิลป์ : การศึกษาการสืบทอดนาฏศิลป์สู่กรมศิลปากร ของ รจนา สุนทรานนท์
- ศิลปะละครรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย โดย ธนิต อยู่โพธิ์
- “ศิลปินที่นำรู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนนท์” ดิลก หวังในธรรม และปัญญา นิตยสุวรรณ
- “ศิลปินที่นำรู้จัก : ครูหยัด ช้างทอง” โดย ปัญญา นิตยสุวรรณ
- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายปัญญา นิตยสุวรรณ

ข้อมูลที่ได้รับจากเอกสารชั้นรอง ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาและเอกลักษณ์ของการแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์

3.2 การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ (Interview) เป็นวิธีการศึกษาด้วยการสนทนาอย่างมีจุดมุ่งหมายเป็นหลัก ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) เป็นวิธีการหลัก เพื่อทำการศึกษาเบื้องต้น (Preliminary Study) ก่อนทำให้สามารถกำหนดประเด็นปัญหาที่สำคัญและแนวทางของคำตอบที่จะได้รับ แล้วจึงนำข้อมูลนี้ไปทำการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Formal Interview) ที่มีคำถามที่ต้องการคำตอบเฉพาะเจาะจง และคำถามที่ให้ตอบได้ตามความต้องการต่อไป

การสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแสดงโขนคณะโขนหลวงราชพงศ์ ดังนี้

กลุ่มสมาชิกราชสกุลวัชรวิงศ์

1. หม่อมหลวงวิม วัชรวิงศ์	วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2552
2. หม่อมหลวงวรานุช วัชรวิงศ์	วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2552

การสัมภาษณ์กลุ่มสมาชิกราชสกุลวัชรวิงศ์ ทำให้ทราบลำดับสายราชสกุลวัชรวิงศ์ และภูมิหลังของราชสกุลวัชรวิงศ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างต่อเนื่องทุกลำดับชั้น ได้แก่ นาฏยศิลป์ไทย การแสดงโขน การแสดงละครรำ การบรรเลงดนตรีไทย ประเพณีรำพาข้าวสาร เป็นต้น

กลุ่มนาฏยศิลป์ที่เคยแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์

1. นายประเมษฐ์ บุญยะชัย	วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2552
	วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2552
2. นายสมศักดิ์ ทัดดี	วันที่ 21 มกราคม 2552
3. นายวีระชัย มีป่อทรัพย์	วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2552
4. นายประดิษฐ์ ศิลปะสมบัติ	วันที่ 21 มกราคม 2552
5. นายสรราชัย ทรัพย์แสนดี	วันที่ 21 มกราคม 2552
6. นายธีรภัทร์ ทองน้อม	วันที่ 21 มกราคม 2552
7. นายเวนิช เขียวรงค์	วันที่ 3 ตุลาคม 2550
	วันที่ 16 ตุลาคม 2551
8. นายวีระ มีเหมื่อน	วันที่ 15 มกราคม 2551
	วันที่ 3 มีนาคม 2551
	วันที่ 30 มกราคม 2552

9. นายสมยศ พึ่งเพาะปลูก วันที่ 29 มิถุนายน 2550

กลุ่มนาฏยศิลป์ที่เคยแสดงโขนของคณะโขนจักรอกครุหัยต์ (เหล่า)

1. รองศาสตราจารย์จักรกฤษณ์ ดวงพิตรา	วันที่ 12 มิถุนายน 2551
	วันที่ 19 มิถุนายน 2551
2. นายชรินทร์ พรหมรักษ์	วันที่ 12 มิถุนายน 2551
3. นายอนันตศักดิ์ กุลดิลก	วันที่ 6 มีนาคม 2552
4. นายฉัตรฯ พูนขำ	วันที่ 12 มิถุนายน 2551
	วันที่ 29 มิถุนายน 2551

การสัมภาษณ์กลุ่มนาฏยศิลป์ที่เคยแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์และคณะโขนจักรอกครุหัยต์ (เหล่า) ทำให้ทราบการจัดการแสดงของคณะโขนหลวงราชวงศ์ การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน ได้แก่ กรรมศิลป์ และคณะโขนจักรอกศิษย์ครุหัยต์ (เหล่า)

3.1 การวิเคราะห์ข้อมูล¹

การวิเคราะห์ข้อมูล (data analysis) เป็นการใช้นำแนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยวิธีการหลักที่ใช้มี 2 วิธี คือ การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ซึ่งได้จากการศึกษาเอกสาร (Document Research) ในการวิเคราะห์เอกสารผู้วิจัยต้องคำนึงถึงบริบท (context) หรือสภาพแวดล้อมของข้อมูลเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ประกอบด้วยว่ามี การเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (inductive) ซึ่งได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์ที่ได้จับบันทึกไว้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น โดยผู้วิจัยได้เห็นหลาย ๆ เหตุการณ์และได้ทำการตรวจสอบข้อมูลแล้วก็สามารถลงมือเขียนเป็นประโยคหรือข้อความเพื่อสร้างข้อสรุปได้ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีหรือเพื่อตอบปัญหาของการวิจัย ข้อมูลที่ไม่ต้องการจะถูกกำจัดออกไปได้

¹สุรางค์ จันทวานิช, วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ พิมพ์ครั้งที่ 16 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 130.

สรุป

การวิจัยเรื่อง การแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ใช้วิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย ตั้งแต่เดือนเมษายน พุทธศักราช 2551 ถึง เดือนมีนาคม พุทธศักราช 2552 ดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร ที่มีความเกี่ยวข้องกับการแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ทั้งหนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความ จากแหล่งค้นคว้าข้อมูลต่างๆ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาและเอกลักษณ์ของการแสดงโขนจักรอกของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ชีวิตประวัติของผู้ที่เกี่ยวข้องกับคณะโขนหลวงราชพงศ์ และลักษณะของการแสดงโขนจักรอกในอดีตถึงปัจจุบัน

2. การสัมภาษณ์ บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแสดงโขนคณะโขนหลวงราชพงศ์ ได้แก่ กลุ่มราชสกุลวัชรวิงศ์ กลุ่มนาฏยศิลป์ที่เคยแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ และกลุ่มนาฏยศิลป์ที่เคยแสดงโขนของคณะโขนจักรอกครุหัด (เหล่า) ทำให้ทราบลำดับสายราชสกุล ภูมิหลังของราชสกุลวัชรวิงศ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างต่อเนื่องทุกลำดับชั้น และการจัดการแสดงของคณะโขนหลวงราชพงศ์ การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน ได้แก่ กรรมศิลปากร และคณะโขนจักรอกศิษย์ครุหัด (เหล่า)

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยวิธีการหลักที่ใช้มี 2 วิธี คือ การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา และการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์

ในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาการจัดการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ การสืบทอด และลักษณะการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ในปัจจุบัน โดยการแบ่งเนื้อหาของการศึกษา ดังนี้

4.1 มูลเหตุของการจัดตั้งคณะ

4.2 การจัดการแสดง

4.2.1 การแสดงโขนชักรอก

4.2.2 โอกาสของการแสดง

4.2.3 ผู้แสดง

4.2.4 การฝึกหัด

4.2.5 การจัดผู้แสดง

4.2.6 วิธีการแสดง

4.2.7 กระบวนการทำรำ

4.2.8 เครื่องแต่งกายและหัวโขน

4.2.9 ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง

4.3 การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน

4.3.1 กรมศิลปากร

4.3.2 คณะโขนศิษย์ครูหยัด (เหล่า)

4.1 มูลเหตุของการจัดตั้งคณะ

หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) ก่อตั้ง “คณะโขนหลวงราชวงศ์” ขึ้นเมื่อ พุทธศักราช 2470 เพื่อดำเนินรอยตามบรรพบุรุษแห่งราชสกุลวัชรวิงศ์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมไทยมาอย่างต่อเนื่องทุกลำดับชั้น ตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ การจัดการแสดงโขน ละครรำ การบรรเลงดนตรีไทย ประเพณีรำพาข้าวสาร เป็นต้น

โดยหลวงราชวงศ์ภักดีรวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ ที่แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพอื่น มาร่วมกันจัดการแสดงโขน และผู้แสดงคณะเจ้าขาว ซึ่งเป็นการสืบ

ทอดการจัดการแสดงของราชสกุลวัชรวิงศ์ คือ คณะเจ้าขาว ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ซึ่งเป็นพระบิดาของหลวงราชวงศ์ภักดีนั่นเอง

มูลเหตุของการจัดตั้งคณะ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หลวงราชวงศ์ภักดีมีความสนใจและความรู้ความสามารถในการจัดการแสดงโขนและละครร้าม่าก่อน เพราะคณะเจ้าขาวซึ่งเป็นคณะละครของราชสกุล มีชื่อเสียงมาก มีโอกาสเข้าไปจัดการแสดงโขนและละครร้าม่าประเภทต่างๆ ทั้งการแสดงละครนอก การแสดงละครใน และการแสดงละครพันทาง อยู่เป็นประจำในพระบรมมหาราชวัง¹⁸ หลวงราชวงศ์ภักดีน่าจะมีส่วนร่วมในการจัดการแสดงด้วย

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงราชวงศ์ได้ลาออกจากกรมมหาดเล็กหลวง ไปรับราชการอยู่ในกรมพระคลังข้างที่¹⁹ และเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁰ ทำให้มีโอกาสชมการแสดง หรือมีส่วนร่วมกับการจัดการแสดงโขนและละครของกรมมหรสพ และหลวงราชวงศ์ภักดีน่าจะได้อ่านงานเขียนของกรมมหรสพเป็นอย่างดี ทั้งในกลุ่มนาฏยศิลป์ และกลุ่มนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2468 นั้น ต่อมาเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำมากทั่วประเทศ ทำให้เกิดปัญหาที่มีผลกระทบต่อการบริหารราชการแผ่นดินในขณะนั้น ถือเป็นวิกฤตการณ์ที่สำคัญที่เดียวหรือที่เรียกว่า “Commencement of the country's

¹⁸มัลลีย์ คงประภัสร์, ที่ระลึก ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณครูมัลลีย์ คงประภัสร์ 19
กุมภาพันธ์ 2515 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส นครหลวงกรุงเทพธนบุรี (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.,
2515), หน้า 2.

¹⁹หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์)และหม่อมหลวงหญิงบุญเนื่อง วัชรวิงศ์, ตายแล้วไปไหนตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดย พระยาอรรถศาสตร์โสภณ พิมพ์
บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงราชวงศ์ภักดี (ม.ร.ว.เลี่ยม วัชรวิงศ์) และ
ม.ล.หญิงบุญเนื่อง วัชรวิงศ์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2491
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทรัฐภักดี จำกัด, 2490), หน้า ๑.

²⁰ดิลก หวังในธรรมและปัญญา นิตยสุวรรณ, “ศิลปินที่น่ารู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนนท์”
นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 (มีนาคม 2527) : 14.

big crisis”²¹ วิธีแก้ไขที่ดีที่สุดก็คือ ตัดรายจ่ายที่ละกระทรวง ลดหน่วยงาน รวมหน่วยงานเพื่อให้งบประมาณสมดุล อันมีผลต่อกรม กองต่างๆ ด้วยเหตุนี้ในเวลาต่อมา จึงมีการยุบกรมมหรสพ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า กรมมหรสพเคยเป็นกรมใหญ่ในสังกัดกรมมหาดเล็ก ซึ่งต้องมีรายจ่ายเป็นเงินมากมาย ว่าโดยหลักรัฐประศาสนโยบาย ทรงพระราชดำริว่า “เป็นการสมควรแท้ที่จะสงวนวิธีรำนอันเป็นศิลปะชั้นสูงอันหนึ่งของชาติ ถ้าหากว่าไม่เป็นเงินมากมาย ก็เต็มพระราชหฤทัยที่จะสละพระราชทรัพย์รักษาไว้ แต่จำนวนที่เป็นอยู่บัดนี้เหลือความสามารถของพระคลังข้างที่จะรักษาไว้ได้ จึงต้องขอความเห็นจากเสนาบดีสภา” เสนาบดีสภาได้ประชุมกันเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468 ลงมติว่า²²

1. ให้ยุบเลิกกรมมหรสพ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 เป็นต้นไป
2. เครื่องโขนละครสัมภาระทั้งปวง ให้กรมมหรสพมอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสำหรับพระนคร มีบัญชีรายละเอียดสิ่งของต่างๆ เหล่านี้อยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 44 พ.ศ. 2470
3. จะได้พิจารณาต่อไปว่า สิ่งใดควรจะรักษาไว้หรือจะเลหลังออกเสียบ้าง ส่วนที่รักษาไว้นี้ เช่น เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ หน้าโขน อาวุธ ปัจจุบันตกทอดมาเป็นของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร

โรงเรียนพรานหลวงก็ยุบเลิกตามกรมมหรสพไปด้วย ทำให้ข้าราชการของกรมมหรสพ และนักเรียนโรงเรียนพรานหลวงต่างแยกย้ายกันไปประกอบอาชีพต่างๆ ด้วยเหตุนี้หลวงราชพงศักรักดีจึงรวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวงมารวมกับผู้แสดงคณะละครเจ้าขาว แล้วดำเนินการจัดตั้งคณะโขนหลวงราชพงศักรขึ้น เพื่อจัดการแสดงโขน จนมีชื่อเสียงเป็นอย่างมากเกี่ยวกับการจัดการแสดงโขนชั่วคราวในระยะเวลาต่อมา

²¹ไพโรจน์ ทองคำสุก, ครูจำเรียง พุทธประดับ ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทยแบบโบราณ (กรุงเทพมหานคร : สำนักการสังคีต กรมศิลปากร, 2547), หน้า 2.

²²สุจิตร ตุลยานนท์, “มหรสพ, กรม” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 10 (2542) : หน้า 4813-4814.

4.2 การจัดการแสดง

คณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นคณะโขนเอกชนคณะหนึ่งที่ได้ดำเนินการจัดการแสดงโขนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ตั้งแต่ พุทธศักราช 2470 ถึง พุทธศักราช 2515 นับได้ประมาณ 45 ปี โดยการจัดตั้งคณะของหลวงราชพงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) ต่อมาเมื่อถึงแก่กรรม หม่อมราชวงศ์เส วัชรวิงศ์ (บางแห่งออกนามว่า “หม่อมราชวงศ์หญิงกระแสะ”²³ ผู้วิจัย) ผู้เป็นน้องสาวของหลวงราชพงศ์ภักดี เป็นดูแลการจัดการแสดงโขนต่อมาจนเลิกกิจการไป

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาเอกสาร และสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เพื่อให้ทราบลักษณะการจัดการแสดงของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ดังต่อไปนี้

4.2.1 การแสดงโขนชักกรอก

การแสดงโขนชักกรอกของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นการนำรอกมาใช้ในการแสดงโขนหน้าจอ การชักกรอกต้องมีสะพานรอกอยู่บนเพดาน วางรางให้รอกเดินตามเพดาน มีผ้าระบายเป็นภาพก่อนเมฆสำหรับบังสายรอก ตัวโขนต้องใส่ถลกรอก คือ ผ้าดิบเย็บเป็นแถบเหมือนกางเกงชั้นใน สวมทับสนับเพลา ก่อนจะนุ่งผ้า มีหัวเข็มโผล่ออกมาข้างสะเอวทั้งสองข้างสำหรับไว้เกี่ยวตะขอดึงรอกให้ผู้แสดงลอยขึ้นไปได้ การใช้รอกมีข้อผิดพลาดได้เหมือนกัน เช่น กำลังชักรอกอยู่ตามปกติ ผู้แสดงก็ทำท่าเหาะ แต่ถ้ำรอกเกิดติดขัดไม่เดินต่อไป ทำให้ผู้แสดงห้อยโคงเตงอยู่กลางอากาศ จนกว่าจะแก้ไขรอกให้ทำงานต่อ ผู้แสดงจึงจะเคลื่อนที่ต่อไปได้ อีกประการหนึ่ง โขนชักกรอกแบบการแสดงโขนหน้าจอ ไม่ค่อยเรียบร้อยและสวยงามเท่าการแสดงโขนฉาก เพราะโรงโขนหน้าจอไม่มีโครงหลังค้ำบนที่แข็งแรงคอยรับสายรอก เวลาที่ชักกรอกจึงแลเห็นลวดสะลิงที่ผูกสายรอกห้อยขานลงมาคล้ายเชือกทอที่ขึง²⁴

²³ สุจิตร์ ตูลยานนท์, “ละครเจ้าขาว” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 12 (2542) : หน้า 5776.

²⁴ ปัญญา นิตยสุวรรณ, รวมงานนิพนธ์ ของ นายปัญญา นิตยสุวรรณ ภาควิชาศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2548 (ม.ป.ป. : ม.ป.พ., 2548), หน้า 139.

1) สถานที่แสดง

โรงโขนหรือเวทีสำหรับการแสดงโขน²⁵ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีความกว้าง 6 เมตร ความยาว 18 เมตร ตั้งเคียงทั้ง 2 ข้าง มีเวทีสำหรับให้วงปี่พาทย์นั่งบรรเลงประกอบการแสดงโขนอยู่ด้านหน้าโรงโขน ปัจจุบันย้ายมาอยู่ด้านหลังโรงโขน ถ้างานนั้นใช้วงปี่พาทย์ 2 วง เวทีสำหรับวงปี่พาทย์ก็จะอยู่ 2 ข้างของเวที ตรงกับเคียงของตัวพระและตัวยักษ์

ด้านหลังเวทีทั้ง 2 ข้าง จะตั้งเสาจอขึ้นผ้าเมือง ฝ่ายพระจะเป็นรูปปลับปลาอยู่ทางขวา ส่วนรูปผ้าเมืองที่เป็นปราสาทราชวังอยู่ทางซ้าย ติดตั้งซุ้มประตูจอ ผูกม่าน ตรงระหว่างกลางเวทีที่เป็นช่วงจอโขนทั่วไปจะเว้นช่องจอไว้ ส่วนจอที่เป็นซักรอกจะตั้งห่างจากหลังเวทีประมาณ 2 เมตรครึ่ง สำหรับเปิดช่องผ่านให้สายรอกชักผู้เล่นผ่านหน้าจอ ด้านบนของผ้าเมืองทั้ง 2 ข้าง จะติดระบายยาวตลอดโรง ความสูงของจอผ้าเมือง 6 เมตร เสาจอมี 4 ต้น ปักธงชาติและหางนกยูง ส่วนด้านใต้จอจะชิงผ้ารองถุน ประตูทั้ง 2 ข้าง จะมีสะพานกว้าง 1.50 เมตร ยาว 6 เมตร เป็นทางสำหรับขึ้นและลงของผู้แสดง ตลอดจนยานพาหนะตามตำแหน่งของตัวโขน

การปลูกเวทีและขึ้นจอจะต้องเสร็จก่อนวันแสดง เพราะตอน 06.00 น. ของวันที่จะแสดงจะต้องมีการตั้งพิธีกรรมบวงสรวงสังเวศ จากนั้นจึงขึ้นจอให้เสร็จก่อนเที่ยง ส่วนการติดตั้งรอกจะต้องเสร็จก่อนการบวงสรวงสังเวศ

วิธีปลูกโรงโขน ถ้าเป็นโรงโขนชั่วคราวจะต้องใช้เสาหมากสูงประมาณ 1.50 เมตร จำนวน 50 ต้น โดยแยกเป็นแถว 5 แถวๆ ละ 10 ต้น บากปากเสาด้านบน ขุดหลุมลึกประมาณ 30 เซนติเมตร ตั้งเสาแล้วกลบฝังให้แน่น ความสูงของเวทีประมาณ 1.20 เมตร จากนั้นใส่รอกที่ปากเสาและตีค้ำยันอัดกันเซ ปลูกกระดานพื้น

ถ้าเป็นโรงที่ใช้เสาเสาไม้จริง หรือโรงสำเร็จรูปจะใช้เสาไม้หน้า 4 ความสูง 1.20 เมตร จำนวน 50 ต้น บากปากกลางปากบน เจาะรูนอตให้ตรงกันเพื่อสะดวกในการประกอบและติดตั้งรับคานล่าง คานบน และรับอัดกันเซ ให้นอตขันแน่น เสร็จแล้วเรียบพื้นกระดาน ส่วนมากนิยมปูขวางเวทีด้านกว้างไม่ต้องตอกตะปู เมื่อเวลาที่ผู้แสดงโขนเดินจะได้มีเสียงดังจากไม้กระดานประกอบด้วย ยิ่งถ้าตัวโขนชอยเท้าจะทำให้เกิดเสียงดังน่าเกรงขาม

²⁵วีระ มีเหมือน, “โขนซักรอก : การแสดง” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2 (2542) : หน้า 811.

ภาพที่ 15 ไม้สำหรับปลูกโรงโขน
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

การติดตั้งรอก การติดตั้งร้านรอกจะต้องตั้งเสา 4 ต้น สูง 4 เมตร กว้าง 2.50 เมตร ยาว 4 เมตร บากปากไม้บนและล่างเช่นเดียวกับเสาโรงโขน ชั้นนอตทุกปากไม้ ใส่ขาทรายค้ำยันทั้ง 4 ต้น ชั้นนอตให้มั่นคง ร้านรอกนี้จะมีทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านพระและด้านยักษ์

วิธีการขึ้นเสา ใช้เสาไม้ขนาด 8 นิ้ว ยาว 7 เมตร จำนวน 4 ต้น นำเสาทั้ง 2 ต้น นอนคู่กันทางด้านสุดของร้านรอกที่มีเตียงตั้งอยู่ นำชิ้นส่วนอันประกอบด้วยเหล็กฉาก 5 นิ้ว 4 อัน ยาว 1.20 เมตร บากปากไม้ใส่เหล็กฉากชั้นนอต ห่างกันประมาณ 2.50 เมตร ทั้งบนและล่าง ทำอย่างเดียวกันนี้ทั้ง 2 ด้าน เมื่อประกอบเสาเสร็จแล้ว ผู้อาวุโสหรือผู้รับมอบอำนาจทำการบอกกล่าวและขุดหลุมเสาทุกทั้ง 2 ข้าง การยกเสาจะต้องควาระที่เป็นมงคล เช่น การกำหนดลมหายใจ การยกเสาครั้งนี้ โดยจารีตจะต้องยกข้างฝ่ายพระก่อนทุกครั้ง เมื่อยกเสาทั้ง 2 ขึ้นแล้วใช้เชือกผูกยึดเสากันเซ เพื่อบังคับเสาให้มีความมั่นคง

การพาดสายรอก ใช้ลวดสลิงขนาด 3 หุนเศษ ยาว 22 เมตร 3 เส้น หรือ 4 เส้น จากนั้นพาดหัวเสาบนเหล็กฉาก กวดรัดหัวลวดสลิงให้แน่นด้วยเครื่องกลไก เช่นเกลิยวเร่งทุกหัวสายแล้ว จึงลวดสลิงหนดพราหมณ์ ยึดหัวเสากระดับ 60 องศา เพื่อที่จะหารัศมีตอกหมุดยึดกับพื้นดิน โดยวัดห่างจากรอกประมาณ 7 เมตร ฝ่าศูนย์กลาง 7.50 เมตร เพื่อหาจุดสำหรับตอกหมุดของเสาทุกทั้ง 2 ต้น

การตอกหมุดยึดเสารอก ใช้เสาเข็มไม้หน้า 5 ยาว 3 เมตร ตอกลงไปเหลือประมาณ 1.50 เมตร จับสลิงผูกเกลียวเร่งทุกต้น ห่างจากหมุดแถวที่ 1 ตอกหมุดแถวที่ 2 โดยใช้ไม้ขนาดเดียวกัน เพื่อยึดเกลียวเร่งเสาหมุดของแถวที่ 1 ซึ่งจะท่าเหมือนกันทั้ง 2 ด้าน จากนั้นใส่กงพัดดินเสารอกทั้ง 2 ด้าน ให้มั่นคง แล้วขันเกลียวเร่งเพื่อให้สลิงตึงและมั่นคง ส่วนการวัดความตึงของสลิงนั้นจะใช้มือกำสลิงโยกสัมผัสดู ทั้งนี้ต้องอาศัยความชำนาญของผู้ควบคุม จากนั้นจะต้องตรวจสอบการทำงานทุกจุดของเสาแต่ละต้น โดยเฉพาะเกี่ยวกับองศาของเสา

พิธีการปักเสารอก กระทำในตอนเช้าของวันที่แสดง ซึ่งหมายถึง โรงโขนจักรอกจะต้องสร้างจนเสร็จแล้ว จะต้องตั้งพิธีกรรมบนฐานรอกของฝ่ายพระ ด้านขวาของโรงโขน โดยตั้งเครื่องบูชากระยาบวช คือ เครื่องบูชาที่ไม่ปนของสดหรือของคาว แต่เทพเจ้าและครูบาอาจารย์ เครื่องสังเวณีจัดเป็นเครื่องคู่ ได้แก่ หัวหมู บายศรี มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำโทหรือกล้วยน้ำว่า ขนมห่มขาว ขนมห่มแดง ถั่ว งา นม เนย ผลไม้ 9 อย่าง 7 อย่าง ขนุน เผือก มัน อ้อย เป็ด ไก่ ปู ปลา กุ้ง บุหรี่ หมากพลู เครื่องบริวาร ดอกไม้ รูป เทียน ของทั้งหมดนี้ต้องวางบนผ้าขาว มีหน้าโขนสำคัญ คือ พระครุฑยี่ พระพิราพ พระวิฆณุกรรม และเทวรูปสำคัญ จากนั้นพิธีกรรมจะดำเนินการอัญเชิญเทพเจ้า ครูบาอาจารย์ ทั้งมนุษย์พงศ์ อสุรพงศ์ สรรพโลกาจารย์ มารับเครื่องสังเวณี เสร็จแล้วลาเครื่อง จากนั้นจะปั้นเครื่องสังเวณีบูชาออกเป็น 2 ที่ ใสหางโขนตงไปเช่นทั้งซ้ายและขวา ใช้ผ้าขาว 2 ผืน จุนเจิมและผูกขวัญเสา เป็นอันเสร็จพิธี

2) โฉลกรอก

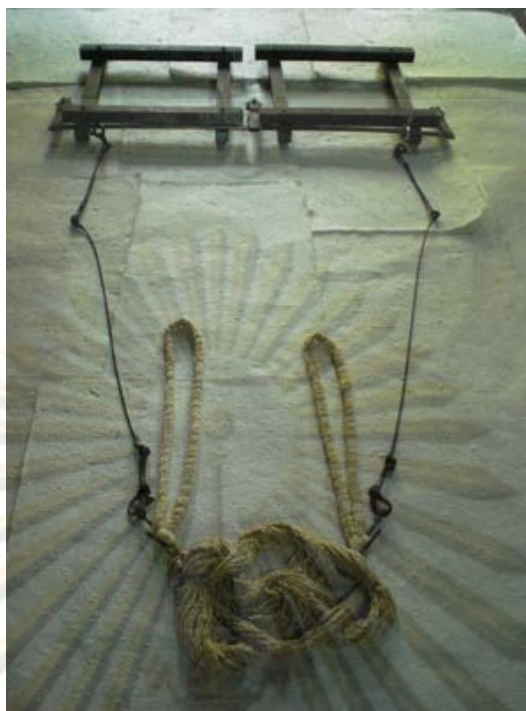
โฉลกรอกเป็นอุปกรณ์สำคัญชิ้นหนึ่ง และเป็นส่วนประกอบของการแสดงด้วย สายโฉลกรอกนี้จะทำด้วยด้ายผูกแฉว โดยจะต้องใส่ให้รับกับต้นขาและสะเอว เว้นให้หูโฉลกรอกมาอยู่บริเวณหัวตะคากทั้ง 2 ข้างของผู้แสดง ใช้เชือกโยงหูโฉลกรอกโดยพันจากด้านหนึ่งคล้องคอบริเวณด้านหนึ่ง ถ้าเป็นตัวที่จะต้องขึ้นและลงจากรอกจะต้องใส่โฉลกรอกเป็นสร้อยตัว 4 เส้น หรือที่เรียกกันว่า สร้อยพระอินทร์ ทั้งนี้ เพื่อที่จะใช้สำหรับเกี่ยวรอกทั้งขึ้นและลง ก่อนที่ผู้แสดงจะเริ่มแสดงหรือฝึกซ้อมต้องคล้องสายแหกรอกนี้กับหูโฉลกรอกที่โผล่ไว้ตรงตัวตะคาก แล้วทดลองจักรอกผ่านไปมาหรือจะห้อยโขน โขนทะยานไปตามศาสตร์หรือกระบวนท่ารำของผู้แสดงแต่ละตัวละคร ถ้าเป็นตัวหะขึ้นลงสำหรับหักคอช้างจะต้องมีหูโฉลกรอกไว้ตรงประจายาม เมื่อจะหะขึ้นหรือลงตัวผู้แสดง โขนนั้นจะเป็นผู้ที่เกี่ยวเองในขณะที่อยู่หน้าเวที

ภาพที่ 16 ด้ายผูกเงว
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 17 สานแหกรอกกับหูโหนดกรอก
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 18 โฉลกรอก
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 19 โฉลกรอก แบบเป็นสร้อยตัว 4 เส้น
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

3) วิธีการชักกรอก

ในการชักกรอกเพื่อประกอบการแสดงโขนชักกรอกนั้น ผู้ที่มีหน้าที่สำคัญที่สุด คือ คนชักกรอก ซึ่งจะต้องมีความรู้ความเข้าใจ ฝึกฝนจนเกิดความชำนาญและแม่นยำในบทของการแสดงโขนตอนที่แสดงได้เป็นอย่างดี การชักกรอกมี 3 รูปแบบ ได้แก่

วิธีที่ 1 การชักกรอกให้ผู้แสดงโขนผ่านไปผ่านมา จะใช้บทที่กล่าวถึง การเหาะเหินเดินอากาศธรรมดา ผู้แสดงโขนที่จะต้องแสดงบทดังกล่าวจะมีสาแทรกกรอกเกี่ยวข้องกับหุโกลกรอกตรงบริเวณเอว ก่อนที่จะแสดงตามบทที่จะเหาะนั้น ตัวโขนที่ปิดหน้าจะต้องคล้องสาแทรกกรอกกับหุโกลกรอกให้เรียบร้อยก่อนที่จะสวมหัวโขน ผู้ชักกรอกจะต้องคอยฟังจากคนพากย์ และต้องคอยดูผู้แสดงโขนที่อยู่ข้างล่างซึ่งกำลังแสดงอยู่ว่าจะหลบเข้าประตูจอเมื่อใด เมื่อเห็นว่าผู้แสดงด้านล่างเข้าประตูจอแล้วจะต้องรีบชักกรอกปล่อยตัวผู้แสดงบนรอกออกทันที เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องกัน เพราะถ้าหากไม่ทันกันอาจจะโลงขาวไม่น่าดู เมื่อชักกรอกไปได้ครึ่งจอจะต้องหยุดเพื่อให้ผู้แสดงโขนนั้นทำบท

ภาพที่ 20 การชักกรอกให้ผู้แสดงโขนผ่านไปผ่านมา
ในบทบาทของพระพรหมกับพิจิตรไพร่ จากการแสดงโขนชักกรอก เรื่อง รามเกียรติ์
ชุดศึกแสงอาทิตย์ ของคณะโขนครุหัยด์ (เหล่า)

ที่มา : นิทรรศการพิเศษ รามเกียรติ์ในศิลปะและวัฒนธรรมไทย

ถ้าผู้แสดงนั้นเป็นพญาวานรต้องควรวอกตีลังกาให้เร็วที่สุด ผู้แสดงจะต้องนับด้วยตนเองว่าตีลังกาไปกี่รอบ แล้วควรงกลับให้ได้ตามจำนวนครั้งที่ตีไปข้างหน้า จากนั้นจะหกศีรษะลงเอาเท้าเกี่ยวกับสายวอก เพื่อแสดงท่าจับแมลงหรือเล่นแวนแก้ว แล้วจึงชักวอกให้ผ่านไปมาเพื่อแสดงความสามารถหรือฝีมือของการใช้วอก ซึ่งถือว่าเป็นการเล่นที่เรียกกันว่า เป็นไม้สูงของคณะนั้น การควรวอกตีลังกา การเล่นแวนแก้ว การจับแมลงนี้ ผู้แสดงต้องมีความสันทัดและต้องได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดีเท่านั้น จึงจะสามารถทำได้สมบทบาทตามที่โบราณจารย์ได้สืบทอดต่อกันมา และยังคงแสดงถึงภูมิปัญญาอย่างยอดเยี่ยมด้วย จากนั้นชักวอกให้ผู้แสดงหายเข้าไปทางซ้าย

ภาพที่ 21 ท่าเล่นแวนแก้วสุรگانต์ในบทบาทขององคต
จากการแสดงโขนชักวอก เรื่อง รามเกียรติ์ ชุดศึกแสงอาทิตย์
ของการแสดงโขนชักวอกวัดอรุณ วันที่ 11 สิงหาคม พุทธศักราช 2549

ที่มา : <http://kpix.multiply.com>

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิธีที่ 2 การชักรอกให้ผู้แสดงโขนเหาะลง การชักรอกวิธีนี้จะเสี่ยงอันตรายมากกว่าวิธีแรก ผู้ชักรอกและผู้แสดงต้องมีประสบการณ์ ความชำนาญ พร้อมทั้งความสามารถที่สูงจึงจะทำให้ผลงานออกมาดีและสมบทบาท วิธีการที่จะทำให้ผู้แสดงเหาะลงโดยการที่ผู้ชักรอกจะค่อยๆ ดึงรอกให้หย่อนลงผู้แสดงต้องรู้ในทันทีนั้น และเตรียมความพร้อมที่จะปลดสายรอกเมื่อผู้ชักรอกดึงสายรอกให้หย่อนลง โฉลกรอกที่สังวาลพระอินทร์หรือสี่เส้าจะทำงานทันที ผู้แสดงบนรอกปลดรอกออกเกี่ยวกับที่ ผู้ชักรอกต้องรีบทอสายรอกลง ผู้แสดงก็ค่อยๆ เหาะลง แต่ถ้าเป็นตอนที่แสดงถึงบทที่เป็นบทตายที่ต้องใช้ความรวดเร็ว ทันทีทันใด ผู้ชักรอกจะต้องปล่อยรอกให้เร็วที่สุด เช่น ในท่าของครุฑบินโฉบหรือหนุมานหักคอช้างเอราวัณ เป็นต้น

สำหรับการชักรอกขวิดยานพาหนะ เช่น บุษบก บทนารายณ์ทรงครุฑ หรือบทหักคอช้างเอราวัณ จะต้องมีการผู้แสดงโขนประกอบอยู่ด้านหน้าและด้านหลังของรถหรือช้างด้วย ซึ่งผู้แสดงทุกคนก็ต้องรู้วิธีปลดรอกดังกล่าวนี้ด้วย ส่วนมากผู้ที่แสดงตัวประกอบเหล่านี้จะใช้ผู้ที่มีอายุและเคยผ่านการแสดงรอกตัวกลาง (ตัวสำคัญหรือตัวเอก) มาก่อนแล้ว อีกทั้งผู้ชักรอกตอนนี้จะต้องชำนาญในการชักทั้ง 2 ข้าง เพื่อที่จะแยกผู้แสดงออกจากกัน

ภาพที่ 22 การชักรอกให้ผู้แสดงโขนเหาะลง

ในบทบาทพระนารายณ์ทรงครุฑ ของคณะโขนครุฑหัด (เหล่า)

ที่มา : สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2

วิธีที่ 3 การชักกรอกให้ผู้แสดงเหาะขึ้นและลง หรือเรียกอีกอย่างว่า “การชักกรอกท่าฝ่าหมาก” เป็นการชักกรอกที่มีความสลับซับซ้อน จะใช้ในการแสดงโขนชักกรอกบางชุด เช่น “แย่งนางมณโฑบนรอก” ซึ่งผู้ชักกรอกและแสดงจะต้องทำด้วยความรวดเร็ว แม่นยำอย่างยิ่งยวด เพราะตามบทนางมณโฑจะเหาะไม่ได้ ดังนั้นผู้แสดงโขนเป็นตัวละครทศกัณฐ์และพาลีจะต้องเข้าแย่งชิงนางที่ผลัดกันอุ้ม หรือ ในชุด “กากนาสูร” ซึ่งมีผู้แสดงเป็นกา 2 ตัว จะต้องลงมาโอบอุ้มแล้วบินขึ้นไป เป็นต้น ผู้แสดงทั้ง 3 คน และผู้ชักกรอกจะต้องใช้ความสันทัดจัดเจน ความรวดเร็ว รวมทั้งความระมัดระวังมาก เพื่อมิให้เกิดความผิดพลาดขึ้นได้ เพราะถ้าผิดพลาดหมายถึงอันตรายต่อชีวิตที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้แสดงนั่นเอง จึงค่อนข้างเป็นการยากที่จะได้พบเห็นการแสดงโขนชักกรอกบ่อยนัก เฉพาะอย่างยิ่งใน 2 ชุด ที่กล่าวมานี้

การชักกรอกของการแสดงโขนชักกรอกนี้ ผู้แสดงของตัวละครแต่ละประเภท ทั้งตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง และตัวตลก ต่างมีโอกาสที่ได้แสดงฝีมือบนรอกได้ตามที่โบราณจารย์กำหนดไว้ โดยเฉพาะตัวตลก ผู้แสดงส่วนใหญ่จะใช้ผู้ที่เคยผ่านการเล่นในบทรอกมาก่อนแล้วในบทที่สำคัญ แต่เมื่อมีอายุมากขึ้นจะเล่นในบทเดิมไม่ได้ จึงอาจหันมาเล่นเป็นตัวตลกได้

4.2.2 โอกาสของแสดง คณะโขนหลวงราชวงศ์จะจัดการแสดงโขนเนื่องในงานมงคลและงานอวมงคล สถานที่จัดการแสดงส่วนใหญ่จะเป็นวัดวาอาราม บริเวณที่จัดแสดงจะอยู่ในอาณาเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยมากจะแสดงที่จังหวัดนนทบุรี ตั้งแต่ปากคลองปากกอกน้อยจนถึงบางอ้อยช้าง และที่จังหวัดสมุทรปราการ แถบอำเภอพระประแดง การเดินทางในสมัยนั้นจะใช้เรือเป็นพาหนะ โดยจะมีเรือสำหรับบรรทุกเครื่องโรงเล่นไปก่อน เรือสำหรับผู้แสดงและเครื่องแต่งกายตามไปภายหลัง บางครั้งใช้เรือลำเดียวกัน เรือที่นำมาใช้นี้เป็นเรือเอี่ยมจันทน์ขนาดใหญ่ ผู้แสดงมักเรียกติดต่อกันว่า “เรือพระประเทียบ”²⁶

ในการเดินทางไปจัดการแสดงโขนในต่างจังหวัดก็จะเดินทางด้วยรถไฟและเรือเป็นส่วนใหญ่ เช่น การจัดการแสดงโขนในงานเดือนสิบ²⁷ ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช การเดินทางต้องขึ้นเรือโดยสารร่วมกับบุคคลอื่น ใช้ระยะเวลาในการเดินทางถึง 7 วัน 7 คืน จึงจะถึงจังหวัดนครศรีธรรมราช ค่าโดยสารจากกรุงเทพมหานครถึงนครศรีธรรมราช คนละ 12 บาท สิ่งที่นำสนใจของคณะโขนหลวงราชวงศ์ คือ การตระเวนเดินทางไปตามจังหวัดเกือบทั่วประเทศไทย ดังนี้

²⁶ เรือเดียวกัน

²⁷ ดิลก หวังในธรรมและปัญญา นิตยสุวรรณ, “ศิลปินที่น่ารู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนนุ” นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 (มีนาคม 2527) : 14.

ภาคกลาง	จังหวัดกรุงเทพมหานครและปริมณฑล
ภาคเหนือ	จังหวัดเชียงใหม่
ภาคใต้	จังหวัดปัตตานี
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	จังหวัดหนองคาย

4.2.3 ผู้แสดง เป็นการร่วมแสดงของกลุ่มนาฏศิลป์ต่างๆ คือ กลุ่มนาฏศิลป์แบ่งตามประเภทของตัวละคร ได้แก่ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง โดยแต่ละประเภทจะมีครูผู้ใหญ่เป็นผู้ควบคุม ทั้งการฝึกหัด การฝึกซ้อมการแสดง การคัดเลือกผู้แสดง และการแสดง เช่น ครูทองเริ่ม มงคลนัญ เป็นครูผู้ใหญ่ฝ่ายยักษ์ ทำการฝึกหัดและฝึกซ้อมการแสดงให้กับผู้แสดงตัวยักษ์ เมื่อมีการจัดการแสดงโขนขึ้น ครูทองเริ่มจะคัดเลือกผู้แสดงที่มีความเหมาะสมกับการแสดงในแต่ละครั้ง และฝึกซ้อมการแสดงเพิ่มเติมด้วยกลวิธีต่างๆ ตามบทบาทของตัวละครนั้นๆ ด้วย

กลุ่มนาฏศิลป์ที่ทำการแสดงเมื่อเริ่มก่อตั้งคณะมี 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง และกลุ่มคณะละครเจ้าขาว ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนี้

1. กลุ่มนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง เมื่อกรมมหรสพถูกยุบเลิกไปในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 โรงเรียนพรานหลวง ในสังกัดกรมมหรสพก็ถูกยุบเลิกตามไปด้วย ข้าราชการที่เป็นคณะครูและนักเรียนต่างก็แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพต่างๆ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 23 การแสดงโขนของอดีตนักเรียนโรงเรียนพรานหลวงที่มาอยู่กับหลวงพงศ์ภักดี
เนื่องในวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ณ สถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7

นายสง่า ศศิวิณิช นายรงค์ภักดี (เจียร จารุจรณ)

จำเริญงานรัดรุค (เฉลิม รุทธระวิช) หม่อมหลวงแสวง บรรยงคะเสนา (นับจากซ้ายไปขวา)

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ จำเริญงานรัดรุค (เฉลิม รุทธระวิช)

ภาพที่ 24 การวางพวงมาลาของอดีตนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง เนื่องในวันมหาธีรราชเจ้า

ณ สวนลุมพินี วันที่ 25 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2503

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานฉาบปกิจศพ นายเพ็ญ ปัญญาพล

เมื่อก่อตั้งคณะโขนหลวงราชวงศ์ใน พ.ศ. 2470 หลวงราชวงศ์ภักดีจึงได้รวบรวมนักเรียนพรานหลวงมาร่วมกันจัดการแสดงโขนด้วย ได้แก่ จำเริญงานรัดรูด (เฉลิม รุทธระวณิช) จำห้าวยุทธการ (สุด คชจันทร์) หม่อมหลวงแสวง บรรยงกะเสนา คุณป้อ คุณฉัตร สุนทรายน สิบเอกไข่ (ภายหลังเป็นจ่านายสิบตำรวจอยู่ภูเก็ต) คุณเพ็ง ปัญญาพล ตอนหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “เพ็ญ” ครูทองเริ่ม มงคลนนท์²⁸ เป็นต้น

ภาพที่ 25 จำเริญงานรัดรูด (เฉลิม รุทธระวณิช)

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ จำเริญงานรัดรูด (เฉลิม รุทธระวณิช)

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁸หม่อมราชวงศ์วิฑยานนท์ วัชรวิงศ์, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อมราชวงศ์วิฑยานนท์ วัชรวิงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน พุทธศักราช 2549 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549), หน้า 112.

ภาพที่ 26 จำห่วยุทธการ (สุด ฤษจันทร์)

ที่มา : ละครฟ็อนรำ ประชุมเรื่องละครฟ็อนรำกับระบำรำเต้น
ตำราฟ็อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครดึกดำบรรพ์.

ภาพที่ 27 ครูทองเริ่ม มงคลนัฏ

ที่มา : นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1

ภาพที่ 28 นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)

ภาพที่ 29 นายเพ็ญ ปัญญาพล

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ นายเพ็ญ ปัญญาพล

2. กลุ่มคณะละครเจ้าขาว เมื่อพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ (พระนามเดิมว่า “หม่อมเจ้าขาว” สิ้นพระชนม์แล้ว) ผู้ที่ช่วยเหลือกิจการคณะละครเจ้าขาวนี้ คือ หม่อมเจ้าหญิงพริ้ง วัชรวิงศ์ หม่อมเจ้าหญิงพร้อม วัชรวิงศ์ และหม่อมเจ้าหญิงพลบ วัชรวิงศ์ ผู้เป็นพระขนิษฐาผู้แสดงของคณะนี้เป็นผู้หญิงล้วน ทำการแสดงทั้งโขนและละครรำ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโขนผู้หญิงของพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโศภิตา ดันราชสกุล โทษะณีย์ และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ต่อมาเมื่อก่อตั้งคณะโขนหลวงราชพงค์แล้ว จึงใช้ผู้แสดงจากกลุ่มคณะละครเจ้าขาวที่เป็นผู้หญิงร่วมแสดงในบทบาทของตัวพระและตัวนาง และใช้ผู้ชายจากกลุ่มนักเรียนโรงเรียนพรานหลวงแสดงในบทบาทของตัวยักษ์และตัวลิง ผู้แสดงจากคณะละครเจ้าขาวที่ร่วมแสดงในระยะแรก ได้แก่ ครูหุ่น ปัญญาพล ครูมัลลิก คงประภัสร์ ครูป้อม ครูเหม ครูเขียว เป็นต้น

กลุ่มนาฏศิลป์ที่ทำการแสดง ตั้งแต่ พุทธศักราช 2490 ถึง พุทธศักราช 2515 คือ หลังจากที่หลวงราชพงค์ภักดีถึงแก่กรรมจนถึงยุบเลิกคณะโขนหลวงราชพงค์ ซึ่งอยู่ในความดูแลของหม่อมราชวงศ์แส วัชรวิงศ์ น้องสาวของของหลวงราชพงค์ภักดี และครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์ เป็นผู้ช่วยการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงค์ มี 2 กลุ่ม กลุ่มกรมศิลปากร กลุ่มนอกกรมศิลปากร ดังนี้

1. กลุ่มกรมศิลปากร ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์ ร่วมแสดงโขนกับหลวงราชพงค์ภักดีมาตั้งแต่ พุทธศักราช 2470 ต่อมาหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญญ์) ครูนาฏศิลป์ที่มีชื่อเสียงเมื่อครั้งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับคำสั่งจากนายชนิด อยู่โพธิ์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองกองการสังคีต กรมศิลปากร สำนักนายกรัฐมนตรี ได้ชักชวนครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์ให้เข้ารับราชการในกรมศิลปากร เมื่อ พุทธศักราช 2489 ในตำแหน่งศิลปินจัตวา แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร อัตราเงินเดือน 24 บาท ปฏิบัติหน้าที่เป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์ไทย โขนฝ่ายยักษ์ ให้แก่นักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร และเป็นผู้แสดงโขน ละคร ในเวลาที่ปฏิบัติราชการพิเศษการแสดงนาฏศิลป์ไทย²⁹ ขณะที่ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์เข้ารับราชการในกรมศิลปากรแล้ว ก็ยังคงแสดงโขนร่วมกับคณะโขนหลวงราชพงค์อยู่เหมือนเดิม และภายหลังเมื่อหม่อมราชวงศ์แส วัชรวิงศ์ เข้าสู่วัยชราภาพมากขึ้น มีอาการสายตามองไม่ค่อยชัดเจน ที่เรียกกันว่า ตาบอดตาใส ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์จึงเป็นผู้ช่วยการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงค์ ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์จึงชักชวนข้าราชการครูและนักเรียนของกรมศิลปากรมาร่วมแสดงโขน

²⁹ ดิลก หวังในธรรมและปัญญา นิตยสุวรรณ, “ศิลปินที่นำรู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์” นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 (มีนาคม 2527) : 14.

ด้วย ส่วนใหญ่จะใช้ผู้แสดงตัวเอกจากกรมศิลปากร และใช้ผู้แสดงตัวประกอบต่างๆ จากกลุ่มบาง อ้อยช้าง³⁰

ภาพที่ 30 ครูหยัด ช้างทอง

ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นายหยัด ช้างทอง

ภาพที่ 31 ครูเจริญ เวชเกษม แสดงเป็น ฤๅษีโคบุตร

ที่มา : นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1

³⁰ สัมภาษณ์ ประเมษฐ์ บุญชะชัย ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร, 20 กุมภาพันธ์ 2552.

ภาพที่ 32 นายปัญญา นิตยสุวรรณ
ที่มา : หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นายปัญญา นิตยสุวรรณ

2. กลุ่มนอกรวมศิลปากร เป็นนาฏยศิลป์อิสระ ที่ไม่ได้รับราชการในกรมศิลปากร โดยประกอบอาชีพอื่นๆ เป็นอาชีพหลัก³¹ เช่น รับราชการทหาร พลเรือน รัฐวิสาหกิจ และเอกชน ร่วมแสดงโขนกับคณะโขนหลวงราชวงศ์เป็นประจำหรือครั้งคราวบ้างมีหลายกลุ่มด้วยกัน ได้แก่ กลุ่มบางไทร กลุ่มวัดท้ายตลาดจังหวัดนนทบุรี กลุ่มบางอ้อยช้าง³² นาฏยศิลป์กลุ่มนี้จะฝึกหัดการแสดงโขนกับครูท่านต่างๆ โดยเฉพาะตามบทบาทของตัวละครที่ได้รับ คือ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง เมื่อมีการจัดการแสดงโขนจะฝึกซ้อมกับครูแต่ละท่าน และร่วมแสดงกับนาฏยศิลป์กลุ่มต่างๆ ในวันแสดงจริง ตัวละครที่นาฏยศิลป์กลุ่มนี้ได้รับจะมีทั้งตัวเอกและตัวรอง ได้แก่ พระราม พระพรต พระลักษมณ์ พระสัตรุด นางสีดา นางมณฑิลา นางตรีชฎา นางเบญจกาย ทศกัณฐ์ กุมภกรรณ อินทรชิต พิเภก แสงอาทิตย์ มังกรกัณฐ์ เปาวนาสูร มโหทร สุกรีพ หนุมาน นิลพัต ชมพูพาน องคต นิลนนท์ เป็นต้น

กลุ่มบางอ้อยช้าง นาฏยศิลป์กลุ่มนี้จะอาศัยอยู่ที่แถบบางอ้อยช้าง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี บทบาทที่ได้รับจะเป็นตัวละครประกอบต่างๆ ได้แก่ ลิบแปดมงกุฎ เสนายักษ์ เชนลิง และเชนยักษ์ เป็นต้น เหตุที่ใช้ผู้แสดงกลุ่มนี้เป็นตัวละครประกอบต่างๆ เพราะ

³¹ สัมภาษณ์ เวณิช เชียรวงศ์, 13 ตุลาคม 2550.

³² สัมภาษณ์ สมยศ พึ่งเพาะปลุก, 20 มิถุนายน 2550.

ค่าตอบแทนในการแสดงไม่สูงมากนัก³³ และผู้แสดงส่วนใหญ่จะฝึกหัดเพียงการแสดงโขนเบื้องต้นเท่านั้น เช่น การออกแม่ท่าลิง การออกกราวลิง การออกแม่ท่ายักษ์ และการออกกราวยักษ์ เป็นต้น

คณะโขนหลวงราชวงศ์เป็นคณะโขนเอกชน การจัดการแสดงโขนในแต่ละครั้งจึงใช้ผู้แสดงจำนวนไม่มากนัก เพราะค่าจ้างในการแสดงไม่มากนัก และสถานที่แสดงบางแห่งไกลมาก ดังนั้น ผู้แสดงของคณะโขนหลวงราชวงศ์ ส่วนใหญ่จึงเป็นผู้ที่มีความสามารถในการแสดงโขนเป็นอย่างสูง ซึ่งมีความชำนาญในการแสดงโขนสามารถแสดงได้หลายบทบาท

ยกตัวอย่างเช่น ครูทองเริ่ม มงคลนัฏ³⁴ ครูฝ่ายยักษ์ ที่มีความชำนาญในการแสดงโขน สามารถแสดงโขนได้ถึง 4 ตัวละคร ในการแสดงโขนเพียงครั้งเดียว คือ การแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ชุด ศักดิ์พรหมศาสตร์ ครูทองเริ่มแสดงเป็นตัวศกัณฐ์ เจ้าเมืองกรุงลงกา ในตอนศึกมังกะณฐ์ มีรับสั่งให้มังกะณฐ์ออกรบกับพระราม ต่อมาครูทองเริ่มแสดงเป็นมังกะณฐ์ เจ้าเมืองกรุงโรมกัล ออกรบกับพระรามจนเสียชีวิต และครูทองเริ่มแสดงเป็นพิจิตรไพร่ พี่เลี้ยงของแสงอาทิตย์ น้องชายชายของมังกะณฐ์ ในตอนศึกแสงอาทิตย์ ทั้งในบทบาทของตัวละครพิจิตรไพร่ และบทบาทของตัวละครรองคตที่แปลงกายเป็นพิจิตรไพร่ เพื่อล่อลวงเอาแว่นวิเศษสุรกานต์มาจากพระพรหม สุดท้ายครูทองเริ่มแสดงเป็นอินทรชิต ในตอนศึกอินทรชิต จนถึงแปลงกายเป็นพระอินทร์ในโรงพิธีชุธรพรหมศาสตร์

การแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ชุด ศักดิ์พรหมศาสตร์ ของครูทองเริ่ม มงคลนัฏข้างต้นนั้น สามารถแสดงได้ด้วยการให้ผู้แสดงแต่งกายแบบยืนเครื่องตัวยักษ์สี่เขี้ยว แล้วเปลี่ยนหัวโขนของแต่ละตัวละครเท่านั้น เพราะทุกตัวละครที่แสดงล้วนแล้วแต่มีสี่กายเดียวกัน คือสี่เขี้ยว ต่างกันแต่เพียงลักษณะของหัวโขนเท่านั้น ทำให้ทราบว่า การจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์ใช้ผู้แสดงจำนวนน้อย และส่วนใหญ่ผู้แสดงของคณะโขนหลวงราชวงศ์เป็นผู้ที่มีความสามารถมากในการแสดงโขน

³³ สัมภาษณ์ ประเมษฐ์ บุญยะชัย ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร, 20 กุมภาพันธ์ 2552.

³⁴ ดิลก หวังในธรรมและปัญญา นิตยสุวรรณ, “ศิลปินที่นำรู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนัฏ” นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 (มีนาคม 2527) : 18.

ผู้วิจัยได้รวบรวมรายนามผู้แสดงของคณะโขนหลวงราชวงศ์ทั้งหมด โดยแบ่งตามบทบาทของตัวละครที่ได้รับได้แก่ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง และผู้พากย์-เจรจา จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับโขนหลวงราชวงศ์ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 ตารางแสดงรายนามผู้แสดงของคณะโขนหลวงราชวงศ์

บทบาทที่ได้รับ	รายนามผู้แสดงของคณะโขนหลวงราชวงศ์	หมายเหตุ
ตัวพระ	1. นางมัลลิกา ประภัสร์	- ผู้แสดงของคณะเจ้าขาว - ครูโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ (ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์) - เจ้าของโขนเอกชนคณะไทยศิริ
	2. นางหุ่น ปัญญาพล	- ผู้แสดงของคณะเจ้าขาว - ครูละครหลวง ในรัชกาลที่ 6 - ครูโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ (ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์)
	3. นางปทุม	- ผู้แสดงคณะละครเจ้าขาว
	4. นายเดช ปัญญาพล	- บุตรของครูหุ่น ปัญญาพล - โขนหลวง ในรัชกาลที่ 7 - ข้าราชการกระทรวงวัง ตำแหน่งพระน้อย โอนมากรมศิลปากร พุทธศักราช 2478
	5. นายจ้ออัน ปัญญาพล	- หลานของครูเดช ปัญญาพล
	6. นายคำรงค์ ชื่นสมทรง	- นักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ (ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์)
	7. นายไพฑูรย์ สราภรณ์	- นักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ - เจ้าของโขนเอกชนคณะไพฑูรย์นาฏศิลป์
ตัวพระ	8. นายเข้มช้อย สาคร	- เป็นพระราม

บทบาทที่ได้รับ	รายนามผู้แสดงของ คณะโขนหลวงราชพงศ์	หมายเหตุ
	9. นายแสวง	- อยู่บางอ้อยช้าง - บุตรบุญธรรมของหลวงราชพงศ์กัณฑ์
	10. นายหนิง	- เป็นพระราม
	11. นายถา	- เป็นพระลักษมณ์
	12. นายหมู	- หลานครูหุ่น ปัญญาพล
ตัวนาง	13. นายอืด	
	14. นางนิต	- ธิดาครูเขียว
	15. นางมัย	- หลานครูเหม
	16. นางควิน	
ตัวยักษ์	17. นายทองเริ่ม มงคลนัฏ	- นักเรียนโรงเรียนพรานหลวง - ครูโรงเรียนนาฏศิลป์ (ปัจจุบันเป็น วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒน ศิลป์)
	18. นายหยัด ช้างทอง	- ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย กองการสังคีต (ปัจจุบันเป็นสำนักงานการสังคีต กรม ศิลปากร) - ศิลปินแห่งชาติ
	19. นายหยัด เพิ่มสุวรรณ	- ข้าราชการ ก.พ. - เจ้าของโขนเอกชนคณะครูหยัด (เหล่า) - ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นนายหยัด ทอง เพิ่ม ข้าราชการกระทรวงวัง ตำแหน่ง ยักษ์น้อย ย้ายมากรมศิลปากร พุทธศักราช 2478
ตัวยักษ์	20. นายเวณิช เขียวรงค์	ศิลปินอาวุโสของมูลนิธิคีตกฤทธิ 80
	21. นายช้อย(ย้ายมาจากตัวพระ)	- ย้ายมาจากตัวพระ
	22. นายจริง	
	23. นายสาวท	- อยู่บางอ้อยช้าง - บุตรครูหลาบ
	24. นายเสวียน	

บทบาทที่ได้รับ	รายนามผู้แสดงของ คณะโขนหลวงราชวงศ์	หมายเหตุ
	25. นายชม้อย	
ตัวลิง	26. จำเริญงานรัดรด (เฉลิม รุทธระวณิช)	- นักเรียนโรงเรียนพรานหลวง
	27. จำห้าวยุทธการ (สุค คชจันทร์)	- นักเรียนโรงเรียนพรานหลวง
	28. หม่อมหลวงแสวง บรรยงกะเสนา	- นักเรียนโรงเรียนพรานหลวง
	29. นายสง่า ศศิวิณิช	- นักเรียนโรงเรียนพรานหลวง - ข้าราชการกระทรวงวัง ตำแหน่ง ครูถึง โขนมกรรมศิลปากร พุทธศักราช 2478
	30. นายเจริญ จันทร์เพื่อน	- อดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์ พัทลุง (ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ พัทลุง สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์)
	31. ร้อยเอกเจริญ ขวัญยืน	- เป็นมหาดเล็กเก่า
	32. นายเจริญ วงษ์รี	
	33. นายอุทัย	
	34. นายเนา	
ผู้พากย์-เจรจา	35. นายเจริญ เวชเกษม	- โขนหลวง ในรัชกาลที่ 7 - ข้าราชการกระทรวงวัง ตำแหน่ง ยักษ์ เสนา โขนมกรรมศิลปากร พุทธศักราช 2478 - ครูชำนาญการสอนนาฏศิลป์ กอง ศิลปศึกษา กรมศิลปากร (ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบัน บัณฑิตพัฒนศิลป์)
ผู้พากย์-เจรจา	36. นายปัญญา นิตยสุวรรณ	- อดีตนักวิชาการละครและดนตรี 9 ชช. หัวหน้ากลุ่มวิจัยและพัฒนากการแสดง สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ (ปัจจุบันเป็น สำนักการสังคีต กรมศิลปากร)

บทบาทที่ได้รับ	รายนามผู้แสดงของ คณะโขนหลวงราชวงศ์	หมายเหตุ
	37. นายเพ็ญ ปัญญาพล	- นักเรียนโรงเรียนพรานหลวง - เจ้าองละครวิฑูคณะปัญญาพล
	38. นายยก	
	39. นายเกษม	
	40. นายบก	

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.2.4 การฝึกหัด การจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์เป็นคณะโขนเอกชน ผู้แสดงจึงมีหลายกลุ่มด้วยกัน ดังนั้น การฝึกซ้อมย่อมมีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของผู้แสดง ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มกรมศิลปากร ซึ่งเป็นนักเรียน ของโรงเรียนนาฏศิลป์ ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม การฝึกซ้อมจะเป็นไปตามการศึกษาวชิรนาฏศิลป์ไทย-โขน ตามหลักสูตรของโรงเรียนนาฏศิลป์ ได้แก่ หลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นต้น หลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นกลาง และหลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นสูง อีกทั้งการจัดการแสดงโขนของกรมศิลปากร ซึ่งจะมีการฝึกหัดตามลำดับของการแสดงโขน เช่น การตบเข้า การดองสะเอน การตัดมือ การถีบเหลี่ยม การฉีกขา การหกคะเมน การออกแม่ท่า การออกกราว การรำหน้าพาทย์ การตีบท และการแสดงเป็นชุดเป็นตอน เป็นต้น

2. กลุ่มนอกรกรมศิลปากร ผู้แสดงเป็นนาฏศิลป์อิสระ ที่ไม่ได้รับราชการในกรมศิลปากร การฝึกซ้อมของผู้แสดงกลุ่มนี้จะอยู่ในความควบคุมของครูฝ่ายต่างๆ ได้แก่ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง โดยครูแต่ละท่านจะทำการฝึกซ้อมแตกต่างกันไป สถานที่ฝึกซ้อมส่วนใหญ่จะเป็นบ้านของครูแต่ละท่าน

ครูที่ทำการฝึกซ้อมให้กับผู้แสดงกลุ่มนอกรกรมศิลปากรของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ได้แก่ ผู้แสดงคณะเจ้าขาว นักเรียนโรงเรียนพรานหลวง และผู้ที่เคยแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์³⁵ เช่น

ครูพระ ได้แก่ ครูหุ่น ปัญญาพล ครูเดช ปัญญาพล

ครูนาง ได้แก่ ขุนवादพิศวง (แถม ศิลปชีวิน)

ครูยักษ์ ได้แก่ ครูเหม ครูทองเริ่ม มงคลนัฏ ครูหยัด ช้างทอง ครูหยัด
เพิ่มสุวรรณ

ครูลิง ได้แก่ ครูเขียว ครูสง่า ศศิวิณิช หม่อมหลวงแสวง บรรยงกะเสนา

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างการฝึกซ้อมการแสดงโขนเพื่อร่วมในการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ โดย หม่อมหลวงแสวง บรรยงกะเสนา ครูลิง ซึ่งท่านจะทำการฝึกซ้อมที่

³⁵ สัมภาษณ์ สมยศ พึ่งเพาะปลุก, 20 มิถุนายน 2550.

บ้านของท่าน บริเวณวัดคีตวงค์ โปธิ์สามต้น ธนบุรี ผู้ที่มาฝึกหัดโขนส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงประมาณ 10-20 คน ดังนี้³⁶

เวลา 06.00 น.	โดยประมาณ หม่อมหลวงแสวง บรรยงกะเสนา ผู้เป็นครูจะตีเกราะ เพื่อสัญญาณของการฝึกซ้อม ส่วนใหญ่จะเป็นการฝึกหัดการแสดงโขนเบื้องต้น ได้แก่ การตัดมือ การตบเข้า การถองสะเอว การเดินเสา การถีบเหลี่ยม การถีบขา การหกละเมน เป็นต้น และการออกแม่ท่า การออกกราว
เวลา 08.00 น.	โดยประมาณ พักการฝึกซ้อมในช่วงเช้า เพื่อเข้าเรียน และประกอบอาชีพต่างๆ
เวลา 17.00 น.	โดยประมาณ ทำการฝึกหัดการแสดงโขนเบื้องต้น เช่นเดียวกันกับช่วงเช้า แล้วจึงฝึกการตีบท การรำหน้า พาทย และการแสดงโขนชุดต่างๆ เป็นต้น

การเดินเสา ของคณะโขนหลวงราชวงศ์³⁷ ผู้แสดงจะเอามือทั้งสองข้างจับเสาไว้ ขากางออกเป็นเหลี่ยม แล้วจึงยกเท้าสลับกันทั้งซ้ายและขวา พร้อมกับเปล่งเสียง ว่า “ปะ-เท่ง-ปะ” ตามจังหวะไม้เคาะ จนกว่าครูจะเห็นว่าผู้แสดงมีกำลังขาดีแล้วจึงให้พัก และฝึกหัดการโขนในลำดับต่อไป ซึ่งการฝึกหัดการแสดงโขนในปัจจุบัน จะให้เปล่งเสียงขณะเดินเสาด้วยการนับตัวเลข เช่น 1-100 เป็นต้น

การฝึกซ้อมจะมีลักษณะแบบเดียวกันนี้อยู่เป็นประจำ เมื่อมีการจัดการแสดงโขน ครูจะฝึกหัดการแสดงโขนเฉพาะบทบาทที่ผู้แสดงได้รับในการแสดงแต่ละครั้ง เช่น หนุมาน ถีบแปดมงกุฎ เป็นต้น

การฝึกหัดการแสดงโขนเช่นนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการการแสดงโขน ด้วยวิธีการฝึกหัดทบทวนหลายๆจนเกิดความชำนาญ และสามารถนำมาปรับใช้ในการแสดงโขนได้อย่างเหมาะสม

³⁶ สัมภาษณ์ เวณิช เขียวรงค์, 13 ตุลาคม 2550.

³⁷ หม่อมราชวงศ์วิฑยานนท์ วัชรวิงศ์, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อมราชวงศ์วิฑยานนท์ วัชรวิงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน พุทธศักราช 2549 (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549), หน้า 98.

4.2.5 การจัดผู้แสดง เมื่อมีการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ครูผู้ฝึกซ้อมการแสดงโขนแต่ละฝ่าย ได้แก่ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง จะคัดเลือกผู้แสดงที่ได้ฝึกซ้อมมาแล้ว โดยส่วนใหญ่ที่ผู้แสดงจะทราบบทบาทของตัวละครในการแสดงตอนต่างๆ ที่จะต้องแสดง เมื่อไปถึงสถานที่แสดงหรือก่อนจะแต่งตัวเท่านั้น ซึ่งครูจะเป็นผู้ทบทวนและฝึกซ้อมเพิ่มเติมเฉพาะในบทบาทของตัวละครนั้นๆ ในส่วนของกลวิธีการแสดงโขนเท่านั้น

การจัดผู้แสดงดังกล่าว ทำให้ทราบว่า ผู้แสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นผู้แสดงโขนมืออาชีพ ซึ่งครูแต่ละท่านย่อมมองเห็นแล้วว่า เป็นผู้ที่มีความสามารถในการแสดงโขนเหมาะสมกับตัวดังกล่าว เช่น ผู้ที่ได้รับบทบาทตัวเอกของตัวตัวลิง ผู้แสดงส่วนใหญ่จะเริ่มต้นที่บทบาทของสิบแปดมงกุฎหรือเขนลิง ต่อมาผู้แสดงได้รับการฝึกซ้อมและมีการสังเกตการณ์แสดงของครูหรือรุ่นพี่ในบทบาทต่างๆ ในขณะที่ทำการแสดงโขน เมื่อครูเห็นฝีมือในความสามารถและความตั้งใจในการแสดงโขน ก็จะคัดเลือกให้แสดงในบทบาทของตัวละครต่างๆ โดยจะฝึกซ้อมกลวิธีการแสดงโขน เพิ่มเติมขึ้นจากการฝึกซ้อมปกติ เป็นต้น

4.2.6 วิธีการแสดง

การจัดแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นการแสดงโขนที่มีวิธีการแสดงตามแบบแผนของการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณทุกประการ โดยมุ่งเน้นที่การพากย์และเจรจาเป็นสำคัญ ซึ่งมีได้มีการจัดทำบทโขนไว้ล่วงหน้า นับเป็นการแสดงความสามารถของผู้พากย์ ผู้แสดง นักดนตรี และผู้ขับร้อง อย่างเต็มที่ เนื่องจากจะต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบในการพากย์-เจรจา การรำร่าย การบรรเลง และขับร้อง

ขั้นตอนการแสดง การจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นคณะโขนเอกชนที่มีลักษณะเด่น คือ มีโรงโขน การติดตั้งรอก เครื่องแต่งกาย และผู้แสดงเป็นของตนเอง ดังนั้น เมื่อมีการแสดงโขนขึ้น คณะโขนหลวงราชพงศ์สามารถดำเนินการจัดการแสดงโขนได้เองทั้งหมด ดังต่อไปนี้

ก่อนวันแสดง ฝ่ายเครื่องแต่งกายจะจัดทำบัญชีเครื่อง ประมาณ 7 วัน ก่อนการแสดง ประกอบด้วยเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ หัวโขนและอุปกรณ์ประกอบการแสดง โรงโขนหรือเวทีสำหรับการแสดงโขนหน้าจอหรือการแสดงโขนซักรอก จะต้องปลูกและติดตั้งรอกให้เรียบร้อยก่อนวันแสดงประมาณ 1 วัน

วันแสดง

เวลา 06.00 น.

พิธีกรรมสังเวช และพิธีกรรมการปักเสารอก (สำหรับการจัดการแสดงโขนซักรอก)

เวลา 10.00 น.	ขึ้นจอหนังใหญ่
เวลา 11.00 น.	จัดเครื่องแต่งกายสำหรับการแสดงโขน
เวลา 14.00 น.	แต่งตัวโขนโดยการแต่งกายก่อน แล้วจึงรับเครื่องประดับ
เวลา 16.00 น.	การแสดงโขนหน้าไฟ
เวลา 19.00 น.	การโหมโรง และพิธีกรรมทำโรงหรือเบิกหน้าพระ
เวลา 20.00 น.	การแสดงโขนหน้าจอหรือการแสดงโขนชักรอก
เวลา 01.00 น.	จบการแสดง

1) การโหมโรง³⁸ เป็นการบรรเลงดนตรีก่อนที่จะเริ่มทำการแสดงโขน ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อ เป็นการบูชาเทพเจ้า แสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เป็นสัญญาณให้ผู้แสดงทำพิธีไหว้ครู เตรียมความพร้อมที่จะทำการแสดง และเป็นการเรียกคนดูให้ทราบว่าการแสดงจะเริ่มทำการแสดงแล้ว ประกอบด้วย

1. เพลงสาธุการ
2. เพลงตระ
3. เพลงรั้วสามลา
4. เพลงต้นซุบ หรือต้นเข้ม่าน
5. เพลงเข้ม่าน
6. เพลงปทุม
7. เพลงลา
8. เพลงเสมอ
9. เพลงรั้วลาเดียว
10. เพลงเชิด 2 ชั้น
11. เพลงเชิดชั้นเดียว
12. เพลงกลม
13. เพลงชำนานู
14. เพลงกราวใน
15. เพลงต้นซุบ

³⁸ จตุพร รัตนวราหะ, เพลงหน้าพาทย์ พิมพ์ครั้งที่ 2 (สุโขทัย: โรงพิมพ์วิทย์ฯ, 2538), หน้า 20.

16. เพลงลา

17. เพลงวา

2) พิธีกรรมทำโรงหรือเบิกหน้าพระ³⁹ กระทำในตอนค่ำจะมี 2 วิธี ดังนี้

1. พิธีกรรมทำโรง หรือเบิกหน้าพระแบบทั่วไป โดยครูผู้ใหญ่ในคณะโขน เป็นผู้ทำพิธีเรียกว่า “ผู้ตั้งกำนลเบิกหน้าพระ” จะทำพิธีด้านในหลังจอ โดยหันศีรษะโขนไปทางหน้าเวที จะไม่มีการเคลื่อนย้ายหน้าโขนที่กำลังทำพิธีอยู่นั้น จนกว่าจะเสร็จพิธี

ภาพที่ 33 การตั้งพิธีเบิกหน้าพระบนเวทีหรือโรงโขน
ที่มา : นายประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

2. การตั้งพิธีเบิกหน้าพระบนเวทีหรือโรงโขน ซึ่งจะตั้งอยู่ด้านหน้าจอตรงกลางโรง โดยจะตั้งหน้าโขนสำคัญตลอดจนหัวโขนที่ใช้แสดงในคืนนั้น ผู้ทำพิธีจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับกรรมสิทธิ์ไหว้ครอบครูแล้วเท่านั้น เมื่อปีพาทย์ทำ “เพลงโหมโรงสาธุการ ในโหมโรงเย็น” เจ้าพิธีก็จะเริ่มทำพิธีเบิกหน้าพระ

สำหรับวงปีพาทย์ก่อนที่จะบรรเลง หัวหน้าวงจะต้องตั้งกำนลก่อนที่จะบรรเลงทุกครั้ง เพื่อแสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์ ขอพระให้สวัสดิคีมีชัย และป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ทั้ง

³⁹วีระ มีเหมือน, “โขนซักรอก : การแสดง” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2 (2542) : หน้า 814.

ปวง ทั้งฝ่ายผู้บรรเลงและผู้แสดง เมื่อการแสดงโขนลาโรงแล้ว จะต้องบรรเลงเพลง “เพลงกราวรา” ทุกครั้งตามจารีตที่ถือปฏิบัติกันมา

การจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์ ทุกคนจะมีส่วนร่วมตลอดการแสดง ผู้แสดงทุกคนเมื่อไม่ได้ออกจากแสดงจะให้ถือไม้สำหรับตีโกร่งประกอบการแสดงโขน⁴⁰ ซึ่งเป็นไม้ไผ่แห้งลำยาวประมาณ 1 วา เจาะรูยาวเป็นระยะๆ 2-3 รู วางอยู่บนขาหยั่งเดี่ยวๆ ใช้ไม้กรับตีลงไปให้เกิดเสียงดังเป็นจังหวะ การตีโกร่งนี้นอกจากจะทำให้ผู้ตีเกิดความสนุกสนานแล้ว ยังทำให้เกิดความเข้าใจในจังหวะในการแสดงโขนดีขึ้นอีกด้วย และบางคนที่มีความสามารถในการบรรเลงดนตรี ก็อาจจะช่วยบรรเลงในเครื่องดนตรีประเภทเครื่องประกอบจังหวะ เช่น ฉาบ ฉิ่ง โหม่ง เป็นต้น

ภาพที่ 34 โกร่ง

ที่มา : สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

นอกจากผู้แสดงแล้วคนแต่งตัวก็เป็นกลุ่มหนึ่งที่มีความสำคัญ เพราะส่วนใหญ่จะเป็นครูที่ไม่ได้ทำการแสดงแล้ว เวลาวางจะเย็บปักเครื่องแต่งกาย เมื่อมีการจัดการแสดงโขนก็จะช่วยกันจัดเครื่องแต่งกายและแต่งตัวให้กับผู้แสดง เมื่อเริ่มการแสดงแล้วก็จะมาร่วมขับร้องเป็นลูกคู่อีกด้วย⁴¹ จะเห็นได้ว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดการแสดงด้วยการรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับและช่วยเหลือในหน้าที่ตามที่ตนเองถนัด

⁴⁰ สัมภาษณ์ ฉัตรฯ พูนขำ, 29 มิถุนายน 2551.

⁴¹ สัมภาษณ์ วีระ มีเหมือน, 15 มกราคม 2551.

3) การดำเนินเรื่องราว คณะโขนหลวงราชวงศ์จะจัดการแสดงโขนในแต่ละครั้งด้วยเรื่อง รามเกียรติ์ ชุดต่างๆ โดยทั่วไปจับตอนเพียง 2-3 ศึกเท่านั้น ได้แก่ เมขลา-รามสูร นิวเพชร (นารายณ์ปราบหนทุก) สำนักขาหึ่ง ลักสีดา (พระรามตามกวาง) สืบมรรคา เผลงกา (หนุมานถวายเป็นแหวน) ขับพิเภก นางลอย ข้ามสมุทร มัยราพย์สะกดทัพ ศึกกุมภกรรณ ศึกมังกกรกันธุ์ ศึกนาคบาศ ศึกพรหมาศร์ ศึกสหัสเดชะ ศึกแสงอาทิตย์ ทำวมาลีวราชว่าความ พิธิหุงน้ำทิพย์ ถวายลิง คั่นนคร เป็นต้น ต่อมานิยมจับตอนหลายๆ ศึกรวมกัน มุ่งเน้นการดำเนินเรื่องราว ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการทำรำของการแสดงโขนด้วย

การรำเพลงหน้าพาทย์ เป็นการรำราชของตัวละครประกอบอากัปภิกิริยาต่างๆ สำหรับการแสดงโขนและละครรำ การเลือกใช้เพลงหน้าพาทย์แบ่งตามลำดับของตัวละคร ได้แก่ เพลงหน้าพาทย์ธรรมดา และเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงหรือเพลงครู มีการเรียกชื่อของเพลงหน้าพาทย์ให้ต่างจากชื่อเดิม ว่า เพลงหน้าพาทย์เพลง เพื่อเป็นการทดสอบปฏิภาณไหวพริบของผู้พากย์กับนักดนตรี และผู้แสดง เช่น เพลงเสมอ แผลงเป็น ไม่ได้ไม่เสีย เพลงกลม แผลงเป็น ลูกกระสุน เพลงสิ้นวน แผลงเป็น เหลืองอ่อน เป็นต้น

การรำเพลงหน้าพาทย์ ของการแสดงโขนในอดีต จะมีการเรียกใช้ให้เหมาะสมกับตัวละครและความสามารถของผู้แสดงเป็นสำคัญ เช่น ผู้แสดงเป็นพระราม เมื่อต้องแสดงการเดินทางไป-มา ในระยะไกล สามารถเลือกใช้เพลงหน้าพาทย์เสมอ เสมอสามลา หรือเพลงบาทสุกณี ก็ได้ตามความสามารถในการแสดงโขนของผู้แสดง และเมื่อมีการแสดงอากัปภิกิริยาเหมือนกันในตอนเดียว ก็จะเรียกใช้เพลงหน้าพาทย์อื่นที่มีความหมายเหมือนกัน เช่น การแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ชุด นางลอย เมื่อผู้แสดงนางเบญจกายแปลงกายเป็นนางสีดา เพื่อขึ้นเข้าเฝ้าทศกัณธุ์ ก็จะเรียกใช้เพลงตระนิมิต และเมื่อจะต้องแปลงกายเป็นนางสีดา แกล้งตายลอยทวนน้ำไปถึงที่ลงตรงเพื่อล่อวงพระราม ก็จะเรียกใช้เพลงตระบองกัน ซึ่งมีความหมายถึงการแปลงกายเช่นเดียวกัน เป็นต้น

ทางของการแสดงโขนชักรอก⁴² จะมีทางเล่นแตกต่างจากการแสดงโขนประเภทต่างๆ มีข้อปลีกย่อยแยกแยะสำหรับการดำเนินเรื่องซึ่งจะเดินเรื่องไปตามบทพากย์ บทเจรจาและบทร้องของการแสดงโขนทางละคร เพราะทางเล่นของการแสดงโขนชักรอกจะแสดงได้ทั้งในทางหน้าใหญ่และทางละคร แต่ตอนที่นำมาจัดการแสดงนั้นจะต้องเป็นตอนที่มิบทการเดินทางไปในอากาศเป็นส่วนมาก โดยบทที่มีการต่อสู้แสดงอิทธิฤทธิ์บนอากาศ เพื่อจะได้แสดงให้เห็นถึง

⁴²วิระ มีเหมือน, “โขนชักรอก : การแสดง” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2 (2542) : หน้า 814.

ความสามารถในการใช้การบังคับรอกซึ่งไม่ปรากฏในการแสดงโขนประเภทอื่น อันเป็นการแสดงถึงภูมิปัญญาที่โดดเด่นของโบราณจารย์ที่ได้คิดสร้างสรรค์การแสดงโขนชักรอกขึ้นมา

ในที่นี้จะยกตัวอย่างการแสดงโขนชักรอก เรื่อง รามเกียรติ์ ชุดศึกมังกกรกัณฐ์ โดยจะเปรียบเทียบกับการแสดงโขนประเภทอื่น เพื่อให้ทราบถึงความแตกต่างกันพอสมควร ดังนี้

ภาพที่ 35 การแสดงโขนชักรอก เรื่องรามเกียรติ์ ชุดศึกมังกกรกัณฐ์
ของคณะ โขนครุหัยด์ (เหล่า)

ที่มา : นิทรรศการพิเศษ รามเกียรติ์ในศิลปะและวัฒนธรรมไทย

เมื่อวงปี่พาทย์บรรเลงเพลงหน้าพาทย์ว่าหรือที่เรียกกันว่า ลงวาได้ 3-5 ไม้กลองแล้ว คนพากย์จะปล่อยตัวผู้แสดงออกโดยตัวเสนาออกก่อน ทศกัณฐ์เดินกรายออกสุดท้ายแล้วผู้พากย์-เจรจาจะดำเนินเรื่องตามบทให้เสนายักษ์ไปตามมังกกรกัณฐ์ที่เมืองโรมคัลมาเฝ้า

เสนายักษ์จะขึ้นรอกเหาะไปเมืองโรมคัล วงปี่พาทย์บรรเลงเพลงเชิด (อาจจะแสดงการใช้รอกโดยให้เหาะไปตามสมควร) เมื่อตัวเสนายักษ์ถึงกลางจอแล้วปี่พาทย์คนชักรอก ต้องหยุดแล้วเจรจา ว่าเดินทางถึงเมืองโรมคัลและเหาะลง ปี่พาทย์ทำเพลงเร็วเมื่อเหาะลงแล้วทำเพลงเร็ว ผู้พากย์-เจรจาว่าไปเข้าเฝ้ามังกกรกัณฐ์ ปี่พาทย์ทำเพลงเสมอไปจนได้ 3 ไม้กลองเสนายักษ์ฝ่ายโรมคัลออกมา โดยทำยั่วออกมาหยุดที่หน้าเตียงพระ (ทางด้านขวาของจอ) ส่วนหัวแถวจะไปอยู่ทางด้านเตียงยักษ์ (ทางด้านซ้ายของจอ) ขณะที่ปี่พาทย์กำลังบรรเลงเพลงเสมออยู่

นั้น มังกรกัณฐ์จะกราบออกนั้งเดียว วาดวงวงศร เสนายักษ์ทั้งหมดถวายบังคม ปี่พาทย์จึงหยุดทันทีในท้ายกระบวนเพลงเสมอ เพราะการแสดงโขนทางหนัง จะพากย์เมือง ส่วนการแสดงโขนทางละคร จะร้องส่งรำต่างเมือง เนื้อความในคำพากย์และคำร้องจะเป็นเนื้อความเดียวกัน เกี่ยวกับเรื่องราชกิจ

เมื่อร้องหรือพากย์เมืองจบ เสนายักษ์ของทศกัณฐ์จะทูลว่าทศกัณฐ์สั่งให้ไปหาผู้พากย์-เจรจาจะพากย์บทมังกรกัณฐ์โกธรสำแดงฤทธิ์เดชด้วย เพลงหน้าพาทย์คุกพาทย์ ในขณะที่นั้นพวกเสนายักษ์จะต้องแสดงท่าทางขนพองสยองเกล้า เมื่อเพลงหน้าพาทย์คุกพาทย์จบแล้ว มังกรกัณฐ์ตั้งเสนายักษ์จัดทัพ เมื่อเสนายักษ์ทูลว่าจัดทัพเสร็จแล้ว ผู้พากย์-เจรจาจะพากย์ลงสรทรวงเครื่อง แล้วไปประชุมทัพในเพลงเสมอมาร หากปลายกราวใน เมื่อปี่พาทย์ทำเพลงเสมอ พวกเสนายักษ์จะเดินหายเข้าโรงประตูทางซ้าย แล้วเตรียมออกเมื่อเพลงกราวในขึ้นทางด้านประตูขวา เมื่อปี่พาทย์ทำเพลงกราวในได้ 3 ไม้กลอง เสนายักษ์หัวแถวจะออกเดินในเพลงกราวใน จากนั้น มังกรกัณฐ์จะออกตรวจพลทั้งฉากที่ 1 และฉากที่ 2

ตัวตลกก้นกลดทั้ง 2 ฉาก เมื่อตรวจพลเสร็จมังกรกัณฐ์บาคทำขึ้นทรวงราชรถ แล้วป้อนหน้าให้ปี่พาทย์หยุด ผู้พากย์-เจรจาจะพากย์รด 6 คำ หรือ 5 คำพากย์ แล้วปี่พาทย์ทำเพลงเจ็ด เสนายักษ์เดินนำรถไป 1 รอบ แล้วกลับมาตั้งแถวรดหยุดมังกรกัณฐ์ป้อนหน้าปี่พาทย์หยุด ผู้พากย์-เจรจาจะเจรจาพักทัพ เข้ากรุงลงกาและเรียกเพลงหน้าพาทย์พระยาเดิน มังกรกัณฐ์ขึ้นเฝ้าทศกัณฐ์ในเพลงพระยาเดิน ขณะนั้นมังกรกัณฐ์ลงจากรถแล้วเดินพระยาเดิน เสนายักษ์หายเข้าประตูซ้าย มังกรกัณฐ์เดินตาม

เสนายักษ์ฝ่ายกรุงลงกาออกทางประตูซ้ายเข้าเฝ้าในฉากท้องพระโรงลงกา ทศกัณฐ์กราบออกนั้งเดียว มังกรกัณฐ์ออกทางประตูขวาเข้าเฝ้าทศกัณฐ์ ปี่พาทย์หยุด ผู้พากย์-เจรจาจะเจรจาทศกัณฐ์ถามสารทุกข์สุกดิบสนทนาปราศรัย แล้วสั่งชาววิเสทจักสำหรับเทียบเครื่อง ตอนนี้อยู่ตรงจะเล่นกวนมุกตลก กินเลี้ยงในเพลงเช่นเหล่าแล้วพักทัพ เสร็จพักทัพในเพลงหน้าพาทย์เพลงร่ำ

ในตอนท้ายเพลงร่ำ ลีบแปดมงกุฎยกออก ท้ายแถวไปอยู่ด้านเตียงยักษ์ หัวแถวอยู่ตรงประตูขวาแถบจอ พญาวานรท้ายแถวออกตามตำแหน่ง สุครีพออกเป็นตัวสุดท้าย พิเภกจะนั่งหน้าเตียงเหนือสุครีพ พระรามอยู่ที่เตียงใหญ่ พระลักษมณ์อยู่ที่เตียงเล็ก ถ้าเป็นการแสดงโขนทางหนังจะ พากย์พลับพลา ถ้าเป็นการแสดงโขนทางละครจะร้องซ้ำปี ในเนื้อความเดียวกันเกี่ยวกับทัพที่ยกมา จบแล้วเจรจา โดย

พิเภก	ทูลว่า มังกรกัณฐ์เป็นผู้ยกมา
พระราม	ถามว่า จะให้ใครออกไปทำศึกจึงจะได้ชัยชนะ
พิเภก	ทูลว่า พระองค์ (พระราม) ต้องทรงยกออกไปเอง

พระรามสั่งจัดทัพแล้วเข้าห้องทรงเครื่องพร้อมทั้งพระลักษมณ์อนุชา จากนั้นไปที่ประชุมพลในเพลงหน้าพาทย์เสมอ หายปลายกรวณอก (บาทสฤณี) เมื่อปีพาทย์บรรเลงพวกสิบแปดมงกุฎจะค่อยๆ หายเข้าทางประตูขวาเหลือพระราม พระลักษมณ์ ออกตรวจพล 2 ฉาก แล้วขึ้นทรงราชรถปีพาทย์หยุด พากย์ชมรถ แล้วยกออกไปในเพลงเชิด สิบแปดมงกุฎและพญาวานรเชิด 1 รอบ ขณะนั้นพวกเสนายักษ์จะออกทางประตูซ้าย ทัพทั้ง 2 ออกมาประจัญทัพ ทั้งพระรามและมังกรกัณฐ์ป้องกันให้ปีพาทย์หยุด ผู้พากย์-เจรจาว่ากระชู้ประเทษทัพ ปีพาทย์ทำเพลงเชิด

มังกรกัณฐ์โกธรสั่งรบ พระรามสั่งรบเช่นกัน ปีพาทย์ทำเพลงเชิด เมื่อเข้ารบแล้ว มังกรกัณฐ์ลงจากราชรถเข้าตี พญาวานรออกรับรบกับมังกรกัณฐ์ ขึ้นรับลอยทุกตัว แล้วพระราม พระลักษมณ์เข้ารบขึ้นลอยเช่นกัน จนตีพลาด เมื่อปีพาทย์หยุด ผู้พากย์-เจรจาจะเจรจา มังกรกัณฐ์แผลงศรไปถูกกระพระรามขาด ปีพาทย์ทำเพลงร่ำแล้วโอด

พระรามแผลงศรไปถูกศร ไพร่พล ราชรถ กษัตริย์ ของมังกรกัณฐ์จนล้มทั้งหมด พระรามสำแดงฤทธิ์เป็นสัตว์กรในเพลงร่ำ เชิดแล้วโอด มังกรกัณฐ์ตกจากราชรถแลเห็นพระรามมี 4 กร ก็คิดว่าเป็นพระนารายณ์เกิดความกลัว เหาะขึ้นไปบนก้อนเมฆ นิमितตัวเป็นมังกรกัณฐ์หลายตัว จนเต็มท้องฟ้า รูปนิमितมังกรกัณฐ์ขึ้นบนรอกชักออกทุกเส้นในเพลงร่ำแล้วเชิดนั้นพระรามป้องกัน เจรจาถามพิเภกว่าตัวไหนเป็นมังกรกัณฐ์ตัวจริง พิเภกไม่อาจจะบอกได้ เพราะในตำราไม่ได้บอกเอาไว้

เกสรมาลาอาสาขึ้นไปชี้มังกรกัณฐ์ตัวจริง แต่ทูลว่าตัวเองจะต้องตาย เพราะเป็นเพื่อนร่วมน้ำสาบานศิษย์ครูเดียวกันกับมังกรกัณฐ์มาก่อน ว่าถ้าจะตายก็ขอให้ตายพร้อมกัน ระหว่างนี้ผู้พากย์-เจรจาจะเจรจาทะลุกับพระรามกับเกสรมาลา พระรามเสียใจ และเสียดายปีพาทย์ทำเพลงโอด เกสรมาลาทำให้เข้าลาพระราม พระลักษมณ์ และพญาวานรทุกตัวในเพลงเชิดจึง แล้วแผลงฤทธิ์เหาะขึ้นไปปีพาทย์ทำเพลงเชิดกลอง เกสรมาลาตัวบนรอกออก คนชักรอกค่อยๆ ชักเกสรมาลาเข้าหา มังกรกัณฐ์ตัวจริง พระรามเห็นแล้วแผลงศรไปจนถูกมังกรกัณฐ์ตกจากรอก พร้อมเกสรมาลา ตัวปลอมทั้งหมดให้ชักหายเข้าทางซ้ายและทางขวาในขณะที่ปีพาทย์ทำเพลงเชิดแล้วโอด พระรามเจรจาโอด เพราะเสียดายเกสรมาลา

พิเภก ทูลว่า เกสรมาลาไม่ได้ตายเพราะศรพรหมาสตร์ แต่ตายเพราะกระดุกสันหลังหัก ให้พระรามแผลงศรเป็นลมพัด เพราะพระอิศวรสั่งไว้ว่า บรรดาเทพที่จุติเป็นสาววานรในกองทัพพระราม ถ้าตายแล้วมีลมพัดมาต้องร่างกายก็จะฟื้นขึ้นมา

พระรามแผลงศรตามที่พิเภกแนะนำ ปี่พาทย์ทำเพลงร่ำ ในทำนองเพลงร่ำเกสรมาลา จึงฟื้นขึ้น เมื่อเกสรมาลาฟื้นแล้วจึงเป็นจบการแสดง

บทที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ เป็นเพียงตอนหนึ่งเท่านั้น ที่ไม่ได้ใช้หลักวิชาการชักจูงข้อชวนมากนัก

4.2.7 กระบวนทำรำ การแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์ เป็นการแสดงโดยผู้แสดงที่มีความสามารถในการแสดงโขน ซึ่งดำเนินการแสดงตามจารีตของการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณ เช่น การรำเพลงช้าปี การรำตรวจพล การรำเพลงหน้าพาทย์ การรำตีบท เป็นต้น

1) การรำเพลงช้าปี เป็นการรำของตัวละครเอก เช่น พระราม ทศกัณฐ์ เป็นต้น เมื่อเริ่มต้นการแสดงในแต่ละฉาก เพื่อกล่าวถึงตัวละครและเหตุการณ์ในตอนนั้นๆ กระบวนเพลงช้าปี⁴³ ประกอบด้วยจำนวน 6 คำกลอน ได้แก่ การร้องเพลงช้าปีจำนวน 2 คำกลอน การร้องส่งรำ จำนวน 2 คำกลอน และการร้องรื้อรำจำนวน 2 คำกลอน แล้วต่อด้วยการเจรจา ปัจจุบันนิยมจัดการแสดงเพียง 2 คำกลอนเท่านั้น

ตัวอย่าง กระบวนเพลงช้าปี ทางการร้องโดยเฉพาะของกรมมัตลี คงประภัสร์⁴⁴ เพื่อให้สอดคล้องกับการรำตีบทของผู้แสดง ดังนี้

	ช้าปี	
เมื่อนั้น		พระรามสุริย์วงศ์ทรงศร
เสด็จออกพลับพลาพนาค		หมุ่นิกรนอบน้อมอยู่พร้อมเพรียง

⁴³ สัมภาษณ์ วีระ มีเหมือน, 15 มกราคม 2551.

⁴⁴ วีระ มีเหมือน, “โขนชักจอก : การแสดง” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2 (2542) : หน้า 817.

จะเป็นเครื่องเงินทั้งสิ้น และเพชรที่ใช้เป็นเครื่องประดับจะมีลักษณะเป็นสี่รูปร่างคล้ายกับเพชรของการแสดงลิเก⁴⁶

ภาพที่ 36 ทับทรวง ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

ภาพที่ 37 สังวาล ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

⁴⁶สัมภาษณ์ ประเมษฐ์ บุณยะชัย ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, 20 กุมภาพันธ์ 2552.

ภาพที่ 38 ปั้นเหน่งหรือเข็มขัด ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 39 ทองกรหรือกำไลแฝง ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

หัวโขนที่ใช้ในการแสดงจะเป็นหัวโขนของเก่าและหัวโขนที่สร้างโดยครุหลายท่าน เช่น หม่อมราชวงศ์จรรยาสุวสดี สุขสวัสดิ์ ครูชิต แก้วดวงใหญ่ นางถนอม ขวงศรี เป็นต้น กล่าวกันว่า หัวโขนของนางถนอม ขวงศรี⁴⁷ มีลักษณะพิเศษ คือ จะมีการเจาะรูบริเวณใบหู เพื่อให้ผู้แสดงโขนสามารถได้ยินเสียงการพากย์-เจรจา การขับร้อง และเสียงดนตรี ได้อย่างชัดเจน

⁴⁷ สัมภาษณ์ นัตรา พูนจำ, 12 มิถุนายน 2551.

ภาพที่ 40 หน้าพระฤๅษี ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 41 ชฎาพระ ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 42 มงกุฏนาง ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

ภาพที่ 43 ปิ่นจู่หรีงเพชร ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

ภาพที่ 44 หัวโขนมัจฉานู ของคณะโขนหลวงราชวงศ์
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

4.2.9 ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง การแสดงโขนจะบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์ ขนาดของวงจะเป็นไปตามลักษณะของโอกาสที่แสดง สามารถใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า วงปี่พาทย์เครื่องคู่ หรือวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ก็ได้ วงปี่พาทย์ที่ร่วมแสดงกับคณะโขนหลวงราชวงศ์⁴⁸ ได้แก่ คณะกาหลง คณะจกกล คณะคลองบางใหญ่ เป็นต้น

วงปี่พาทย์ เป็นวงดนตรีที่ประกอบด้วยเครื่องประเภท "เครื่องตี" เป็นเครื่องดนตรีสำคัญหรือเป็นตัวเอก ได้แก่ ระนาด กับ ฉิ่งวง และมีเครื่องเป่าคือ ปี่ เป็นตัวสำคัญรองลงมา นอกจากนั้นมีเครื่องประกอบจังหวะอื่น ๆ เช่น กลอง, ฉิ่ง, ฉาบ วงปี่พาทย์สามัญสำหรับประกอบการแสดง และ ประโคมในงานทั่วไป มี 3 ขนาด ดังนี้

⁴⁸ สัมภาษณ์ สมยศ พึ่งเพาะปลุก, 20 มิถุนายน 2550.

วงปี่พาทย์เครื่องห้า ใช้เครื่องดนตรีและผู้บรรเลงคือ ระนาดเอก 1 คน ฉิ่งวงใหญ่ 1 คน ปี่ใน 1 คน ฉิ่ง 1 คน ตะโพนหรือกลองทัด 1 คน

ภาพที่ 45 วงปี่พาทย์เครื่องห้า
ที่มา : สำนักงานส่งเสริมศิลปากร

วงปี่พาทย์เครื่องคู่ ระนาดเอก 1 คน ระนาดทุ้ม 1 คน ฉิ่งวงใหญ่ 1 คน ฉิ่งวงเล็ก 1 คน ปี่ใน 1 คน ฉิ่งโหม่ง ฉิ่ง 1 คน ฉาบ 1 คน ตะโพนหรือกลองทัด 1 คน

ภาพที่ 46 วงปี่พาทย์เครื่องคู่
ที่มา : สำนักงานส่งเสริมศิลปากร

วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ ใช้เครื่องดนตรีบรรเลง คือ ระนาดเอก 1 คน ระนาดทุ้ม 1 คน ระนาดเอกเหล็ก 1 คน ระนาดทุ้มเหล็ก 1 คน ฉิ่งวงใหญ่ 1 คน ฉิ่งวงเล็ก 1 คน ปี่ใน 1 คน ปี่นอก 1 คน ฉิ่งโหม่ง นึ่ง 1 คน ฉาบ 1 คน ตะโพนหรือกลองทัด 1 คน

ภาพที่ 47 วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่

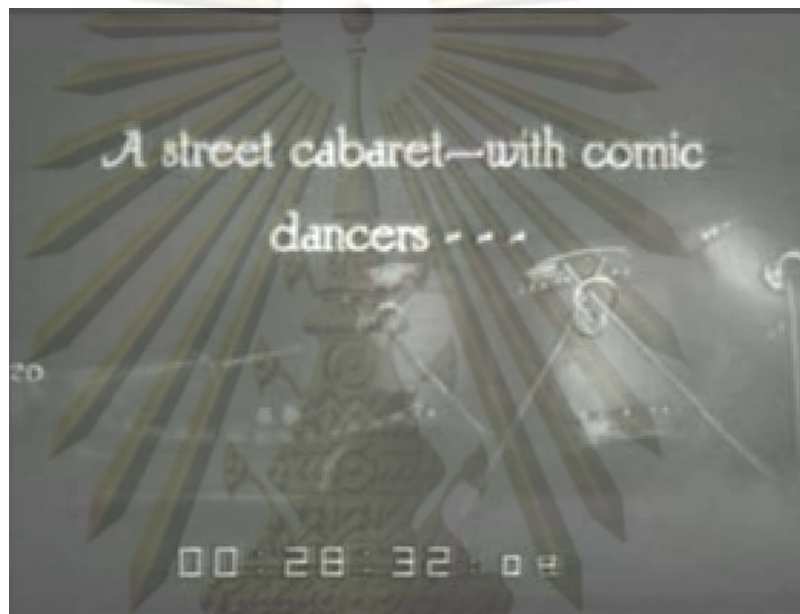
ที่มา : สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

หมายเหตุ : วงปี่พาทย์ไม้แข็งทั้งสามชนิดนี้ ไม้ที่ผู้เล่นใช้ในการบรรเลงระนาด จะใช้ไม้แข็ง (หัวหุ้มที่ใช้ตีจะแข็งทำให้เสียงดัง แข็ง เกรี้ยวกราด) สำหรับกลองอาจใช้กลองแขกดี แทนกลองทัดและตะโพนได้ในการบรรเลงเป็นบางเพลง

ข้อสังเกต เกี่ยวกับจำนวน,ประเภทของวงแต่ละประเภท ลองพิจารณาความแตกต่างเหล่านี้

- วงปี่พาทย์เครื่องห้า มีจำนวนเครื่องดนตรีอย่างละ 1 ชั้น
- วงปี่พาทย์เครื่องคู่ มีจำนวนเครื่องดนตรีอย่างละ คู่ กล่าวคือ มีทั้งระนาดเอก ระนาดทุ้ม ฉิ่งวงเล็ก ฉิ่งวงใหญ่
- หากวงใด มีระนาดเล็กด้วย นั่นคือวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่
- วงปี่พาทย์ไม้นวม ใช้เครื่องดนตรี ผู้บรรเลง ,และขนาดของวง เหมือนกับวงปี่พาทย์ไม้แข็งเกือบทุกอย่าง ส่วนที่แตกต่างก็คือ
- ใช้ ขลุ่ยเพียงออ แทนปี่ใน
- เพิ่ม ซออู้
- ใช้ไม้นวมตีระนาดเอกไม่ระนาดเอกเหล็ก (ทำให้เสียงนุ่มนวลขึ้น)น

การวางตำแหน่งวงปีพาทย์ในการแสดงโขนหน้าจอในอดีตจะตั้งอยู่กึ่งกลางหน้าเวทีหันหลังให้กับผู้ชม โดยทำเป็นเวทียกพื้นสูงเล็กน้อย ต่อมาจึงย้ายไปอยู่ด้านหลังเวทีเพื่อไม่ให้บังผู้ชม การย้ายตำแหน่งของวงปีพาทย์ทำให้นักดนตรีเห็นผู้แสดงไม่ชัดเจน จึงต้องใช้ไม้ขัดกันเป็นรูปเครื่องกากบาทตอนล่างของจอหนังใหญ่ ให้มีช่องว่างพอสมควรที่จะมองเห็นผู้แสดง และเครื่องดนตรี “กลองทัด” ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีหนึ่งในวงปีพาทย์ แต่ก่อนจะมี 3 ใบ (ปัจจุบันมีเพียง 2 ใบ) เรียกว่า “กลองทัดเถา”⁴⁹

ภาพที่ 48 กลองทัดเถา

ที่มา : <http://www.youtube.com>

4.3 การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน

เมื่อ พุทธศักราช 2490 หลังจากที่หลวงราชวงศ์ภักดีไปเที่ยวจังหวัดภาคใต้ กลับมาป่วยเป็นไข้กระเสาะกระแสะเรื่อยมา อาการกำเริบและถึงแก่กรรมอย่างสงบ ในวันที่ 11 กันยายน พุทธศักราช 2490 หม่อมราชวงศ์หญิงแส วัชรวิงศ์ ผู้เป็นน้องสาวได้รับสืบดำเนินกิจการคณะโขนหลวงราชวงศ์ในเวลาต่อมา จนกระทั่งท่านชราภาพ หม่อมราชวงศ์แส วัชรวิงศ์ มีอาการสายตามองไม่ค่อยชัดเจน ที่เรียกกันว่า ตาบอดตาใส ครูทองเริ่ม มงคลนัฏจึงเป็นผู้ช่วยการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์

⁴⁹ สัมภาษณ์ เวณิช เชียรวิงศ์, 16 ตุลาคม 2551.

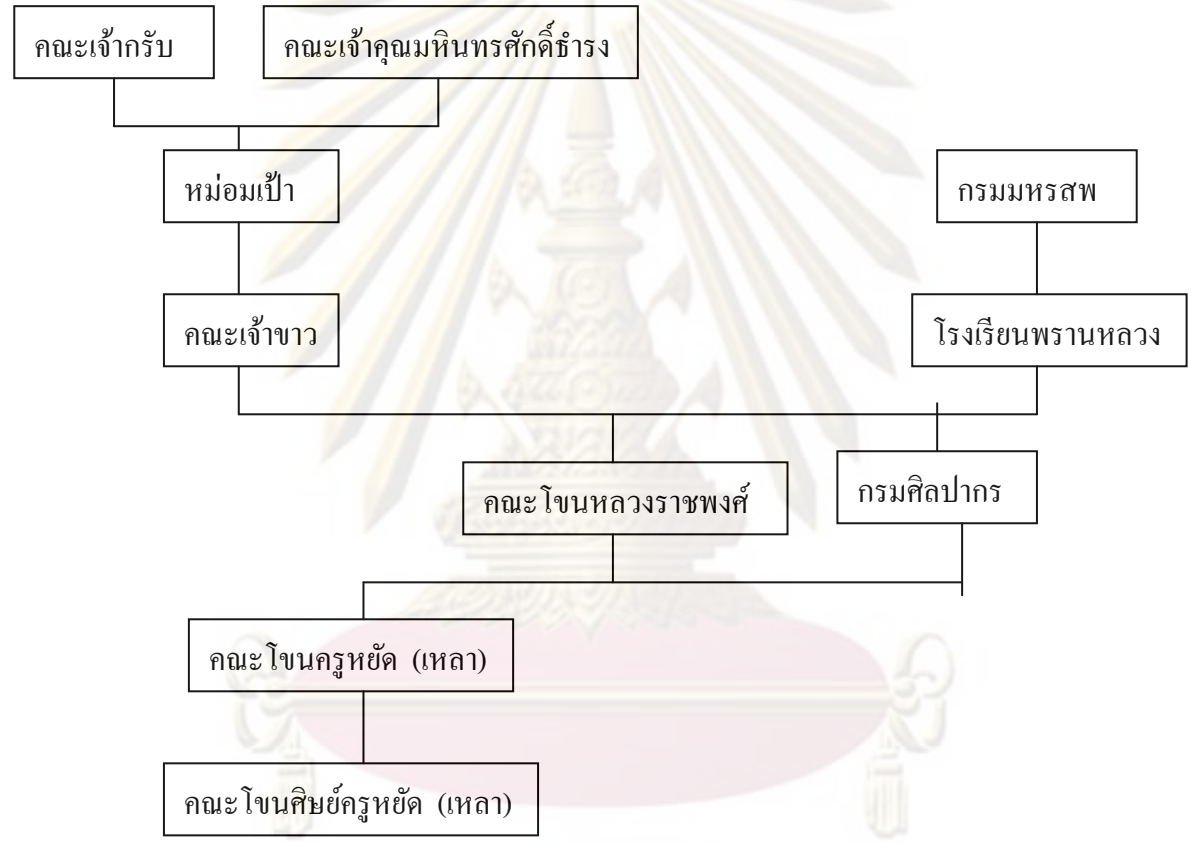

ภาพที่ 32 หม่อมราชวงศ์เสว วัชรวิงศ์ กับครูทองเริ่ม มงคลนัฏ
ที่มา : นิตยสารศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1

พุทธศักราช 2515 คณะโขนหลวงราชวงศ์ได้เลิกสืบไป และได้นำเครื่องโรงเครื่องแต่งกาย และเครื่องประดับถวายวัดแจ้ง อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ซึ่งเป็นประจำราชสกุลวัชรวิงศ์ เมื่อมีการจัดการแสดงโขนจึงนำมาใช้ประกอบการแสดงและทำบุญบริจาควัดเป็นครั้งคราวไป ต่อมานายวีระ มีเหมื่อน ได้ขอซื้อเครื่องโขนยกโรงและตั้งคณะโขนซักรอกศิษย์ครูหยัด (เหลา) ใน พุทธศักราช 2524⁵⁰ ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่บ้านพักอำเภอสามโก้ จังหวัดอ่างทอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁰สัมภาษณ์ วีระ มีเหมื่อน, 30 มกราคม 2552.

ตารางที่ 4 แผนภูมิการสืบทอดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์

ภาพที่ 33 บ้านพักของนายวิระ มีเหมือน อำเภอสามโก้ จังหวัดอ่างทอง
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวน

4.3.1 กรมศิลปากร เมื่อ พุทธศักราช 2476 ตั้ง “แผนกละครและสังคีต” สังกัด กองศิลปวิทยาการ กรมศิลปากร โดย พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ เป็นอธิบดีกรมศิลปากร ได้เริ่มฟื้นฟูศิลปปะการแสดงสำคัญของชาติ ได้แก่ โขน ละครรำ เป็นต้น ด้วยการรวบรวมผู้ทรงคุณวุฒิ ทางนาฏศิลป์ไทยเข้ารับราชการในกรมศิลปากร ผู้ที่เกี่ยวข้องกับคณะโขนหลวงราชพงศ์หลาย ท่านได้เข้ารับราชการในกรมศิลปากรด้วยเช่นกัน ได้แก่ ครูมัลลี คงประภัสร์ ครูหุ่น ปัญญาพล ครูเดช ปัญญาพล ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์ ครูหยัด ช่างทอง ครูเจริญ จันทร์เพื่อน ครูเจริญ เวชเกษม ครูปัญญา นิตยสุวรรณ เป็นต้น

การสืบทอดองค์ความรู้ในกรมศิลปากร จะเป็นการรวบรวมองค์ความรู้จาก ผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านเป็นแบบฉบับเดียวกันในรูปแบบของหลักสูตร แต่การสืบทอดองค์ความรู้ เฉพาะทางของแต่ละท่านจะถ่ายทอดเมื่อมีการจัดการแสดงทั้งงานในและนอกราชการ

ยกตัวอย่างเช่น ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์³⁴ ครูฝ้ายยักษ์ เมื่อทำการสอนในวิทยาลัย นาฏศิลป์ จะทำการสอนนาฏศิลป์ไทย โขน-ยักษ์ ตามหลักสูตรที่เป็นแบบฉบับเดียวกันกับครูท่าน อื่นๆ เมื่อมีจัดการแสดงโขนที่ท่านได้รับให้ฝึกซ้อมการแสดงเฉพาะตัวละครสำคัญ เช่น นนททุก มุลพลัม สัมมะนังกา ยักษ์กุมาร เป็นต้น ท่านก็จะถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีกลวิธีเฉพาะให้ผู้แสดง

³⁴ สัมภาษณ์ ประดิษฐ์ ศิลปสมบัติ ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิต พัฒนศิลป์ กรมศิลปากร, 21 มกราคม 2552.

คนนั้น หรือการจัดการแสดงโขนนอกราชการ ที่เรียกกันว่า “งานนอก” ครูทองเริ่ม มงคลนัฏ ก็จะมาแสดงและถ่ายทอดกลวิธีการแสดงให้กับผู้แสดงอย่างเต็มที่

4.3.2 คณะโขนศิษย์ครูหัต (เหล่า) จัดการแสดงโขนโดยครูวีระ มีเหมือน ศิลปินพื้นบ้านดีเด่นประจำจังหวัดนนทบุรี พุทธศักราช 2542 เป็นศิษย์ของครูหัต เพิ่มสุวรรณ ที่ทำการแสดงโขนชั่วคราวต่อจากคณะโขนหลวงราชวงศ์ ปัจจุบันครูวีระ มีเหมือน ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงโขนชั่วคราว การแสดงหนังใหญ่ การทำหัวโขน ด้วยการรับเชิญไปสอนหนังสือให้แก่สถาบันการศึกษา และผู้เรียนตามอัยาศัยจากชุมชนต่าง ๆ

ภาพที่ 51 ครูวีระ มีเหมือน
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ศูนย์วิจัยและพัฒนา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุป

หลวงราชพงศัภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) ก่อตั้ง “คณะโขนหลวงราชพงศั” ขึ้นเมื่อ พุทธศักราช 2470 เพื่อดำเนินรอยตามบรรพบุรุษแห่งราชสกุลวัชรวิงศ์ รวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ ที่แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพอื่น มาร่วมกันจัดการแสดงโขน และผู้แสดงคณะเจ้าขาว ซึ่งเป็นการสืบทอดการจัดการแสดงของราชสกุลวัชรวิงศ์ คือ คณะเจ้าขาว ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ซึ่งเป็นพระบิดาของหลวงราชพงศัภักดี

ผู้แสดง ของคณะโขนหลวงราชพงศั เป็นการร่วมแสดงของกลุ่มนาฏยศิลป์ต่าง ๆ กลุ่มนาฏยศิลป์ที่ทำการแสดงเมื่อเริ่มก่อตั้งคณะมี 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง และกลุ่มคณะละครเจ้าขาว ตั้งแต่ พุทธศักราช 2490 ถึง พุทธศักราช 2515 คือ หลังจากที่หลวงราชพงศัภักดีถึงแก่กรรมจนถึงยุบเลิกคณะโขนหลวงราชพงศั ซึ่งอยู่ในความดูแลของหม่อมราชวงศ์เส วัชรวิงศ์ น้องสาวของหลวงราชพงศัภักดี และครูทองเริ่ม มงคลนัญญ เป็นผู้ช่วยการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศั มี 2 กลุ่ม กลุ่มกรมศิลปากร กลุ่มนอกกรมศิลปากร

การฝึกซ้อม ของคณะโขนหลวงราชพงศั มีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของผู้แสดง ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1. กลุ่มกรมศิลปากร ซึ่งเป็นนักเรียน ของโรงเรียนนาฏศิลป์ ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร การฝึกซ้อมจะเป็นไปตามการศึกษาวิชานาฏศิลป์ไทย-โขน ตามหลักสูตรของโรงเรียนนาฏศิลป์ 2. กลุ่มนอกกรมศิลปากร ผู้แสดงเป็นนาฏยศิลป์อิสระ ที่ไม่ได้รับราชการในกรมศิลปากร การฝึกซ้อมของผู้แสดงกลุ่มนี้จะอยู่ในความควบคุมของครูฝ่ายต่างๆ ได้แก่ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง โดยครูแต่ละท่านจะทำการฝึกซ้อมแตกต่างกันไป สถานที่ฝึกซ้อมส่วนใหญ่จะเป็นบ้านของครูแต่ละท่าน การฝึกซ้อมของผู้แสดงกลุ่มนี้จะอยู่ในความควบคุมของครูฝ่ายต่างๆ โดยครูแต่ละท่านจะทำการฝึกซ้อมแตกต่างกันไป สถานที่ฝึกซ้อมส่วนใหญ่จะเป็นบ้านของครูแต่ละท่าน

วิธีการแสดง เมื่อมีการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศั ครูผู้ฝึกซ้อม การแสดงโขนแต่ละฝ่าย ได้แก่ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง จะคัดเลือกผู้แสดงที่ได้ฝึกซ้อมมาแล้ว โดยส่วนใหญ่ที่ผู้แสดงจะทราบบทบาทของตัวละครในการแสดงตอนต่างๆ ที่จะต้องแสดง เมื่อไปถึงสถานที่แสดงหรือก่อนจะแต่งตัวเท่านั้น ซึ่งครูจะเป็นผู้ทบทวนและฝึกซ้อมเพิ่มเติมเฉพาะในบทบาทของตัวละครนั้นๆ ในส่วนของกลวิธีการแสดงโขนเท่านั้น

การจัดแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศั เป็นการแสดงโขนที่มีวิธีการแสดงตามแบบแผนของการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณทุกประการ

การดำเนินเรื่องราว คณะโขนหลวงราชพงศ์จะจัดการแสดงโขนในแต่ละครั้งด้วยเรื่อง รามเกียรติ์ ชุดต่างๆ โดยทั่วไปจับตอนเพียง 2-3 คีตกำนั้น

กระบวนท่ารำ การแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ดำเนินการแสดงตามจารีตของการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณ เช่น การรำเพลงช้าปี การรำตรวจพล การรำเพลงหน้าพาทย์ การรำตีบท เป็นต้น

ขั้นตอนการแสดง ของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นคณะโขนเอกชนที่มีลักษณะเด่น คือ มีโรงโขน การติดตั้งรถ เครื่องแต่งกาย และผู้แสดงเป็นของตนเอง ดังนั้น เมื่อมีการแสดงโขนขึ้น คณะโขนหลวงราชพงศ์สามารถดำเนินการจัดการแสดงโขนได้เองทั้งหมด

เครื่องแต่งกายและหัวโขน ของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ได้รับเครื่องแต่งกายและหัวโขนมาจากคณะละครเจ้าขาว อีกทั้งมีการสร้างเครื่องแต่งกายเพิ่มขึ้นด้วย เครื่องประดับส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องเงินทั้งสิ้น และเพชรที่ใช้เป็นเครื่องประดับจะมีลักษณะเป็นสีรุ้งคล้ายกับเพชรของการแสดงลิเก หัวโขนที่ใช้ในการแสดงจะเป็นหัวโขนของเก่าและหัวโขนที่สร้างโดยครูลหลายท่าน เช่น หม่อมราชวงศ์จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ครูชิต แก้วดวงใหญ่ ถนอม ยวงศิริ เป็นต้น

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง การแสดงโขนจะบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์ วงปี่พาทย์ที่ร่วมแสดงกับคณะโขนหลวงราชพงศ์ ได้แก่ คณะกาหลง คณะจงกล คณะคลองบางใหญ่ เป็นต้น

โอกาสและสถานที่แสดง คณะโขนหลวงราชพงศ์จะจัดการแสดงโขนเนื่องในงานมงคลและงานอวมงคล สถานที่จัดการแสดงส่วนใหญ่จะเป็นวัดวาอาราม การตระเวนเดินทางไปตามจังหวัดเกือบทั่วประเทศไทย

การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. 2490 หลังจากที่หลวงราชพงศ์ภักดีไปเที่ยวจังหวัดภาคใต้ กลับมาป่วยเป็นไข้กระเสาะกระแสะเรื่อยมา อาการกำเริบและถึงแก่กรรมอย่างสงบ ในวันที่ 11 กันยายน พุทธศักราช 2490 หม่อมราชวงศ์หญิงกระแสะ วัชรวิงส์ ผู้เป็นน้องสาวได้รับสืบดำเนินกิจการคณะโขนหลวงราชพงศ์ต่อมา จนกระทั่งท่านชราภาพจึงได้เลิกเล่นไป เมื่อ พุทธศักราช 2515

กรมศิลปากร ผู้ที่เกี่ยวข้องกับคณะโขนหลวงราชพงศ์หลายท่านได้เข้ารับราชการในกรมศิลปากรด้วยเช่นกัน ได้แก่ ครูมัลลิก คงประภัสร์ ครูหุ่่น ปัญญาพล ครูเดช ปัญญาพล ครูทองเริ่ม มงคลนฤ ครูหยัด ช่างทอง ครูเจริญ จันท์เพื่อน ครูเจริญ เวชเกษม ครูปัญญา นิตยสุวรรณ เป็นต้น

คณะศิษย์ครุหัต (เหล่า) จัดการแสดงโขนโดยครูวาระ มีเหมือน ศิลปิน
พื้นบ้านดีเด่นประจำจังหวัดนนทบุรี พุทธศักราช 2542 เป็นศิษย์ของครุหัต เพิ่มสุวรรณ ที่ทำการ
แสดงโขนชักรอกต่อจากคณะโขนหลวงราชวงศ์ ปัจจุบันครูวาระ มีเหมือน ถ่ายทอดองค์ความรู้
ด้านศิลปะการแสดงโขน การแสดงหนังใหญ่ การทำหัวโขน ด้วยการรับเชิญไปสอนหนังสือ
ให้แก่สถาบันการศึกษา และผู้เรียนตามอัคราศัยจากชุมชนต่างๆ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและลักษณะการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ โดย หลวงราชวงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) และเพื่อวิเคราะห์การสืบทอดและลักษณะการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ในปัจจุบัน โดยการศึกษาลักษณะการจัดการแสดงและเอกลักษณ์การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ ในระหว่างปี พ.ศ. 2470 ซึ่งเป็นปีก่อนตั้งคณะและจัดการแสดง ถึง พ.ศ. 2515 ซึ่งเป็นปีที่ยุบคณะ และศึกษาลักษณะการสืบทอดและวิธีการถ่ายทอดการแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์ในปัจจุบัน

วิธีการดำเนินการวิจัย ใช้วิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัยพบว่า ราชสกุลวัชรวิงศ์ เป็นมหาสาขาในพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย พระมหากษัตริย์องค์ที่ 2 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ต้นราชสกุล คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวศรีวัชรินทร พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าจอมมาดามน้อยระนาด สมาชิกราชสกุลวัชรวิงศ์ทุกลำดับชั้น นอกจากการเข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณแล้ว ต่างให้ความสนใจศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างต่อเนื่อง ได้แก่

เจ้าจอมมารดาน้อยระนาด เป็นธิดาของเจ้าสัวสุน หนีพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก เข้ามายังกรุงธนบุรี ต่อมารับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอภัยพิพิธ (สุน) รับราชการในกรมท่าซ้าย เจ้าจอมมารดาน้อยระนาด เป็นผู้ที่มีความสามารถในการบรรเลงระนาด ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า “น้อยหน่อระนาด” และเป็นผู้ให้กำเนิดประเพณีรำพาข้าวสาร มีจุดเริ่มต้นขึ้นที่วัดแจ้ง ซึ่งเป็นวัดประจำราชสกุลวัชรวิงศ์ บางแห่งกล่าวกันว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ เป็นผู้ให้กำเนิดประเพณีรำพาข้าวสาร โดยชาวนนทบุรีเรียกประเพณีนี้ว่า “รำพาข้าวสารพระองค์เจ้าขาว”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าจอมมาดาอ่อนระนาด ทรงกำกับกรมช่างทองสิบหมู่ ทรงกำกับกรมล้อมพระราชวัง ทรงว่าการกรมวัง เป็นองค์ประธานว่าความศาลราชตระกูล ทรงเป็นองค์ประธานที่ประชุมพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทรงเป็นที่ปรึกษาองคมนตรี ทรงจัดตั้งนิมิตทอดที่วัดแจ้ง บ้านสามโลก เมืองปทุมธานีเป็นประจำ โดยเฉพาะการจัดการแสดงโขนที่เรียกว่า “โขนราชวงศ์”

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ พระนามเดิมว่า “หม่อมเจ้าขาว วัชรวิงศ์” เป็นพระโอรสลำดับที่ 9 ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ ทรงว่าการกรมโขนใน พ.ศ. 2419-2436 และทรงเป็นเจ้าของคณะเจ้าขาว และมีโรงละครของพระองค์เอง จัดการแสดงละครรำหลายชนิด ทั้งละครใน ละครนอก และละครพันทาง ที่มีชื่อเสียงมาก ต่อมาครูละครและผู้แสดงได้ถ่ายทอดองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทยให้กับคณะละครอื่นๆ ด้วย

หลวงราชพงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) เป็นโอรสในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ กับหม่อมราชวงศ์แฉล้ม วัชรวิงศ์ ได้จัดตั้งคณะ “โขนหลวงราชพงศ์” เพื่อดำเนินรอยตามตระกูลวัชรวิงศ์ โดยรวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ ที่แยกย้ายกันไปมารวมกันจัดการแสดงโขน และกลุ่มแสดงคณะเจ้าขาว จนมีชื่อเสียงมากในการจัดการแสดงโขนชักรอก

หลวงราชพงศ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) ก่อตั้ง “คณะโขนหลวงราชพงศ์” ขึ้นเมื่อ พุทธศักราช 2470 เพื่อดำเนินรอยตามบรรพบุรุษแห่งราชสกุลวัชรวิงศ์ รวบรวมนักเรียนโรงเรียนพรานหลวง กรมมหรสพ ที่แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพอื่น มาร่วมกันจัดการแสดงโขน และผู้แสดงคณะเจ้าขาว ซึ่งเป็นการสืบทอดการจัดการแสดงของราชสกุลวัชรวิงศ์ คือ คณะเจ้าขาว ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ซึ่งเป็นพระบิดาของหลวงราชพงศ์ภักดี

การจัดการแสดงของคณะโขนหลวงราชพงศ์ จะจัดการแสดงโขนในรูปแบบของการแสดงโขนหน้าจอเป็นหลัก และนิยมจัดการแสดงโขนชักรอก เป็นการใช้กลวิธีอย่างหนึ่ง โดยการนำออกมาใช้ประกอบการแสดงโขนหน้าจอ ทำให้การแสดงโขนมีความน่าสนใจมากขึ้น การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชพงศ์มีชื่อเสียงมาก และการแสดงโขนในรูปแบบอื่นๆ คือ การแสดงโขนหน้าไฟ

ผู้แสดง ของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นการร่วมแสดงของกลุ่มนาฏยศิลป์
 ต่างๆ กลุ่มนาฏยศิลป์ที่ทำการแสดงเมื่อเริ่มก่อตั้งคณะมี 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักเรียนโรงเรียน
 พรานหลวง และกลุ่มคณะละครเจ้าขาว ตั้งแต่ พุทธศักราช 2490 ถึง พุทธศักราช 2515 คือ
 หลังจากที่หลวงราชพงศ์ภักดีถึงแก่กรรมจนถึงยุบเลิกคณะโขนหลวงราชพงศ์ ซึ่งอยู่ในความดูแล
 ของหม่อมราชวงศ์แส วัชรวิงศ์ น้องสาวของของหลวงราชพงศ์ภักดี และครูทองเริ่ม มงคลนัญ
 เป็นผู้ช่วยการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ มี 2 กลุ่ม กลุ่มกรมศิลปากร และ
 กลุ่มนอกกรมศิลปากร

การฝึกซ้อม ของคณะโขนหลวงราชพงศ์ มีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะ
 ของผู้แสดง ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1. กลุ่มกรมศิลปากร ซึ่งเป็นนักเรียน ของโรงเรียน
 นาฏศิลป์ ปัจจุบันเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร การฝึกซ้อมจะ
 เป็นไปตามการศึกษาวิชานาฏศิลป์ไทย-โขน ตามหลักสูตรของโรงเรียนนาฏศิลป์ 2. กลุ่มนอก
 กรมศิลปากร ผู้แสดงเป็นนาฏยศิลป์อิสระ ที่ไม่ได้รับราชการในกรมศิลปากร การฝึกซ้อมของผู้
 แสดงกลุ่มนี้จะอยู่ในความควบคุมของครูฝ่ายต่างๆ โดยครูแต่ละท่านจะทำการฝึกซ้อมแตกต่างกัน
 ไป สถานที่ฝึกซ้อมส่วนใหญ่จะเป็นบ้านของครูแต่ละท่าน

วิธีการแสดง เมื่อมีการจัดการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ครูผู้ฝึกซ้อม
 การแสดงโขนแต่ละฝ่าย ได้แก่ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง จะคัดเลือกผู้แสดงที่ได้
 ฝึกซ้อมมาแล้ว โดยส่วนใหญ่ที่ผู้แสดงจะทราบบทบาทของตัวละครในการแสดงตอนต่างๆ ที่
 จะต้องแสดง เมื่อไปถึงสถานที่แสดงหรือก่อนจะแต่งตัวเท่านั้น ซึ่งครูจะเป็นผู้ทบทวนและฝึกซ้อม
 เพิ่มเติมเฉพาะในบทบาทของตัวละครนั้นๆ ในส่วนของกลวิธีการแสดงโขนเท่านั้น

การจัดแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นการแสดงโขนที่มีวิธีการแสดง
 ตามแบบแผนของการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณทุกประการ

การดำเนินเรื่องราว คณะโขนหลวงราชพงศ์จะจัดการแสดงโขนในแต่ละครั้งด้วย
 เรื่อง รามเกียรติ์ ชุดต่างๆ โดยทั่วไปจับตอนเพียง 2-3 คีตกเท่านั้น

กระบวนท่ารำ การแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ดำเนินการแสดงตาม
 จาริตของการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณ เช่น การรำเพลงช้าปี การรำตรวจพล การรำเพลงหน้า
 พาทย์ การรำตีบท เป็นต้น

ขั้นตอนการแสดง ของคณะโขนหลวงราชพงศ์ เป็นคณะโขนเอกชนที่มีลักษณะเด่น คือ มีโรงโขน การติดตั้งรถ เครื่องแต่งกาย และผู้แสดงเป็นของตนเอง ดังนั้น เมื่อมีการแสดงโขนขึ้น คณะโขนหลวงราชพงศ์สามารถดำเนินการจัดการแสดงโขนได้เองทั้งหมด

เครื่องแต่งกายและหัวโขน ของคณะโขนหลวงราชพงศ์ ได้รับเครื่องแต่งกายและหัวโขนมาจากคณะละครเจ้าขาว อีกทั้งมีการสร้างเครื่องแต่งกายเพิ่มขึ้นด้วย เครื่องประดับส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องเงินทั้งสิ้น และเพชรที่ใช้เป็นเครื่องประดับจะมีลักษณะเป็นสีรุ้งคล้ายกับเพชรของการแสดงลิเก หัวโขนที่ใช้ในการแสดงจะเป็นหัวโขนของเก่าและหัวโขนที่สร้างโดยครูหลายท่าน เช่น หม่อมราชวงศ์จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ครูชิต แก้วดวงใหญ่ อนุม ยวงศรี เป็นต้น

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง การแสดงโขนจะบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์ วงปี่พาทย์ที่ร่วมแสดงกับคณะโขนหลวงราชพงศ์ ได้แก่ คณะกาหลง คณะจงกล คณะคลองบางใหญ่ เป็นต้น

โอกาสและสถานที่แสดง คณะโขนหลวงราชพงศ์จะจัดการแสดงโขนเนื่องในงานมงคลและงานอวมงคล สถานที่จัดการแสดงส่วนใหญ่จะเป็นวัดวาอาราม การตระเวนเดินทางไปตามจังหวัดเกือบทั่วประเทศไทย

การสืบทอดและลักษณะการแสดงในปัจจุบัน เมื่อ พุทธศักราช 2490 หลังจากที่หลวงราชพงศ์ภักดีไปเที่ยวจังหวัดภาคใต้ กลับมาป่วยเป็นไข้กระเสาะกระแสะเรื่อยมา อาการกำเริบและถึงแก่กรรมอย่างสงบ ในวันที่ 11 กันยายน พุทธศักราช 2490 หม่อมราชวงศ์หญิงกระแสะ วัชรวิงศ์ ผู้เป็นน้องสาวได้รับสืบดำเนินกิจการคณะโขนหลวงราชพงศ์ต่อมา จนกระทั่งท่านชราภาพจึงได้เลิกสืบทอดไป เมื่อ พุทธศักราช 2515

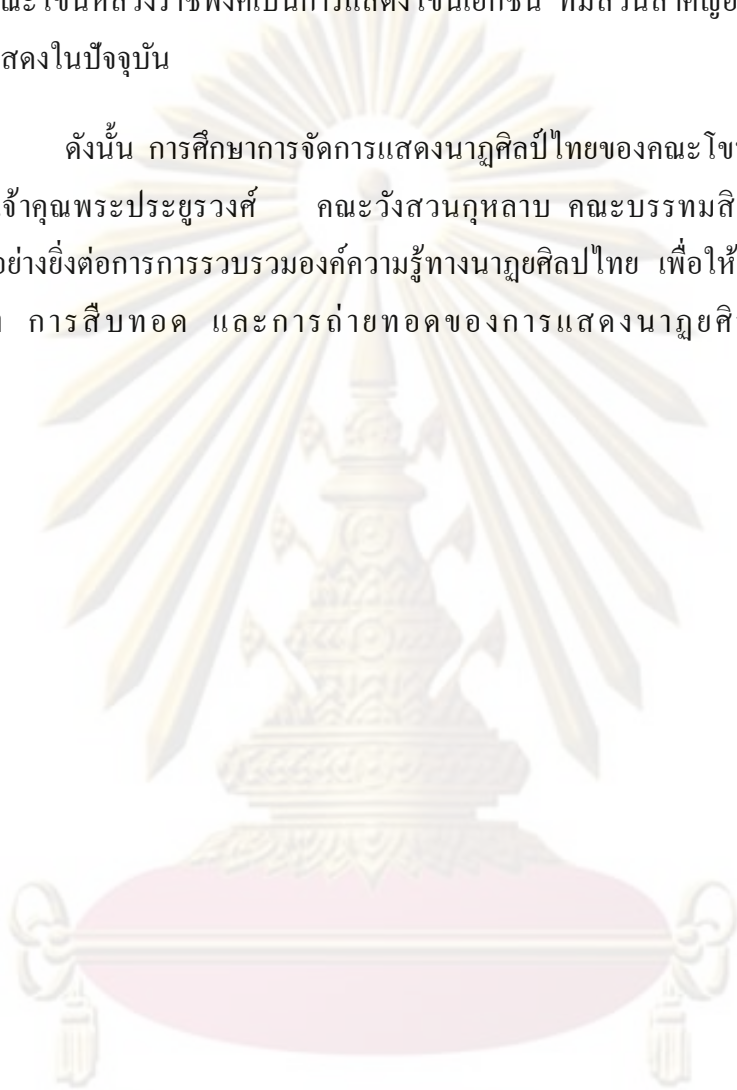
กรมศิลปากร ผู้ที่เกี่ยวข้องกับคณะโขนหลวงราชพงศ์หลายท่านได้เข้ารับราชการในกรมศิลปากรด้วยเช่นกัน ได้แก่ ครูมัลลีย์ คงประภัสร์ ครูหุ่น ปัญญาพล ครูเดช ปัญญาพล ครูทองเริ่ม มงคลนัญญ์ ครูหยัด ช้างทอง ครูเจริญ จันทร์เพื่อน ครูเจริญ เวชเกษม ครูปัญญา นิตยสุวรรณ เป็นต้น

คณะโขนศิษย์ครูหยัด (เหลา) จัดการแสดงโขนโดยครูวีระ มีเหมือน ศิลปินพื้นบ้านดีเด่นประจำจังหวัดนนทบุรี พุทธศักราช 2542 เป็นศิษย์ของครูหยัด เพิ่มสุวรรณ ที่ทำการแสดงโขนซักรอกต่อจากคณะโขนหลวงราชพงศ์ ปัจจุบันครูวีระ มีเหมือน ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงโขน การแสดงหนังใหญ่ การทำหัวโขน ด้วยการรับเชิญไปสอนหนังสือให้แก่สถาบันการศึกษา และผู้เรียนตามอัยาศัยจากชุมชนต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การแสดงโขนชักรอกของคณะโขนหลวงราชวงศ์” ทำให้ทราบว่า คณะโขนหลวงราชวงศ์เป็นการแสดงโขนเอกชน ที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสืบทอดศิลปะการแสดงในปัจจุบัน

ดังนั้น การศึกษาการจัดการแสดงนาฏศิลป์ไทยของคณะโขนและละครในอดีต เช่น คณะเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ คณะวังสวนกุหลาบ คณะบรรทมสินธุ์ เป็นต้น จึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการรวบรวมองค์ความรู้ทางนาฏศิลป์ไทย เพื่อให้ทราบวิวัฒนาการของการแสดง การสืบทอด และการถ่ายทอดของการแสดงนาฏศิลป์ไทยในปัจจุบัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- จตุพร รัตนวราหะ,พระ. เพลงหน้าพาทย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยา, 2538.
- จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา,รองศาสตราจารย์. สัมภาษณ์, 12 มิถุนายน 2551.
- ฉัตรฯ พูนขำ. สัมภาษณ์, 12 มิถุนายน 2551. 29 มิถุนายน 2551.
- ชรินทร์ พรหมรักษ์. นักวิชาการศึกษา คณะศิลปศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์, 12 มิถุนายน 2551.
- ชานีโวหาร,พระ. โคลงสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2546.
- ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานละครอิเหนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : คลังวิทยา, 2508.
- ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ละครพ็อนรำ ประชุมเรื่องละครพ็อนรำ กับระบำรำเต้น ตำราพ็อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครดึกดำบรรพ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2508.
- ดิลก หวังในธรรมและปัญญา นิตยสุวรรณ. ศิลปินที่น่ารู้จัก : ครูทองเริ่ม มงคลนัญ. นิตยสาร ศิลปากร ปีที่ 28 เล่ม 1 (มีนาคม 2527) : 14.
- ทวี มุขกระโงษา. พระมหาธีรราชเจ้า. พระนคร : แพร่พิทยา, 2506.
- ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค). พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545.
- ชนิด อยู่โพธิ์. ศิลปะคอนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, 2516.
- ชนิด อยู่โพธิ์. ศิลปินละคอนไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2497.
- ธีรภัทร์ ทองน้อม. ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2552.
- ชำระศักดิ์ อายุวัฒน์. ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ 1991, 2544.
- ปัญญา นิตยสุวรรณ. รวมงานนิพนธ์ ของ นายปัญญา นิตยสุวรรณ ภาคีสมาชิก สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2548. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2548.

ปัญญา นิตยสุวรรณ. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายปัญญา นิตยสุวรรณ ป.ช.,ป.ม. ฌ
ณาปนสถาน วัดมกุฏกษัตริยาราม วันจันทร์ที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2548. กรุงเทพมหานคร
กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไอเดีย สแควร์, 2548.

ปิ่น มาลากุล, หม่อมหลวง. งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาจักรีราช
พระมงกุฎเกล้า เจ้าแผ่นดินสยาม. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, 2518.

ประดิษฐ์ ศิลปสมบัติ. ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์,
21 มกราคม 2552.

ประเมษฐ์ บุญยะชัย. ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์,
13 กุมภาพันธ์ 2552. 20 กุมภาพันธ์ 2552.

เพ็ญ ปัญญาพล. ปัญญาพลรำลึก. พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2504.

ไพโรจน์ ทองคำสุก. โขนหน้าไฟ นาฏกรรมแห่งวิถีชีวิตไทย. นิตยสารศิลปากร ปีที่ 49 ฉบับที่ 1
(มกราคม 2549) : 58.

ไพโรจน์ ทองคำสุก. ครูจำเรียง พุทธประดับ ศิลปินแห่งชาติ รูปแบบความเป็นครูผู้ถ่ายทอด
นาฏศิลป์ไทยแบบโบราณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักการสังคีต กรมศิลปากร, 2547.

มัลลี คงประภัสร์, หม่อมราชวงศ์. ที่ระลึก ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณกรมมัลลี คงประภัสร์
19 กุมภาพันธ์ 2515 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส นครหลวงกรุงเทพธนบุรี.
กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2515.

ราชวงศ์ภักดี, หลวง (หม่อมราชวงศ์เลี่ยม วัชรวิงศ์) และ หม่อมหลวงหญิงบุญเลื่อง วัชรวิงศ์ ตาย
แล้วไปไหนตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดย พระยาอรรถศาสตร์โสภณ พิมพ์
บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงราชวงศ์ภักดี (ม.ร.ว.เลี่ยม วัชรวิงศ์) และ
ม.ล.หญิงบุญเลื่อง วัชรวิงศ์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2491.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทรัฐภักดี จำกัด, 2491.

ว. วัชรวิงศ์. ร. 6 โปรดเสวยอะไร ? มานวสาร ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กุมภาพันธ์ 2525) : 42.

วิทยานนท์ วัชรวิงศ์, หม่อมราชวงศ์. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) หม่อม
ราชวงศ์วิทยานนท์ วัชรวิงศ์ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 9 กันยายน
พุทธศักราช 2549. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2549.

วิม วัชรวิงศ์, หม่อมหลวง. สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2552.

วีระ มีเหมื่อน. โขนจักรอก : การแสดง, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2, 817, 2542.

วีระ มีเหมื่อน. ศิลปินดีเด่น (สาขาศิลปะการแสดง การแสดงหนังใหญ่) จังหวัดนนทบุรี. ครุภูมิ
ปัญญาไทย รุ่นที่ 2 ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่). สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2551.
3 มีนาคม 2551. 30 มกราคม 2552.

วีระชัย มีป่อทรัพย์. ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2552.

วรานุช วัชรวิงศ์, หม่อมหลวง. กรรมการผู้แทนราชสกุล วัชรวิงศ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์. สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2552.

เวนิช เขียววงศ์. สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2550. 16 ตุลาคม 2551.

ศิลปากร, กรม. จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2545.

ศิลปากร, กรม. ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2536.

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศษ. 0701.40/119 เรื่องรายนามข้าราชการกระทรวงวังที่โอนมากรมศิลปากร.

ศุภวัฑย์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี. กรุงเทพมหานคร : จำไทยเพรส, 2543.

สุลีพร สังขมรรทร. คณะนาฏศิลป์ไทยเอกชนในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2498 - 2538. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

สมศักดิ์ ทัดดี. ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2552.

สรราชัย ทรัพย์แสนดี. ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์. สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2552.

สุจิตร ตุลยานนท์. โขน, กรม, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 2, 797, 2542.

สุจิตร ตุลยานนท์. มหรสพ, กรม, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 12, 4819-4814, 2542.

สุจิตร ตุลยานนท์. ละครเจ้าขาว, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 12, 5776, 2542.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

อนันตศักดิ์ กุลดิลก. สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2552. อนันตศักดิ์ กุลดิลก. สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2552.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาอังกฤษ

DHANIT YUPHO. THE KHON and LAKON. Bangkok : SIVA PHORN Limited

Partnership, B.E.2506.

<http://www.hsro.or.th>

<http://www.oknation.net>

<http://www.samkhok.net>

<http://www.surasak.ac.th>

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

คำประกาศ

กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรมพระเทเวศร์วชิรทร¹

คำประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนากาลเป็นอดีตกาลล่วงแล้ว 2417 พรรษา ปัตยุบันกาล โสณสังวัจฉร ฯลฯ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศร์วชิรทร เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่มีพระชนมายุเจริญยิ่งกว่าพระบรมราชวงศานวงศ์ทั้งปวงในปัตยุบันนี้ แลทรงปรีชาฉลาดในราชกิจต่าง ๆ มีวิริยภาพความเพียรทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมาช้านานตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ที่ 4 มาจนในรัชกาลปัตยุบันนี้ ให้สำเร็จพระบรมราชประสงค์ได้โดยมาก แลมีพระอภัยาศัยเรียบร้อย ควรจะเป็นเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ เป็นประธานาธิบดีที่ค้ำบัลแกพระบรมราชวงศานวงศ์ทั้งปวง ๆ จึงมีพระบรมราชโองการมรณบรรณฯ สวรรคตให้เลื่อนพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศร์วชิรทร เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วชิรทร สุรบดินทรเทวราชวิลาสธารงบรมวงศ์สรรพเชษฐวิเศษศักดิ์ อเนกัญญลักษณบุญวรฤทธิ มหิศวรพงศ์พิพัฒน์ สุพรรณรัตนจิตราลังการโกศล สุวิมลปรีชาคณาฉลวงกรณ วรเกียรติคุณวิบุลยศักดิ์ อคฺลยเดชานุกาภพพิตร นาคนาม จงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคล ทุกประการ เทอญ

ให้ทรงเลื่อนเจ้ากรม เป็นพระเทเวศร์วชิรทร

ให้ทรงเลื่อนปลัดกรม เป็นหลวง

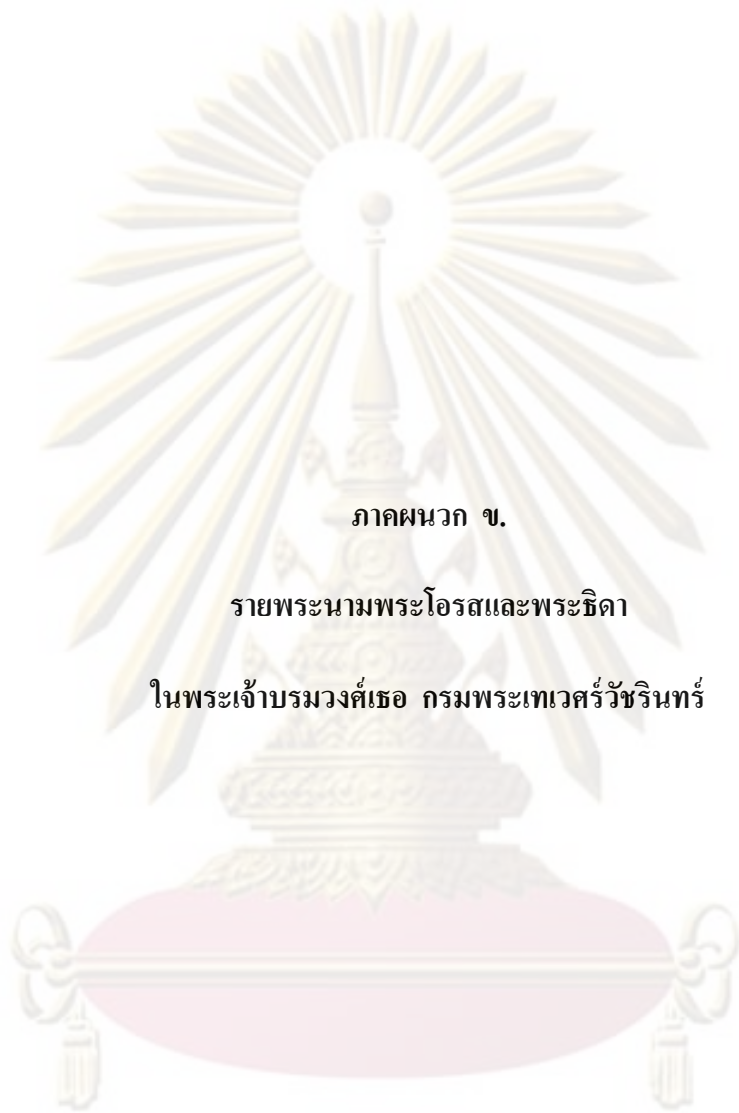
ให้ทรงเลื่อนสมุหบาญชี เป็นขุน

ให้ผู้รับตำแหน่งทั้ง 3 นี้ทำราชการในหลวงแลในกรม โดยผาสูกสวัสดิ์เจริญ
เทอญ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹กรมศิลปากร, จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2545), หน้า 196-197.

ภาคผนวก ข.

รายพระนามพระโอรสและพระธิดา

ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายพระนามพระโอรสและพระธิดา

ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์²

(ราชสกุลวัชรินทร์)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ทรงมีพระโอรสและพระธิดา
24 องค์ คือ

- ที่ 1 หม่อมเจ้าหญิงนารี ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2369 พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส วันที่ 20 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2448
- ที่ 2 หม่อมเจ้าหญิงละไม ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2380 พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ 8 สิงหาคม พุทธศักราช 2430
- ที่ 3 หม่อมเจ้าชายกุสุเมศ ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2381 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 20 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2418 ชนมาอายุ 38 ปี
- ที่ 4 หม่อมเจ้าหญิงละไม ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2381 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 3 พฤษภาคม พุทธศักราช 2454 พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส วันที่ 13 กรกฎาคม พุทธศักราช 2456
- ที่ 5 หม่อมเจ้าหญิงลมุน ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2383 พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ 8 สิงหาคม พุทธศักราช 2430
- ที่ 6 หม่อมเจ้าหญิงลมุน (เต่า) ประสูติเมื่อพ.ศ. 2384 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 25 เมษายน พุทธศักราช 2452 ชนมาอายุ 68 ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส วันที่ 13 มกราคม พุทธศักราช 2452
- ที่ 7 หม่อมเจ้าหญิงอิง
- ที่ 8 หม่อมเจ้าหญิงประจง
- ที่ 9 หม่อมเจ้าชายขาว (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรินทร์) ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2387 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าวัชรินทร์ สิ้นพระชนม์วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2444 พระชนมายุ 57 ปี

²พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฑย์ เกษมศรี, พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี (กรุงเทพมหานคร : รำไทยเพรส, 2543), หน้า 70-72.

- ที่ 10 หม่อมเจ้าหญิงพริ้ง ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2391 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 23 มีนาคม พุทธศักราช 2448 ชนมาอายุ 57 ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ 20 ธันวาคม พุทธศักราช 2451
- ที่ 11 หม่อมเจ้าหญิงพลบ ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2393 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 15 มกราคม 2441 ชนมาอายุ 48 ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2445
- ที่ 12 หม่อมเจ้าหญิงโสมนา โดยทั่วไปออกพระนามว่า หม่อมเจ้าเลื่อน เนื่องมาจากเมื่อคราว ประสูติ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงพระยศพระองค์เจ้ากลาง ทรงได้รับ สถาปนาเป็นกรมหลวง โดยข้ามกรมหมื่นและกรมขุน ทำให้ดีพระทัยตรัสเรียกหม่อมเจ้า โสมนาพระธิดาว่า “หนูเลื่อน” เจ้านายและคนทั้งหลายจึงเรียกตาม พระนามเดิม “โสมนา” จึงเลื่อนหายไป ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2395 พระราชทานเพลิงศพ พุทธศักราช 2494
- ที่ 13 หม่อมเจ้าชายเขวลิต ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2397 (วันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 11 ตรงกับวัน จันทรที่ 30 กันยายน พุทธศักราช 2521) สิ้นชีพิตักษัยวันศุกร์เดือน 11 ขึ้น 4 ปีชาล สัมฤทธิศก จุลศักราช 1240 ชนมาอายุ 25 ปี
- ที่ 14 หม่อมเจ้าหญิง ประสูติวันที่ 25 ธันวาคม พุทธศักราช 2401
- ที่ 15 หม่อมเจ้าชายวิทยา ประสูติวันที่ 24 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2402 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2469 ชนมาอายุ 68 ปี พระราชทานเพลิงศพ พุทธศักราช 2471
- ที่ 16 หม่อมเจ้าชาย พระราชทานเพลิงศพ พุทธศักราช 2403
- ที่ 17 หม่อมเจ้าหญิงลม้าย ประสูติเมื่อ พุทธศักราช 2407 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 29 มิถุนายน พุทธศักราช 2439 ชนมาอายุ 33 ปี
- ที่ 18 หม่อมเจ้าหญิง พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ พุทธศักราช 2408
- ที่ 19 หม่อมเจ้าชายพนม พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ พุทธศักราช 2408
- ที่ 20 หม่อมเจ้าชายสวัสดิ์ พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ วันที่ 8 สิงหาคม พุทธศักราช 2408
- ที่ 21 หม่อมเจ้าหญิงละออ สิ้นชีพิตักษัยวัน 7 เดือน 10 ขึ้น 4 ค่ำ ปีกุน นพ พุทธศักราช 2430 (วันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 10 ตรงกับวันจันทร์ที่ 22 สิงหาคม พุทธศักราช 2430)
- ที่ 22 หม่อมเจ้าชายหลง ประสูติวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2414 สิ้นชีพิตักษัยวันที่ 23 ธันวาคม พุทธศักราช 2468 ชนมาอายุ 54 ปี พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดหัวลำโพง วันที่ 5 พฤษภาคม พุทธศักราช 2570 (บัตรเชิญกำหนดการพระราชทานเพลิงศพว่าวันที่ 15 พฤษภาคม แก้ไขใหม่เป็นวันที่ 8 เดือนเดียวกัน)

- ที่ 23 หม่อมเจ้าหญิงปรีก พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ พุทธศักราช 2406
ที่ 24 หม่อมเจ้าชายเพชร พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสระเกศ พุทธศักราช 2396

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค.

คำประกาศ

พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์³

คำประกาศ

อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า หม่อมเจ้าขาว ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศ
 วัชรินทร์ สุรบดินทรเทพราชวิลาสธารง บรมวงศ์สรรพเชษฐวิเศษศักดิ์ อเนกัญญลักษณบุญวรฤทธิ
 มหิศวรพงศ์พิพัฒน์ สุพรรณรัตน์จิตราลังการโกศล สุวิมลปรีชาคณาถนกรณ วรเกียรติคุณวิบุลย
 ศักดา อุดมเดชานุภาพพิตร ในรัชกาลที่ 4 ได้รับราชการในตำแหน่งตราการศาลราชตระกูล
 แลเป็นผู้ดูแลกองราชการในศาลแทนพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ครั้นในรัชกาลปัตยุบันนี้ ได้
 เป็นผู้กำกับศาลมรดก แลเป็นตราการศาลฎีกา ภายหลังได้เป็นผู้ช่วยอธิบดี แลเป็นผู้แทนอธิบดี
 ในศาลฎีกานั้น แล้วได้รับราชการเป็นข้าหลวงออกไปชำระความผู้ร้ายแลความต่างประเทศ
 ณ เมืองจันทบุรีสำเร็จได้ตั้งพระราชประสงค์ แลได้รับตำแหน่งเป็นผู้ชำระความในกระทรวงนคร
 บาล ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ได้ทรงบัญชาใน
 ตำแหน่งโดยความอุสาหวิริยสุขุมคัมภีรภาพ สามารถอาจหาญในการที่จะพิจารณาพิพากษาอรรถ
 คติทั้งปวงชำนาญในพระราชกำหนดกฎหมายมีวิริโยบายแคล่วคล่องถ่องแท้ในราชนิยมแลราช
 ประเพณี แลมีความสวามิภักดิ์ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมควรที่จะได้รับอิศริยยศฐานันดรศักดิ์
 เป็น พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า ให้เป็นเกียรติยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศวัชรินทร์พระ
 องค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาหม่อมเจ้าขาวขึ้นเป็นพระองค์เจ้า
 ให้มีคำนำหน้าพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรวิงศ์
 คชนาม ทรงศักดินา 3000 ตามพระราชกำหนดอย่างพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้านั้น จงเจริญชนมา
 ยู พรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคล ทุกประการ

³กรมศิลปากร, จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1
 (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2545), หน้า 399-340.

ภาคผนวก ง.

รายนามข้าราชการกระทรวงที่โอนมากรมศิลปากร

(แผนกนาฏศิลป์)⁴

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴กรมศิลปากร. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.40/119 เรื่องรายนามข้าราชการ
กระทรวงวังที่โอนมากรมศิลปากร.

๑๖๓.๑๖๓๗/๒๑ (๕)
/๑๗

๑. แยกงานปฏิรูป

ก. รับทางเงินเดือน

๑. คุณหญิงนิฎกานุรักษ์	๕๕ - ๗๕	รับ	๒๐	บาท	ครูโชนละคร
๒. หมื่นโชเราะษพมาน	๕๕ - ๗๕	..	๕๕	..	คนตากรักษ์
๓. หมื่นท้าวสัทธเทวitic	๓๘ - ๕๐	..	๕๐	..	..
๔. นายสง่า ศิวินิช	๓๘ - ๕๐	..	๕๐	..	ครูถึง
๕. นายถนอม โทสิเวส	๓๘ - ๕๐	..	๕๐	..	ครูยี่ภักดิ์
๖. นายแปลก แจ่งเงินนกิจ	๕๕ - ๕๐	..	๓๐	..	ครูละคร
๗. คุณพิภกรนิฎกานา	๒๐ - ๓๐	..	๓๐	..	รักษาเครื่องโชนละคร
๘. นายเมธีมน บุธธา	๒๐ - ๓๐	..	๒๐	..	..
๙. นายวาศ การสาณะ	๒๐ - ๓๐	..	๒๐	..	..

รวม ๓๘๕ บาท

ข. รับทางค่าใช้สอย

๑๐. นางอึ้ง หลีกสน	๒๐ - ๓๐	รับ	๓๐	บาท	ครูละคร
๑๑. นายบุญสม สยามม	- ๑๕	..	๑๕	..	พระใหญ่
๑๒. นายเศษ มีธรรมาศ	- ๑๒	..	๑๒	..	พระน้อย
๑๓. นายสงวน นวลโสม	- ๑๐	..	๑๐	..	พระวิสาขัญ
๑๔. นายวงศ์ ลอมแก้ว	- ๕	..	๕	..	พระสามัญ
๑๕. นายทองหล่อ ตักขณนถ	- ๑๒	..	๑๒	..	นางเอก
๑๖. นายถลอง พิพิรัตน์	- ๑๐	..	๑๐	..	นางรอง
๑๗. นายจ้านงก์ พรพิสุตธี	- ๕	..	๕	..	นางสามัญ
๑๘. นายอร่าม อินทรนัญ	- ๑๕	..	๑๕	..	บักขี้ใหญ่
๑๙. นายประสงค์ สัตติโกไชโย	- ๑๒	..	๑๒	..	บักขี้น้อย
๒๐. นายหยัด ทองเงิน	- ๑๒	..	๑๒	..	..
๒๑. นายสทวง จันตอง	- ๑๒	..	๑๒	..	..
๒๒. นายวิชา ทัมทอง	- ๕	..	๕	..	บักขี้
๒๓. นายรดอ พุดดาเสศ	- ๕	..	๕	..	..
๒๔. นายแสง ทองคำ	- ๕	..	๕	..	..
๒๕. นายจุกัย กุศลประณี	- ๕	..	๕	..	..
๒๖. นายสุวรรณ ธนโกเศศ	- ๕	..	๕	..	..
๒๗. นายสำรว วงศ์ทอง	- ๕	..	๕	..	..

ศูนย์หอสมุดแห่งชาติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๖๑, ๒๕๖๑ / ๖๑ / ๑๑๙

- ๑ -

๒๕.	นายเจริญ เวทเกษม	- ๕	มี	๕	บาท	บักซ์เสนา
๒๕.	นายทรง เสริมทรงส์	- ๕	..	๕	..	..
๓๐.	นายทิศ ไหว้อง	- ๕	..	๕	..	..
๓๑.	นายอเมริกัน หินกรณอบุชบา	- ๕	..	๕	..	เจเนอรัล
๓๓.	นายเสริม วรสรวง	- ๕	..	๕	..	..
๓๓.	นายแก้ว คำคำภา	- ๕	..	๕	..	..
๓๔.	นายประไพ ทศานสมิท	- ๕	..	๕	..	..
๓๕.	นายบุญ จิตรชำนาญ	- ๕	..	๕	..	..
๓๖.	นายบุญ ศรีมิ่งวงศ์	- ๕	..	๕	..	..
๓๗.	นายจวบอม ขาด์เขียว	- ๕	..	๕	..	..
๓๘.	นายทวี เสริมสมบุญ	- ๕	..	๕	..	.. (ก)
๓๘.	นายประทุม ชมโต	- ๕	..	๕	..	..
๔๐.	นายนิศ วาสิเรศร์	- ๑๒	..	๑๒	..	พระยาวามรโต
๔๑.	นายนิล สุเมธเรฐ	- ๑๒	..	๑๒	..	..
๔๒.	นายอง หงส์ทอง	- ๕	..	๕	..	สิมแปดมงกุฏ
๔๓.	นายจอก แก้วเกษ	- ๕	..	๕	..	..
๔๔.	นายแสง ตัญญาวัชร	- ๕	..	๕	..	..
๔๕.	นายประไพ ศรีวิภาแดง	- ๕	..	๕	..	..
๔๖.	นายจลาศ พงศ์วานนท์	- ๕	..	๕	..	..
๔๗.	นายประยงค์ สุทธิพิงก์	- ๕	..	๕	..	..
๔๘.	นายสังข์ ไชยกะ	- ๕	..	๕	..	..
๔๙.	นายทวีศักดิ์ เขียวเขส	- ๕	..	๕	..	..
๕๐.	นายเอมก คำระบูร	- ๕	..	๕	..	..
๕๑.	นายสุตใจ อัญญาพล	- ๕	..	๕	..	..
๕๒.	นายถนอม เขมแจ่มจิตร	- ๕	..	๕	..	..
๕๓.	นายประยูร พงษ์สมบูรณ์	- ๕	..	๕	..	..
๕๔.	นายนิ่ม เสิมงคระฮอ	- ๕	..	๕	..	..
๕๕.	นายเจริญ เมียมเจบ	- ๕	..	๕	..	..
๕๖.	นายบุญช่วย พงษ์แสง	- ๕	..	๕	..	..
๕๗.	นายนิล อรรณแสง	- ๕	..	๕	..	..
๕๘.	นายจวบ เตโกล	- ๕	..	๕	..	..

ศูนย์หอสมุดแห่งชาติ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ๓ -

119

๕๙.	นายสมเพทิน สุวรัตนเสถียร	- ๕	รับ	๕ บาท	เขมสิง
๖๐.	นางสาวเนือง จันทาว	- ๑๖	..	๑๖ ..	พระเอก
๖๑.	นางสาวจันทงศ์ ทองศิริ	- ๑๖	..	๑๖ ..	..
๖๒.	นางสาวสมจิตร อรรถจินดา	- ๑๕	..	๑๕ ..	พระรอง
๖๓.	เด็กหญิงประภา จุกสมบูรณ์	- ๑๕	..	๑๕ ..	..
๖๔.	นางสาวเจริญ สาทนวิสัย	- ๑๒	..	๑๒ ..	พระวิเศษ
๖๕.	เด็กหญิงสะไม ศิมบุรี	- ๑๒	..	๑๒ ..	..
๖๖.	เด็กหญิงวิมล จารุโรจน์	- ๑๒	..	๑๒ ..	..
๖๗.	นางสาวดวงน ถักธรรม	- ๑๒	..	๑๒ ..	..
๖๘.	เด็กหญิงจิรัชญา	- ๑๐	..	๑๐ ..	พระวิเศษ
๖๙.	เด็กหญิงระดม วาณิชเวียร	- ๑๐	..	๑๐ ..	..
๗๐.	เด็กหญิงสำเนียง อรรถจินดา	- ๕	..	๕ ..	พระสามัญ
๗๑.	นางสาวกนกต์ เกษมกมล	- ๑๕	..	๑๕ ..	นางเอก
๗๒.	นางสาวอนุสิรี ปรีไพฑ	- ๑๕	..	๑๕ ..	..
๗๓.	นางสาววงษ์ แรงไม่ถล	- ๑๒	..	๑๒ ..	นางรอง
๗๔.	เด็กหญิงปรางค์ แสนรัก	- ๑๒	..	๑๒ ..	..
๗๕.	เด็กหญิงจันทรี ภูมิ	- ๑๐	..	๑๐ ..	นางวิเศษ
๗๖.	เด็กหญิงจาก พุฒประดับ	- ๑๐	..	๑๐ ..	..
๗๗.	เด็กหญิงวิไล	- ๑๐	..	๑๐ ..	..
๗๘.	เด็กหญิงสมศรี คุ้มเจ็ดฉาย	- ๑๐	..	๑๐ ..	..
๗๙.	เด็กหญิงมณี	- ๕	..	๕ ..	นางสามัญ
๘๐.	นางใหญ่ ชื่นอารมย์	- ๕	..	๕ ..	..
๘๑.	นางชู ชื่นอารมย์	- ๕	..	๕ ..	..

รวมเงิน ๒๑๕ บาท

รับทางเงินเดือน ๓๕๕ บาท

รวมทั้งสิ้น ๑,๐๓๕ บาท

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก จ.

ทำร่ำอุกพาทย์ตรีพี

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทำร่ากุณฑลพาทย์ทรีพี

ภาพแสดงทำร่ากุณฑลพาทย์ทรีพี โดยนายเวณิช เขียวรวงศ์ ได้รับการถ่ายทอดจาก นายเดช ปัญญาพล เมื่อ พุทธศักราช 2505 ประกอบการแสดงโขนของคณะโขนหลวงราชวงศ์ เนื่องในงานประจำปีพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

ภาพที่ 52 กุณฑลพาทย์ทรีพี ท่าที่ 1
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 53 กุณฑลพาทย์ทรีพี ท่าที่ 2
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 54 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 3
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 55 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 4
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 56 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 5
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

ภาพที่ 57 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 6
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 58 คุกพาทย์ตรีพี ท่าที่ 7
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 59 คุกพาทย์ตรีพี ท่าที่ 8
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 60 ลูกพาศ์ตรีพี ท่าที่ 9
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 61 ลูกพาศ์ตรีพี ท่าที่ 10
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 62 ลูกพาทย์ทรีพี ท่าที่ 11
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

ภาพที่ 63 ลูกพาทย์ทรีพี ท่าที่ 12
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวธน

ภาพที่ 64 ลูกพาทย์ทรีพี ท่าที่ 13
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 65 ลูกพาทย์ทรีพี ท่าที่ 14
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ศูนย์วิทยาศาสตร์สุขภาพ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 66 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 15
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวชน

ภาพที่ 67 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 16
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวชน

ศูนย์วิทยาศาสตร์สุขภาพ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 68 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 17
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 69 คุณพาศัยตรีพี ท่าที่ 18
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 70 ลูกพาทยัทรพี ท่าที่ 19
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 71 ลูกพาทยัทรพี ท่าที่ 20
ที่มา : ประพัฒน์พงษ์ ภูวธน

ภาพที่ 72 ลูกพาทย์ตรีพี ท่าที่ 21
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาพที่ 73 ลูกพาทย์ตรีพี ท่าที่ 22
ที่มา : ประพัฒน์พงศ์ ภูวชน

ภาคผนวก ฉ.

ประวัติชีวิตและผลงาน

ของนายวีระ มีหมื่น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ครูวีระ มีเหมือน ผู้เชี่ยวชาญการทำหนังใหญ่⁵

ชื่อนวัตกรรม ครูวีระ มีเหมือน ผู้เชี่ยวชาญการทำหนังใหญ่
สถานที่ ตำบลมงคลธรรมนิมิต อำเภอสามโก้ จังหวัดอ่างทอง
จุดเด่นของเรื่อง

ครูวีระ มีเหมือน ผู้สร้างสรรค์ผลงานการแสดงโขน หนังใหญ่ การทำหัวโขน และการทำหนังใหญ่ด้วยกรรมวิธีแบบโบราณเพื่ออนุรักษ์คุณค่าแห่งภูมิปัญญาให้สืบสานเป็นสมบัติของแผ่นดิน เนื้อหาสาระ

คำประกาศเกียรติคุณ

นายวีระ มีเหมือน

ครูภูมิปัญญาไทย ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่)

ครูวีระ มีเหมือน จากจังหวัดอ่างทอง เกิดเมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2487 ที่จังหวัดนนทบุรี เป็นผู้ศึกษาค้นคว้าศาสตร์และศิลปะของศิลปกรรมหลากหลายด้าน โดยปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ และเชี่ยวชาญ เป็นผู้นำภูมิปัญญาด้านศิลปกรรมอย่างหลากหลาย สร้างสรรค์ผลงานการแสดงโขน หนังใหญ่ การทำหัวโขน และการทำหนังใหญ่ด้วยกรรมวิธีแบบโบราณเพื่ออนุรักษ์คุณค่าแห่งภูมิปัญญาให้สืบสานเป็นรากเหง้าและเป็นสมบัติของแผ่นดินไว้เพื่อเป็นเกียรติภูมิของแผ่นดิน

การที่ ครูวีระ มีเหมือน นำความรู้ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่) ที่ตนเองได้ศึกษา ค้ำคว้า ค้นพบ ฝึกฝนปฏิบัติจนประสบความสำเร็จแล้วไปเผยแพร่ สอน ถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้เรียนรู้ นำไปปฏิบัติจนประสบความสำเร็จ เป็นประโยชน์โดยรวมแก่สังคม จึงได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ให้เป็นครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่) ประจำปีพุทธศักราช 2545

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵ <http://www.hsro.or.th>

นายวิระ มีเหมื่อน

ครูภูมิปัญญาไทย ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่)

ครูวิระ มีเหมื่อน จากอำเภอสสามโก้ จังหวัดอ่างทอง เป็นผู้นำภูมิปัญญา ด้านศิลปกรรมอย่างหลากหลายสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปกรรมเพื่อมอบเป็นสมบัติของแผ่นดิน ถ่ายทอดความรู้ ความคิด และประสบการณ์ด้านศิลปกรรมเป็นวิทยาทานแก่ผู้สนใจมายาวนาน

การศึกษา ชีวิตและการทำงาน

ครูวิระ เกิดในครอบครัวชาวสวนจังหวัดฉะเชิงเทรา ได้รับการปลูกฝังให้รู้จักช่วยเหลือ ครอบครัวมาตั้งแต่เล็กโดยมีหน้าที่ในการหุงข้าวทำกับข้าวให้กับทุกคนในครอบครัว ความเป็นเด็กขยันมีความตั้งใจในการทำงานอย่างสูงทำให้ญาติพี่น้องถ่ายทอดความรู้ในเรื่องอาหารและการทำงานมไทยประเภทต่าง ๆ ให้เป็นพิเศษ ซึ่งความรู้ดังกล่าวต่อมาได้กลายเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ระหว่างเรียนช่วยเหลือครอบครัวได้เป็นอย่างดี ในขณะนี้เรียนระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนศรีบุญญานนท์ จังหวัดฉะเชิงเทรา นั้นทางโรงเรียนได้จ้างครูนาฏศิลป์ให้มาสอนโยนหน้าจอ ซึ่งครูวิระได้สมัครเข้ารับการฝึกอบรมโยนกับครูหัดเพิ่มสุวรรณ ครูประพิศ พรหมศร ครูประภา พรหมศร เป็นเวลาประมาณ 3 เดือน นอกจากนี้ในวันหยุดครูวิระยังได้เรียนการพากย์โยนกับคณะครูนาฏศิลป์ดังกล่าวอีกด้วย การเรียนโยนทำให้ครูวิระ มีโอกาสได้แสดงความสามารถได้อย่างเต็มที่คณะครูนาฏศิลป์ได้จัดให้มีการแสดงโยนนักเรียนขึ้นเพื่อหาเงินสร้างอาคาร โรงอาหารหลายครั้งทำให้ครูวิระมีความสุขที่ได้ใช้ความสามารถของตนเองช่วยเหลือโรงเรียนที่เรียนหนังสืออยู่

นอกจากจะแสดงโยนในโรงเรียนแล้ว ครูวิระยังได้มีโอกาสไปแสดง โยนร่วมกับเพื่อน ๆ ที่หอประชุมของกระทรวงศึกษาธิการอีก 2 ครั้ง ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมุ่งมั่นที่จะฝึกฝนเรื่องการแสดงโยนเพื่อยึดเป็นอาชีพต่อไป

เมื่อครูนาฏศิลป์หมดสัญญากับทางโรงเรียนแล้ว ครูวิระก็ได้ติดตามคณะครูไปแสดง โยน ยิงที่ต่าง ๆ เสมอมา ทำให้คณะครูให้ความเมตตาถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ให้เป็นพิเศษ นอกจากจะถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับศิลปะการแสดงโยนให้เป็นพิเศษแล้ว คณะครูนาฏศิลป์ยังแนะนำฝากฝังครูวิระให้เป็นที่รู้จักกับโยนอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่อง โยนจักรอก การทำหัวโยน การปักเครื่องโยน จากครูโยนที่มีชื่อเสียงของไทย

หลังเรียนจบแล้วครูวิระ สอบเข้ารับราชการในตำแหน่งช่างจัดวางของกรมไปรษณีย์โทรเลข ในเวลาว่างก็ยังไปฝึกโยนแสดง โยนอยู่อย่างสม่ำเสมอ

ในช่วงรับราชการที่กรมไปรษณีย์โทรเลขนี้เองครูวิระได้มีโอกาสแกะสลักหนังใหญ่ ฝึกการพากย์โขนกับครูสง่า สะศิวนิช เรียนการทำหัวโขนกับครูชิต แก้วดวงใหญ่ เรียนทำรอกในโขน ชักรอกกับครูวิเชียร หลงรัก เรียนการปักเครื่องโขนกับครูชื่น ศิลปบรรเลง ฝักตัวเป็นศิษย์การทำหนังใหญ่กับครูสงวน รักมิตร และฝักตัวเป็นศิษย์ ม.ร.ว. จรูญสวัสดิ์ ช่างสลักช่างทำหัวโขนของ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จนภายหลังได้รับมอบหมายวิชาการไหว้ครูหนังใหญ่ โขน ละคร และเป็นตัวแทนของ ม.ร.ว. จรูญสวัสดิ์ จนถึงปัจจุบัน

การเรียนรู้

ครูวิระเรียนรู้ด้านศิลปกรรมในลักษณะของการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นการศึกษา เพื่อส่งเสริมความสนใจส่วนบุคคล การเรียนในรูปแบบดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติทำให้มีความรู้แม่นยำ เกิดทักษะ และเจตคติที่ดีในเรื่องที่ตนเองศึกษา

การเรียนรู้ศาสตร์ของศิลปะอย่างหลากหลายทำให้เกิดการบูรณาการทางความคิด และทักษะในทางปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้เองครูวิระจึงมีความรู้มีทักษะในการแสดงโขน การทำหัวโขน การพากย์โขนการทำหนังใหญ่ อย่างผู้เชี่ยวชาญ

ความรู้และทักษะดังกล่าวได้มาจากการเรียนรู้ การฝึกฝน และการฝึกปฏิบัติเป็นสำคัญ

องค์ความรู้

การเรียนรู้ การฝึกฝน และการปฏิบัติ ทำให้ครูวิระมีความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ เสมอในการปฏิบัติงานของตน

ความคิดสร้างสรรค์ใหม่ที่ต่อยอดฐานความรู้เดิมที่มีอยู่ทำให้ครูวิระเกิดองค์ความรู้ ในการปฏิบัติงานที่มีความเชี่ยวชาญในขั้นแนะนำและถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้อื่น ได้เป็นอย่างดี

องค์ความรู้ที่ครูวิระมีได้แก่

- การแสดงโขน
- การทำหัวโขน
- การพากย์โขน
- การแสดงหนังใหญ่
- การพากย์หนังใหญ่
- การแกะสลักตัวหนังใหญ่

การถ่ายทอดความรู้

ปัจจุบันครูวิระถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปะการแสดง โขน การแสดงหนังใหญ่ การแกะสลัก ตัวหนังใหญ่ ด้วยการรับเชิญไปสอนหนังสือให้แก่สถาบันการศึกษาทั้งระดับอุดมศึกษา มัธยมศึกษา ประถมศึกษา และแก่ผู้เรียนตามอัธยาศัยจากชุมชนต่าง ๆ

นอกจากการเผยแพร่ให้แก่ผู้สนใจในประเทศแล้ว หน่วยงานต่าง ๆ ยังได้บันทึก วิดีทัศน์ศิลปะการทำหนังใหญ่ไปเผยแพร่ยังต่างประเทศหลายครั้ง อาทิ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สยามสมาคม องค์การยูเนสโก เป็นต้น

เนื้อหาการถ่ายทอดความรู้

เนื้อหาสาระการถ่ายทอดความรู้ที่ครูวิระถ่ายทอดแก่ผู้สนใจนั้นมีหลายระดับ ถ้าเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่มีเวลาต่อเนื่องจะเป็นการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ประวัติความเป็นมาของนาฏศิลป์ไทย (การแสดง โขน การแสดงหนังใหญ่)
- การพากย์โขน, การพากย์หนังใหญ่
- การจัดทำหัวโขน
- กระบวนการการทำหนังใหญ่
- การฝึกการแสดง โขน การแสดงหนังใหญ่

วิธีการถ่ายทอดความรู้

ครูวิระ มีเหมือน ถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปกรรมด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

- การบรรยาย
- การอธิบาย
- การสาธิต
- การตอบคำถาม
- การฝึกปฏิบัติ

การที่ครูวิระ มีเหมือน เป็นบุคคลผู้ทรงภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่) เป็นผู้สร้างสรรค์และสืบสานภูมิปัญญาดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่อง จนเป็นที่ยอมรับของสังคม และชุมชน จึงได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรีให้เป็นครูภูมิปัญญาไทย เพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทั้ง การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ตามนัยพระราชบัญญัติ

การศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542

ครูวีระ มีเหมื่อน ปัจจุบันอายุ 58 ปี เกิดเมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2487 ณ บ้านเลขที่ 28 หมู่ 8 ตำบลบางกระสอบ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

การศึกษา

- ประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนสมรโกฏิ จังหวัดนนทบุรี
- มัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนนนทบุรี “ศรีบุญยานนท์”

เกียรติคุณที่ได้รับ

- พ.ศ. 2542 ศิลปินดีเด่น (สาขาศิลปะการแสดง การแสดงหนังใหญ่) จังหวัดนนทบุรี
- พ.ศ. 2545 ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่) จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

ชื่อ/สถานที่ติดต่อผู้ประสานงาน

นายวีระ มีเหมื่อน

119 หมู่ 4 ตำบลมงคลธรรมนิมิต อำเภอสามโก้ จังหวัดอ่างทอง 14160

โทร. (035) 697-061

แหล่งที่มาของข้อมูล ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 2 ภาคกลางและภาคตะวันออก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายประพัฒน์พงษ์ ภูวชน เกิดวันที่ 12 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2525 จังหวัด กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาปริญญาครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ วิชาโท ภาษาไทย คณะครุศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีการศึกษา 2548 เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2550 ปัจจุบันรับราชการที่โรงเรียนพระราม 9 กาญจนภิเษก ตำแหน่ง ครูผู้ช่วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย